

UNIVERZA V NOVI GORICI
FAKULTETA ZA HUMANISTIKO

**TOLMINSKO V KRATKI PRIPOVEDNI PROZI
IVANA PREGLJA IN IVA ŠORLIJA**

DIPLOMSKO DELO

Polona Hadalin Baša

Mentorica: doc. dr. Katja Mihurko Poniž

Nova Gorica, 2011

*Zahvalim Te, da sem se v bajti rodil,
bede navadil in šibe se učil,
da sem petleten na senu spal,
lačen in samih kresničic se bal,
da bosim petàm prebridek je sneg,
da bôde strnišče in da trnjev je breg.
Zahvalim za srečo Te prvih hlač
in za osodnost prvih igrač:
za pipec in popkar in tolminski krivač!
Za staro mater: Ves dan godrnjá,
pa ljubi gorkeje, ko žlahtna gospa ...
Zahvalim za prvo od doma slovo:
da mi nisi ga dal, ne bi ljubil tako ... /.../
Zahvalim Te, Oče, da mi nisi postlal
na cvetju in da si vzgojiti me znal,
in da sem pošten in Tolminec ostal!*

*(Ivan Pregelj, Rapsodova zahvalna
molitev)*

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici doc. dr. Katji Mihurko Poniž za pomoč, strokovno usmerjanje in potrpežljivost pri izdelavi tega diplomskega dela.

Hvala mami za podporo v času študija ter varstvo Eme in Antona pri pisanju diplomskega dela.

Hvala sestri Nataši za potrpežljivo pomoč pri zbiranju gradiva.

Hvala moji družini. Markotu, ker si mi stal ob strani in me spodbujal; Emi in Antonu, ker sta moje veselje.

NASLOV

Tolminsko v kratki pripovedni prozi Ivana Preglja in Iva Šorlija

IZVLEČEK

V diplomskem delu sem predstavila geografski in zemljepisni oris Tolminskega ter pisatelja, ki sta z njim povezana - Ivana Preglja (1883-1960) in Iva Šorlija (1877-1958). Oba sta del svojega literarnega opusa posvetila svoji rojstni domovini. Predstavila sem podobe Tolminskega iz njune kratke pripovedne proze. Pregelj se na svojo rojstno pokrajino navezuje predvsem iz svojega neuresničenega hrepenenja po njej ter jo opisuje v spominih in delih z zgodovinsko tematiko, Šorli pa v spominih ter zgodbah z motivi kmečkega življenja.

KLJUČNE BESEDE

Tolminsko, Ivan Pregelj, Ivo Šorli, kratka pripovedna proza.

TITLE

The Tolminsko Region in Short Story of Ivan Pregelj and Ivo Šorli

ABSTRACT

This diploma paper presents geographic view of the Tolminsko Region and the two authors who are the most intertwined with it - Ivan Pregelj (1883–1960) and Ivo Šorli (1877–1958). Both have dedicated a part of their writer's opus to their mother land. I also presented the images of the region present in their short stories. Pregelj mostly perceives his home region through the longing he has for it, and depicts it in memories and historical books; Šorli presents them through memories and stories with peasant motives.

KEY WORDS

Tolminsko, Ivan Pregelj, Ivo Šorli, short story.

KAZALO

1 UVOD	1
2 TOLMINSKO	2
2.1 Geografski oris	3
2.1.1 Most na Soči, rojstni kraj Ivana Preglja	3
2.1.2 Podmelec, rojstni kraj Iva Šorlija	4
2.1.2.1 Baška grapa	4
2.2 Zgodovinski oris	4
3 ŽIVLJENJE IN DELO	7
3.1 Ivan Pregelj	7
3.1.1 Delo	7
3.2 Ivo Šorli	10
3.2.1 Delo	10
3.3 Pregelj in Šorli	11
4 DELA V KATERIH JE TOLMINSKO PREDSTAVLJENO, OMENJENO	13
4.1 Ivan Pregelj	13
4.1.1 Tolminsko	19
4.1.1.1 Vasi	21
4.2 Ivo Šorli	24
4.2.1 Tolminsko	24
4.2.1.1 Vasi	24
5 ANALIZA PODOBE POKRAJINE	26
5.1 Posameznikovo identiteto določa krajevna pripadnost	26
5.1.1 Ivan Pregelj	26
5.1.1.1 Posameznikovo identiteto določa osebno ime, stan in krajevna pripadnost	28
5.1.1.2 Posameznikovo identiteto določa osebno ime, stan in pridevnik, izpeljan iz krajevnega imena	28
5.1.1.3 Posameznikovo identiteto določa samo krajevna pripadnost	29
5.1.2 Ivo Šorli	29
5.1.2.1 Posameznikovo identiteto določa osebno ime, stan in pridevnik, izpeljan iz krajevnega imena	29

5.1.2.2 Posameznikovo identiteto določa samo krajevna pripadnost	29
5.2 Opisi pokrajine, ki so v funkciji dogajanja, fabule	29
5.2.1 Ivan Pregelj	29
5.2.1.1 Analiza opisov pokrajine	40
5.2.2 Ivo Šorli	42
5.2.2.1 Analiza opisov pokrajine	44
5.3 Omemba pokrajine, ki je v funkciji dogajanja, fabule	45
5.3.1 Ivan Pregelj	45
5.4 Podoba pokrajine je čustveno zaznamovana – pisateljevi spomini	45
5.4.1 Ivan Pregelj	45
5.4.2 Ivo Šorli	54
6 PREGLJEVA IN ŠORLIJEVA TOLMINSKA POKRAJINA	57
7 SKLEP	58
8 VIRI IN LITERATURA	61
9 PRILOGE	66
8.1 Ivan Pregelj	66
8.2 Ivo Šorli	74

1 UVOD

V svojem diplomskem delu bom predstavila geografski in zgodovinski oris Tolminskega, tega čudovitega koščka primorskega sveta. Predstavila bom, kako se pisatelja Ivan Pregelj in Ivo Šorli v kratki pripovedni prozi nanj navezujeta. Oba pisatelja, po rodu Tolminca, sta del svojega opusa posvetila svoji rodni pokrajini.

O Preglju je bilo že veliko napisanega, predvsem o njegovem izrazitem slogu ter njegovih najbolj znanih delih, kot so *Tolminci*, *Matkova Tina*, *Bogovec Jernej ...*, nihče pa se ni v več kot enem odstavku dotaknil njegove tolminske pokrajine. Prav tako je pri Šorliju, ki je malo raziskan in posledično tudi nepoznan na vseh področjih.

Za cilj diplomskega dela sem si tako izbrala, da odkrijem in podam, kako se tolminska pokrajina odraža v kratki pripovedni prozi obeh pisateljev ter ju med sabo primerjam.

V poglavju Življenje in delo sem predstavila življenje in delo omenjenih pisateljev ter poiskala njuna literarna in biografska stičišča ter razhajanja. V naslednjem poglavju sem pregledno podala vsa dela, v katerih je Tolminsko predstavljeno in omenjeno, ter našela vasi, ki se pojavljajo v kratki pripovedni prozi obeh avtorjev. V jedru diplomskega dela sem analizirala podobe pokrajine in jih razdelila na več poglavij. Pokrajina se izraža na več različnih načinov, in sicer: preko njenega opisa, omembe, ki je v funkciji dogajanja, preko pisateljevih spominov ali pa samo preko posameznikov, ki jim identiteto določa prav krajevna pripadnost. Na koncu sem podala primerjavo Pregljevega in Šorlijevega opisovanja Tolminskega.

Diplomskemu delu je dodana priloga, v kateri so zbrani odlomki, ki se navezujejo na Tolminsko, vendar jih v analizi nisem posebej obravnavala.

Kot zavestni Tolminki¹ mi je bilo raziskovanje rodne pokrajine in njenih značilnosti skozi literarno ustvarjanje Ivana Preglja ter Iva Šorlija v veliko veselje in ponos.

---

¹ V smislu prebivalca Tolminskega in ne Tolmina. Razlaga velja tudi za vse nadaljnje omembe v diplomskem delu.

2 TOLMINSKO

(foto: Matevž Lenarčič, arhiv LTO Sotočje)

2.1 Geografski oris

Tolminsko² leži v spodnjem delu zgornjega Posočja na stičišču dinarskega, predalpskega in alpskega sveta z rahlimi mediteranskimi podnebnimi potezami. Pokrajinsko zajema območje Šentviške planote, dolino spodnje Idrijce, Baško dolino, dolino Tolminke s tolminsko-bohinjskimi gorami, tolminsko kotlinico, tolminski del predalpskega hribovja ter severno obrobje Banjške planote in Trnovskega gozda. Tolminsko na severozahodu in severu meji na Kobariško, na severovzhodu se vzpenja razvodni greben Spodnjih Bohinjskih gora, na jugu meji na Cerkljansko, na jugovzhodu na Idrijsko hribovje, nad Trebušo se vzpenjajo obronki Trnovskega gozda. Zahodno od Tolmina, kjer se stikata Kambreško in Kolovrat, sega Tolminsko do državne meje z Italijo.

Tolminsko je bogato z vodami, njegova glavna rečna žila je Soča, ki v tolminski kotlinici prejema največ pritokov v zgornjem Posočju (Lipušček, 2010).

2.1.1 Most na Soči, rojstni kraj Ivana Preglja

Most na Soči je gručasto naselje, ki leži na pomolu nad sotočjem reke Idrijce in Soče, večinoma na nižji ter višji terasi nad desnim bregom Idrijce. Nekaj hiš je tudi na njenem levem bregu, kjer leži del naselja, imenovan Lesena vas. Grič Mirišče, pod katerim je jedro vasi, je čelni morenski nasip soškega ledenika, ki se na zahodu konča z ozkimi soškimi koriti. V njihovem najožjem delu je že od rimskih časov most. Korita so od leta 1938 zaradi hidroelektrarne Doblar potopljena v umetnem jezeru.

Pokopališka cerkev sv. Mavra se omeja že v buli papeža Celestina II. leta 1192. Ime svetega Mavra je omenjeno tudi v najstarejšem znanem poimenovanju kraja Il Ponte Sancti Mauri, v 17. stoletju pa se kraj omenja kot Ad Pontem – Na Mostu. Leta 1587 so staro ime spremenili v Sveto Lucijo, istega leta pa je bila ustanovljena tudi župnija svete Lucije z župnijsko cerkvijo, ki so jo začeli graditi leta 1584. Sedanje ime je kraj dobil leta 1952.

Zaradi lege med dolinami Soče, Idrijce in Bače je bila tu že v ilirsko-keltski dobi utrjena postojanka, ki se je ohranila vse do konca antike (Jarc, 2002).

---

² V Pregljevem času je Tolminsko obsegalo tudi del današnjega Cerkljanskega in Kobariškega: » ... ki je v tisti uri stiskala duše vseh Tolmincev od Trebuše in Šebrelj do Kobarida in Rut« (Pregelj, 1962, str. 352 – Matkova Tina).

2.1.2 Podmelec, rojstni kraj Iva Šorlija

Podmelec je gručasta vas ob stari cesti, ki Tolmin preko Ljubinjskega polja povezuje z Baško grapo, na prisojnem pobočju 910 metrov visoke Tlake. Okoli jedra z gotsko župnijsko cerkvijo Marijinega vnebovzetja, iz leta 1550, ležijo zaselki Borovnica, Hum in Podrobi. Pod vasjo teče potok Sopota, ki se izliva v reko Bačo. V njegovem zgornjem toku je slap Soupap. Pod Podrobi so našli ostanke langobardske vojaške naselbine s konca 5. stoletja.

2.1.2.1 Baška grapa

Baška grapa je ozka dolina ob reki Bači in močno razčlenjen svet severno nad njenim dnom, ki se naslanja na venec Spodnjih Bohinjskih gora med Voglom (1922 m) in Črno prstjo (1844 m). Na zahodnem delu meji na Šentviško planoto, v vzhodnem pa na Cerkljansko hribovje (Porezen (1630 m), Kojca (1303 m)). Ozko dolinsko dno se nekoliko razširi ob sotočjih vodotokov, od koder se iz glavne doline odpirajo stranske grape s silovitimi soteskami. Razen šestih naselij v dolinskem dnu so vsa druga raztresena po pobočjih, večinoma na prisojni strani glavne doline (Jarc, 2002).

2.2 Zgodovinski oris

Zaradi ugodne prometne lege je bilo Tolminsko poseljeno že v prazgodovini, kar dokazujejo naključno odkrite najdbe drobnih kamnitih orodij in odbitkov s planine Pretovč pod Mrzlim vrhom ter planine Kuhinja pod Krnom. Najdbe dokazujejo obstoj mezolitskega (8000–5000 pr. Kr.) lovca visoko nad dolino reke Soče. Zaradi ugodne lege so se tod skozi tisočletja izmenjavala tudi različna ljudstva (Iliri, Kelti, Rimljani, Slovani), kar dokazujejo številna arheološka najdišča.

Obdobje največjega razcveta Tolminske davnine odražajo bogate najdbe svetolucijske starejšeželeznodobne kulturne skupine (800–300 pr. Kr.), ki je obsegala Posočje, Benečijo in Bohinj ter je poimenovana po svojem centralnem naselju na Mostu na Soči – Sveti Luciji. V 1. tisočletju pred Kristusom so bila naselja predvsem ob sotočju rek, na stičiščih dolin, ob poteh do gorskih prelazov (Rut) ali na planotah z dobrim razgledom po okolici (Šentviška planota). Na Mostu na Soči je bil odkrit največji železnodobni naselbinski kompleks na območju jugovzhodnih Alp. Da je Tolminsko v tej dobi zares cvetelo, pričajo tudi najdbe dragocenega, uvoženega grškega in italskega posodja z Mosta na Soči.

Po dolini Soče in Bače je že v času svetolucijske kulture vodila pot, ki je povezovala Posočje z Gorenjsko. To pot so kasneje uporabljali tudi Rimljani in Langobardi. Od srede 1. stoletja pred Kristusom je bil del zahodnoslovenskega območja priključen rimskemu imperiju. Jugovzhodno alpsko območje je bilo Rimljanom zanimivo predvsem zaradi kvalitetne železove rude, iz katere so izdelovali cenjeno noriško jeklo. Rimljani so svojo naselbino postavili tudi na območju Mosta na Soči. Ime naselbine ni znano, svoj višek pa je dosegla v 3. in 4. stoletju pred Kristusom, kar je bilo pogojeno z izgradnjo poznoantičnega obrambnega sistema.

Zgodnji srednji vek (600–1000 po Kr.) se povezuje z naselitvijo Slovanov, ki so konec 7. stoletja že dosegli sotočje Soče in Idrijce.

Tolminski kraji se v listinah omenjajo od 11. stoletja dalje. Grobne ketlaške kulture pri cerkvi svetega Urha (9.–11. stoletje) v Tolminu kažejo na zgodnj srednjeveško poselitev Tolmina in na navezave s Sredozemskim svetom. Tolmin se kot okraj omenja med leti 1063–1068, prva omemba Tolminske iz pokrajinskega in upravnega ozira pa je iz leta 1192. To je tudi prva omemba gestaldije na slovenskih tleh.

Zaradi strateško pomembne lege pokrajine so se zanjo potegovali oglejski patriarhat, goriški grofje, mesto Čedad, Benečani in Habsburžani. Kdaj je Tolmin prešel pod oglejski patriarhat, ni znano, pod njim pa je ostal do konca dvajsetih let 15. stoletja. Leta 1188 so oglejski patriarhi na vrhu Kozlovega roba postavili utrdbo, iz katere je kasneje nastal grad in bil zaradi potresov leta 1348 in 1511 v 17. stoletju opuščen. Med leti 1410–1420 so Benečani zasedli skoraj vso patriarhovo državo in tako posledično tudi Tolminsko. Po vojni s Habsburžani je s pogodbo v Wormsu leta 1521 Tolminsko za štiristo let prišlo pod avstrijsko oblast. V prvi svetovni vojni so se za Tolminsko potegovali Italijani, v drugi pa še Nemci.

Uporništvo, ki se je začelo že v 15. stoletju in nato nadaljevalo v 17., je svoj vrhunec doseglo v velikem tolminskem kmečkem uporuh leta 1713, v katerem so se kmetje uprli novemu davku na meso in vino. Punt se je končal s smrtjo enajstih tolminskih upornikov, ki so jih usmrtili 20., 21. in 22. aprila leta 1714 na Travniku v Gorici.

Tolmin je kljub svoji dolgi tradiciji dobil status trga šele leta 1820. V drugi polovici 19. stoletja je bil Tolmin središče političnega in narodnoprerebudnega življenja, saj je bila leta 1862 ustanovljena prva čitalnica na Goriškem, druga na Primorskem in peta na

slovenskem ozemlju. Leta 1870 je bil v Tolminu eden izmed največjih taborov na Primorskem, ki se ga je udeležilo 8000 ljudi.

Z otvoritvijo Bohinjske železnice leta 1906 je na Tolminsko prispel prvi vlak, ki je kasneje, ko se je razplamtel boj na soški fronti, tja pripeljal številne vojake takratne Avstro-Ogrske monarhije. Prva svetovna vojna je prekinila bogato društveno in družabno življenje, med obema vojnama pa Tolminski ter njenim ljudem ni bilo prizanešeno. Tolmin je mesto postal šele leta 1952.

Vse naštetu je pustilo močan pečat in vidne priče zgodovinskega dogajanja ter življenja tod živečega prebivalstva vse do danes. Tolminsko je tako znano po bogati arheološki, zgodovinski, umetnostnozgodovinski in etnološki dediščini (Fortunat Černilogar, 1996; Fortunat Černilogar, Mlinar, 2010).

3 ŽIVLJENJE IN DELO

3.1 Ivan Pregelj

Ivan Pregelj je bil pisatelj, dramatik in pesnik, eden od glavnih soustvarjalcev slovenskega ekspresionizma. Rodil se je 27. oktobra 1883 na Mostu na Soči. Oče je bil krojač in se je k Lovriču na Most priženil iz Modrejc, izhajal pa naj bi iz stare puntarske družine Kraguljev. Po zgodnji izgubi staršev sta zanj skrbela stara mama Ana Carli in tamkajšnji župnik Jožef Fabijan. Gimnazijo je obiskoval v Gorici. Nekaj časa je bil v bogoslovju, nato je študiral slavistiko in germanistiko na Dunaju, kjer je doktoriral z disertacijo o slovenskem baročnem pridigarju Rogeriju Ljubljanskem. Kot gimnazijski profesor je najprej poučeval v Gorici, nato v Pazinu, Idriji, Kranju in nazadnje v Ljubljani, kjer je tudi umrl 21. januarja 1960. Po koncu druge svetovne vojne je živel odmaknjeno od javnosti.

3.1.1 Delo

Na začetku svoje ustvarjalne poti je začel s poezijo (*Spominčice*, 1905; *Romantika*, 1910), vendar se je kmalu posvetil samo pripovedni prozi in deloma dramatik. Med najbolj pomembna dela v pripovedništvu sodijo romani (*Tlačani* 1915-1916, kasneje preimenovan v *Tolminci*, 1927; *Plebanus Joannes*, 1920; *Peter Pavel Glavar*, 1922; *Bogovec Jernej*, 1923; *Šmonca*, 1924; *Magister Anton*, 1929–1930), povesti (*Mlada Breda*, 1913; *Dom matere Serafine*, 1919; *Zgodbe zdravnika Muznika*, 1923-1929; *Božji mejniki*, 1925; *Tolminski Tit Manlij Torkvat*, 1928; *Zadnji upornik*, »povest iz leta 1738«, 1918-1919, kasneje preimenovani v *Štefan Golja in njegovi*, 1928; *Umreti nočejo*, 1930) in novele (*Matkove Tine prečudežno romanje*, 1922; *Otroci sonca*, 1919-1935; *Usahli vrelci*, 1929; *Thabiti kumi*, 1933; *Iz spominov*, 1943). V dramatiko sodijo igre *Vita*, 1911; *Berači*, 1917; *Vest*, 1917; *Azazel*, 1921; *V Emavs*, 1925; *Komposteljski romarji*, 1925; *Tajda*, 1927 in *Salve Virgo Catharina*, 1928. Prevedel je tudi dela svetovno znanih pisateljev, dramatikov in pesnikov, pisal učbenike o literarni teoriji in zgodovini ter eseje in kritike.

Njegova dela lahko razdelimo na dve polovici. V prvo spadajo literarno zahtevna besedila, za katere so značilna etična in teološka vprašanja, v drugo pa t. i. mohorjanska

oziroma večerniška povest, ki se je na Slovenskem razvila že v 19. stoletju.³ Večino Pregljevih del je izšlo med leti 1915 in 1925, po tem letu pa je postopoma »utihnil«. Nekatera njegova dela so prevedena v srbohrvaščino, češčino, nemščino, angleščino, italijanščino, španščino, madžarščino in slovaščino.

Preglja uvrščamo v obdobje književnosti med vojnama, njegovo delo pa pripada književnosti med moderno in ekspresionizmom, saj je začel pisati v času, ko je v slovenski literaturi prevladovala moderna, glavna dela pa je napisal v obdobju, ko se je razmahnil slovenski ekspresionizem. Poznavanje baročne in izvorno krščanske literature je stilno ter motivno opredelilo njegova dela. Od sodobnih smeri je na njegovo delo vplivala predvsem idealistično-katoliška smer ekspresionizma, pa tudi katoliška domačijska literarna ideologija. Njegov pisateljski razvoj je imel tri spodbude. Prva je slovenska moderna, ki je najbolj vplivala na njegovo mladostno literarno zorenje. Iz nje je črpal smisel za individualne usode, za njihov čustveni in čutni svet. Druga spodbuda je slovensko zgodovinsko pripovedništvo, ki se je oblikovalo v okviru romantičnega realizma (Tavčar, Jurčič), saj je Pregelj večino svojih del postavil v preteklost. Tretja spodbuda je prišla iz sočasnega srednjeevropskega literarnega dogajanja, iz ekspresionizma. Ta mu je s svojo disharmonično naravnostjo, razpetostjo med duhom in telesom, nebom in zemljo, odrešitvijo in grehom ustrezal predvsem zaradi njegove osebnosti. Ekspresionizem mu je bil blizu tudi zato, ker s svojimi notranjimi napetostmi na nek način obnavlja strukturo baroka. Na njegovo ustvarjanje so vplivali tudi osebni vzgibi. Njegova mladost brez staršev in hvaležnost njegovemu dobrotniku, župniku Jožefu Fabijanu, katerega se spominja v svojih delih. V goriškem Alojzevišču mu je bil predstojnik Anton Mahnič, ki je s svojim nestrpnim in bojevitim katolicizmom pustil sledi v Pregljevih delih s tematiko reformacije. Študij na dunajski slavistiki in germanistiki mu je razširil slovstveno obzorje po Evropi, disertacija o pridigarju Rogeriju pa zanimanje za barok ter zgodovinske sloge in jezik nasploh. Vpliv na njegovo delo imajo tudi kraji, kjer je služboval, predvsem Kranj (1912–1924), saj je bil to zanj najbolj ploden čas ustvarjanja. V Kranju je napisal najbolj znana dela in se

---

³ Pregljeva dela objavljena pri Mohorjevi družbi v letih 1908-1913: *Blagovestnika, zgodba iz življenja Cirila in Metoda* (1908); *Iz težkih ur; Hrvatov Miha; Pijančeva hči; Sosedje, povest v verzih* (1909); *Vinograd, črtica v verzih; Dve materi, legenda; V tujino, cikel pesmi* (1910); *Jurko pastirček, povest v verzih; Brata, povest* (1911); *Rejenka, povest* (1912); *Kranjski apostol, povest iz dobe reformacije; Preslepljeni in oteti, povest za slovensko ljudstvo* (1913) in *Mlada Breda* (1913).

seznanil z značilnostmi gorenjske pokrajine. Za vselej pa se mu je v srce in razum vtisnila njegova hribovita ter tesna Tolminska s svojimi samoniklimi ljudmi in z neuspehim kmečkim uporom (Kalc, 1996).

Pri pisanju se je le redko ukvarjal s sodobnostjo. Na vprašanje, zakaj ni pisal iz tedanjega aktualnega življenja, je odgovoril:

»Ker ne znam, kako kmet živi, že davno več ne vem. Da bi ljudsko besedo folklorno in fiziološko prav ujel, nimam daru. Tako nimam tudi oči za opisovanje življenja v družbi. Pa si moram pomagati s tem, da koncipiram po nekem v domišljiji oblikovanem svetu, in ga, da bi bil verjeten preodevam v historizem. Sem torej neke vrste ekspresionist snovi. Svet mojih povesti je romantika. Fabula je vzgojno tematično zgrajena, prikazovanje dramatično raztrgano in neepično, obrazi tipi, ki se vedno znova spovračajo in ponavljajo. Jezik, ki ga pišem, je do manire konstruiran, vendar menda prijeten, ker ima nekaj smisla za estetično vrednost besede« (*Slovenec*, 19. 4. 1930, str. 12).

Preglja je zaposlovala predvsem zgodovina, zlasti obdobja renesanse, reformacije, rekatolizacije ter obdobje tolminskega upora. Redko je podajal umetniško poustvarjeno zgodovino (*Tolminci*), temveč so mu bile zgodovina in osebnosti le priložnost ter sredstvo za osvetlitev in razčlenjevanje sebe, svoje samote, strasti, bolečin, hrepenenj, iskanj ter razklanosti med telesnostjo in duhovnostjo, saj je med leti 1914–1923 preživel hudo religiozno in idejno krizo (Kalc, 1996). Pisal je pod psevdonimi I. Mohorov, I. Selen, Ivo Zoran in Peter Petrič.

France Koblar o Preglju in njegovem delu ugotavlja:

»Pregelj je bil velik pisatelj, večji, kakor ga je mogel dojeti njegov čas. Ne moremo mu določiti vrstnega reda v menjavi naših slovstvenih pojavov in vrednosti v številu njihovih ustvarjalcev. Tega tudi ne potrebuje. Njegovo delo je poseben pojav in poseben zgled nasprotij med zunanjim človekom in umetnikom ali nasprotno, med človekovim značajem in njegovim genijem. Večkrat pravi o sebi, da je godčevski, pavliha, sam se obtožuje in sodi; na zunaj je bil brez poguma, pa spet nepremišljeno uporen, ni maral za vsako družbo in meščanske oblike; kadar je hotel biti vljuden in gosposki, se je ponesrečil. V sebi je nosil svoj svet, ki mu je bil dan, da ga ureja po svoje; bil je do konca katoliški, in vendar tako, da se je zdelo, kakor da ni katoliški. Na videz ozek in enostranski, je nosil v sebi nedosegljive daljave. Pod njegovim tolminskim obrazom in

besedi se skriva nedognano število obrazov nemirnega, mislečega in ustvarjalnega duha, rojstva in smrti, minljive lepote in grdote ter večne nespremenljivosti« (Koblar, 1970, str. 504).

3.2 Ivo Šorli

Ivo Šorli je bil pesnik, pisatelj, dramatik in publicist. Rodil se je 19. aprila 1877 na kmetiji Podrobnik nad Podmelcem. Po gimnaziji v Gorici je v Gradcu študiral pravo. Kot notar je deloval v Gorici, Podgradu, Pulju, Rogatcu, Šmarju pri Jelšah, Mariboru in nazadnje v Kranju. Po drugi svetovni vojni je živel v Ogulinu in Ljubljani. Umril je 17. novembra 1958 na Bokalcah pri Ljubljani. Pokopan je v Kranju.

3.2.1 Delo

Sprva je pisal pesmi, vendar se je kmalu posvetil samo pripovedni prozi in dramatiki. Med najbolj pomembna dela v pripovedništvu sodijo romani (*Hic Rhodus!*, 1902-1903; *Človek in pol*, 1903; *Pot za razpotjem*, 1906; *Zadnji val*, 1924; *Moj roman*, 1940) in novele (*Novele in črtice*, 1907; *Golobovi*, 1924; *Petdeset odstotkov*, 1935; *Večne vezi*, 1938). V dramatiko sodijo igre *Petelinčkov gospod*, 1909; *Na Pologu*, 1919; *Blodnji ognji*, 1935; *Tableau*, 1922 in *Ženitni posredovalec*, 1937. Za otroke je napisal zgodbo *V deželi Čirimurcev*. Knjiga je izšla leta 1922, ilustracije zanjo pa je naredil Hink Smrekar. Prevedel je tudi nekaj dramskih in pripovednih del ter libretov, nekatera njegova dela pa so prevedena v srbohrvaščino, češčino in nemščino.

Po času in značaju je Ivo Šorli sopotnik moderne, njegova dela pa bistveno dopolnjuje zmerni realizem z občasnimi romantičnimi elementi. Naturalistična usmerjenost je vidna v izbiri motivov in razčlenjevanju meščanskega življenja. Pisal je pod psevdonimi Ferdo Sokol, Fran Nović, Ivan Orel, J. S. Orel, Branko Miran, Ivan Podrobnik in Štefan Zaplotnik.

Gregor Kocijan takole predstavi njegovo delo:

»V svojih pripovedih je po večini obravnaval vsakdanje pripetljaje, zanimal ga je odnos med spoloma v (malo)mestnem (*Vprašanje*, 1922) in kmečko-vaškem okolju (*Dvoje Ljubezni*, 1923), pripovedoval je o svojih pokicnih izkušnjah (*Miška v pasti*, 1922) itd. V *Gospodu Tadeju* (z okr. 4800) besed se je vrnil k pisanju, značilnem za pripoved *Tetin Tone* (1914) in *Onstran sveta* (1916), ki spadata med najboljše kar je napisal, in ki ju je mogoče primerjati s Pregljevim in pozneje Kosmačevimi pripovedmi o podobnem okolju. Zdaj je nanizal nekaj dogodkov iz

življenja vedro resnobnega in značajsko pokončnega "kraškega župnika" Tadeja, predhodnika Bevkovega kaplana Martina Čedrmaca. Šorli je upovedil lik človeka–stebra na narodnostno ogroženem slovenskem Krasu. Opraviti imamo s plemenito govorico in z zglednim primerom kratke pripovedi, v kateri je pisatelj uporabil tradicionalno realistični kratkoprozni model« (Kocijan, 2006, str. 333).

3.3 Pregelj in Šorli

Oba pisatelja, Pregelj in Šorli, sta bila Tolminca; Pregelj je rojen 6 let kasneje kot Šorli. Oba sta bila hribovca, gorjana,⁴ kakor so v njunem času poimenovali tiste, ki so prihajali iz gora od Solkana navzgor po soški dolini. Ime je verjetno izhajalo iz furlanskega poimenovanja Montanari in je imelo slabšani prizvok. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* ima to oznako še danes, vendar je prav med gorjani zraslo toliko pomembnih ljudi, ki so oblikovali slovensko zgodovino (Taljat, 2001).

Oba sta bila brez očetov. Šorlijev je zaradi obubožanega gospodarstva prevzemal delo v bosanskih gozdovih, tam zbolel in zgodaj umrl, Pregelj pa je že v otroštvu ostal brez očeta in matere.

Oba pisatelja sta obiskovala gimnazijo v Gorici. Šorli jo je obiskoval štiri leta prej, med leti 1890–1898, Pregelj pa med leti 1894–1903. V gimnaziji jima je bil skupen profesor Andrej Kragelj⁵ iz Modrejc, ki je učil klasične jezike in slovenščino. Šorli je profesorja zelo cenil, Pregelj pa se ga spominja v svojih črticah *To je moje ceste pesem* in *Gospod profesor Andrej* ter v pesmi *Od Gorice do Tolmina*. Po četrtem letniku gimnazije sta oba obiskovala malo semenišče.

Oba sta slovstveno delo začela kot pesnika. Šorli je na začetku objavljajl v *Ljubljanskem zvonu*, *Malem Novičarju* ter *Domu in svetu*. V njegovih lirskih pesmih se čutijo odmevi mlade moderne, v pripovednih pa Aškerčev vpliv. Pregelj je prvo pesem, žalostinko ob smrti profesorja Andreja Kraglja, objavil v *Domu in svetu*. Pesmi je objavljajl tudi v almanahu *Za resnico* ter predvsem v dijaški *Zori*, kjer je bil med letoma 1905–1906 tudi

---

⁴ »Dolga miza, za mizo nekako petnajst šolarjev: nekaj Kraševcev, dva Brica, štirje Vipavci, trije gorjani s Tolminskega ...« (Pregelj, 1970, str. 207 - *Okna v jutro*).

⁵ Andrej Kragelj (1853–1901) je bil klasični filolog, prevajalec, publicist, Modrejčan, prav tako kakor Pregljev oče. Po ljudski šoli na Mostu na Soči je obiskoval gimnazijo v Gorici (1865-1873) in po maturi študiral klasično filologijo v Gradcu in na Dunaju, kjer je tudi opravil državni izpit za gimnazijskega profesorja. Kot profesor latinščine, grščine in slovenščine je poučeval v Ljubljani, Kočevju in Gorici, kjer je tudi umrl. Znan je po prevajalski prozi Homerjevih spisov (*Iliada* in *Odiseja*) (Taljat, 2001).

urednik. Pesmi je izdal v *Spominčicah* (Gorica, 1905) in v *Romantiki* (Gorica, 1910). Njegove pesmi, zbrane v *Romantiki*, izhajajo iz Gregorčičeve miselne lirike ter sproščenosti slovenskega impresionizma in fin de siècle, so polna nasprotij med borečo se mladostjo in versko zapovedjo.

Njuna pripovedna dela se zelo razlikujejo, saj je Šorli znan kot izrazit meščanski pripovednik »lahkega« peresa, Pregelj pa kot zahteven za branje in razumevanje. Skupno jima je pisanje tradicionalne večerniške povesti in »tolminskih« del.

Oba pisatelja sta tudi malo poznana. Pregelj predvsem zaradi ideološkega zamolčevanja po drugi svetovni vojni, češ da je njegovo pripovedništvo nepomembna sestavina slovenske literarne preteklosti in s tem povezano neizdajanje njegovih del (Dolgan, 1983).

Skupno jima je tudi hrepenenje po domu, po Tolminski. Šorli svojega domotožja v delih ne pokaže veliko, Preglja pa je domotožje veliko bolj težilo in skoraj ni dela, v katerem ne bi bilo vsaj delček tega neuresničenega hrepenenja po svoji rojstni zemlji in ljudeh.

Čeprav oba Tolminca, sta bila povsem drugačne narave. Pregelj je bil samotar, preprost človek, ki ni maral svetovljanske družbe, celo slovstvenih razprav ne. Ni pa se izogibal preprostih ljudi, kjer ni bilo treba izbirati besed. Šorli pa je bil njegovo nasprotje. Bil je pravi svetovljan in se je rad zadrževal v omikani družbi – le trda melodija jezika spremlja Tolminca vse življenje (Koblar, 1970).

4 DELA V KATERIH JE TOLMINSKO PREDSTAVLJENO, OMENJENO

4.1 Ivan Pregelj

France Koblar Preglja kot Tolminca opiše takole:

»Pregelj je bil Tolminec. Ta pojem pomeni posebno krajevno tipiko iz preteklih časov. V današnji izravnavi družbenega življenja se ta izvorna tipika izgublja, on pa je bil še pravi dedič tistih prednikov, ki so živeli trdo življenje, ujeto v strme hribe in tesne dolinice s hudourniki, svet pa se jim je odpiral po dolini Soče in stari prometni cesti, ki je držala s Koroškega in Beneškega proti Gorici in čez Cerkno na Kranjsko« (Koblar, 1970, str. 406).

S svojimi deli, ki predstavljajo Tolminsko pokrajino in ljudi, je zastopnik tako imenovane domačijske oziroma pokrajinske ali regionalne povesti,⁶ saj imajo zgodbe s to tematiko korenine v posebnostih domačih krajev in njihovih ljudi, kažejo njihov značaj in duševnost ter njihov izvorni jezik. Pregelj se na rodno pokrajino navezuje predvsem iz svojega neuresničenega hrepenenja po domu, vanjo pa je postavil svoje spomine in dela z zgodovinsko tematiko.

Svojo rodno Tolminsko je upodobil v številnih zgodbah, novelah, črticah in romanih. Poleg kratke proze,⁷ ki je predstavljena v nadaljevanju se na Tolminsko navezujeta tudi romana *Tolminci* in *Plebanus Joannes (Dom in svet, 1920)*. *Plebanus Joannes* je Pregljev osrednji roman in se skupaj z novelo *Thabiti kumi (Sodobnost, 1933)* navezuje na obdobje renesanse (15., 16. stoletje). *Tolminci* so izhajali v reviji *Dom in svet* v letih 1915–1916 z naslovom *Tlačani*. Naslov, ki ga imajo danes, so dobili šele v prvi knjižni izdaji leta 1927. Roman se nadaljuje s povestjo *Štefan Golja in njegovi*, ki je izhajala v *Domu in svetu* v letih 1918–1919 z naslovom *Zadnji upornik, »povest iz leta 1738«*, ter z ekspresionistično novelo *Matkova Tina*, ki je prvič izšla v *Mladiki* leta 1921 z

---

⁶ Pokrajinska ali regionalna povest je žanrski tip slovenske kmečke povesti. Njeni začetki segajo v čas po koncu prve svetovne vojne, svoj vrh pa je dosegla v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja (Hladnik, 2010).

⁷ Dela *Blagovestnika* (1908), *Mlada Breda* (1913) in *Otroci sonca: Helena* (1963) se na Tolminsko navezujejo samo v posameznih opisih in krajevnih imenih, zato jih v nadaljevanju nisem podrobneje obravnavala.

naslovom *Matkove Tine prečudno romanje*. Novela je epilog k *Tolmincem* in velja za eno prvih Pregljevih pripovednih umetnin.

Gregor Kocijan meni, da je ta novela z današnjega zornega kota:

»visok dosežek slovenske kratke proze v začetku 20. let prejšnjega stoletja, gledano s sinhrono literarne scene pa je bila recepcija razmeroma skromna, saj je pripoved segla v dokaj omejen krog tedanjih bralcev« (Kocijan, 1997, str. 437-438).

Tolminci, Štefan Golja in njegovi ter *Matkova Tina* tvorijo t. i. tolminski cikel, ki obravnava upor tolminskih kmetov proti goriški gospodi v 18. stoletju in je značilen ter poseben primer zgodovinske snovi preoblikovane v umetniško podobo.

V letu 1921 je začel vrstiti *Tolminske novele*, kot jih je sam poimenoval v prvem zvezku *Izbranih spisov* leta 1928. V *Domu in svetu* je objavil novelo *Gospoda Matije zadnji gost* in *Rutharius christianus*, v *Mladiki* pa *Staro Tolminko in njene vnuke* ter *Matkovo Tino* (Kocijan, 1997).

V razpravah, ki jih je objavljaval v *Mladosti* in *Mentorju* med leti 1916–1920 pravi, da mora pisatelj zajemati iz vseh slovenskih pokrajin, iz preteklosti in sedanjosti ter naj jo oblikuje v vseh umetniških oblikah in po nagibih svoje osebnosti, z naravnim čutom in z veliko izobraženostjo. V razpravi *Nekaj misli o slovstveni izobrazbi slovenskega ljudstva v bodočem*, ki je leta 1916 izšla v *Mentorju*, se zavzema za literaturo, ki si jemlje snov iz domače zgodovine in iz domačih pokrajin – iz krajev vina, morja, hmelja in encijana. Literatura mora biti taka, da je tujcu tuja. To je Preglju odprlo možnosti, da ni pisal samo iz ožje domače pokrajine, marveč je razširil svoje leposlovno ustvarjanje na vse tiste pokrajine, ki jih je bližje spoznal v zemlji in ljudeh ter mimo njih iskal poti v celotno, kulturno svojstvenost in usodo slovenstva (Kalc, 1996; Leksikon).

Največ njegovih del se tako navezuje na Tolminsko, Goriško in Gorenjsko. O teh treh zemljah, kakor jim sam pravi, govori v glosi *Če bom ljubezen imel*:

»Imam dovolj! Verujte, da imam dovolj! Dovolj zemlje, dovolj spominov in ljubezni za trideset let. Trideset let se ne bi izpisal, izpel. Toliko imam! Trideset let pesmi za trideset življenja. Za deset tolminskih let, ki so prva, dvakrat devet let. Za deset goriških let, ki so šolarska, dvakrat pet let. Za kranjskih deset let, ko sem pisal in pil, eno leto, zadnjega pol. Imam dovolj. Meni tri

zemlje dehte. Meni tri dobe golče. Kot rožmarin in ožep. Kot Tasso in Homer. Imam dovolj. Imam preveč. Ker mi je spominov še mimo tega! Imam dovolj ... Če bom še komu z ljubeznijo zajemati smel ... Z ljubeznijo!« (Pregelj, 1925, str. 27).

Po otroštvu na Tolminskem se zanj Goriška doba začenja po letu 1892 in traja vse do mature. Po nekaj letnem bivanju na Dunaju se je po doktoratu leta 1908 znova vrnil v Gorico, kjer je poučeval na gimnaziji (1909–1910). Po enem letu je odšel poučevati v istrski Pazin (1910–1911), nato v Idrijo (1911–1912), Kranj (1912–1924) in nazadnje v Ljubljano (1924–1938).

Gorenjsko, kamor ga je postavilo življenje, je poprosil, da naj postane njegov drugi dom, vendar rojstne Tolminske ni mogel pozabiti. Pokrajino je doživljal, dojemal z očesom in ušesom, ne s srcem. V eni izmed svojih zadnjih novel pove takole:

»Mojih sedanjih sprehodov pot gre večkrat na Šišenski hrib. Od tam se mi odpre razgled na kraje, ki sem jih obiskal nekdaj. Od tam potujem v mislih tja gor na Tosec in Grmado in kar je čez. Čez so moja Gorica in Idrija, čez so moji ljubi tolminski hribi, čez so moje vasi, čez so moje poti. Tam so tudi moji spomini« (Pregelj, 1939, str. 2 – *Za zarjo*).

Pripovedi z gorenjsko motiviko, ki jih je leta 1913 objavljala v *Gorenjski knjižnici* (14. in 19. zvezek cikla *Resje in brezje* ter *Naši najbližji*) in *Gorenjcu* (*Gorenjske novele*) so bolj ali manj epizodno dejanje, medtem ko je rodna Tolminska odmevala v njem ves čas, brez prekinitev (Kocijan, 1997). Tolminsko ga je najbolj zaznamovalo, saj se je k njemu vedno znova vračal. Samo o njem je pisal, ne samo z razumom, ampak tudi s srcem, saj se je preko pisanja počutil bližje domu in svojim ljudem. V črtici *Moj prvi svet* pravi, da je njegov prvi svet njegova sreča. Spomini na otroštvo so mu v srcu budili veselje, vendar je zaradi hrepenenja po njem tudi trpel. V njej tolminski in gorenjski svet skoraj vzporedno prehajata iz krajevne tipičnosti v fantastiko:

»Moj prvi svet je moja sreča. Zdaj je naravnost serafsko ožarjen po trpljenju in bridkosti. Zdaj je postal moja velika bol in želim in delam, da bi vsi občutili to bol, kot bol nas vseh, pa prav vseh. Moj prvi svet je skoro edina vsebina mojih pesniških sanj ... Kakor ptič iščem in ne vidim, kje je stalo gnezdo. Vidim čudno zakrivljeno vejico, kjer sta sedela stara dva. Zaradi gnezda, ki ga ne najdem, bi skoraj preklel luč in solnce in bridko lepoto Gorenjske, preklel

zaradi žalosti njih, ki smo bili v enem gnezdu, srečo in smeh vseh onih, ki še imajo dom ... O polževe hiše, meline, vrelci v blatnem lazju, otroško keglišče! Ljubezen bo našla pot nazaj, ljubezen bo pot pokazala nazaj v gnezdo ptiču zaletelmu, bolnemu v jeseni in srečnemu v sanjah o deželi »otrok solnca«!« (Pregelj, 1970, str. 111).

Nove politične razmere po prvi svetovni vojni so ga globoko vznemirjale in ga čustveno še bolj navezovale na rodne kraje. Ko mu je po rapalski pogodbi⁸ meja zaprla dostop do Primorske, je hrepenenje po domu postalo še močnejše. Le s težavo se je vživljal v novo okolje in ljudi, vendar prav ta leta predstavljajo vrhunec njegove literarne ustvarjalnosti. Gorenjska mu kljub svojim lepotam ni mogla nadomestiti »opevane Itake«:

»Zdravje, da ga piješ, lepota, da bi jo zapel! Selo, pristava, polje, kozolcev beg, mejica ob poti. Trate, jablane cvet in tepke in slive. Uljnjak. Sladka zatohlost bezga, slajša bridkost rožmarina. Polje, polje, polje. Škrjanci z meglami iz leh, postovka v ozare. Breze. Resje in borovničevje. Borši in gmajna in preseka. Les, les, les. Izza borov kadečih se rdeč gleda podružniški stolp. Pašniki. Čez nje steza in rosa, rosa, rosa. V jelše povita šumi voda na mlin. Klic petelinov v poldan, šum zarje v cretju zvečer. Vonj satovja in mošta in sočne svinine: zdravje, zdravje, zdravje. Cesta, belega platna pas, lovača lačna tujine; znamenje božje kraj njiv, k nebu za žegen klicar. Pa še pesem, zemlje, pa še duša polja, spev fara in cerkva: zvonovi, zvonovi, zvonovi... Oigigija! ... Nekje blizu pa je svet, razrit kakor duša morilčeva in ubog kakor Kajnova pot... O, Itaka!... Zvonovi. Sredi Vevodnega boršta na Štepanje ob treh zvečer je posluhnil popotni in ni mogel verjeti, da je toliko bogastvo glasov. Dosihmal je pel v njegove sanje en sam glas, ubiti zvon svetega Mavra na Mostu ob Soči. Popotni je videl: glej, duša zemlje Oigigije!« (Pregelj, 1922, str. 67 – *Okvir brez slike*).

V tej pripovedi hrepeneče in domotožno, kakor popotni Odisej, pogleduje po svoji Itaki, po svoji Tolminski. V njej izzvenevajo lirski toni, izrazitejša je retorika in baročna patetičnost. Tolažbo išče v veselju ob srečanju s kraji in naravo okrog Kranja, saj je večino svojega prostega časa preživel na poljskih, gozdnih in hribovskih sprehodih. Obhodil je vso Sorško med Svetim Joštom, Škofjo Loko, Soro in Smladnikom, kraje

---

⁸ »Rapalska pogodba je bila mirovna pogodba, ki sta jo 12. novembra 1920 v Rapallu podpisali Kraljevina SHS in Kraljevina Italija. S pogodbo je bila določena meja med državama, s čimer je bila tretjina slovenskega etničnega ozemlja, Istra in del Dalmacije dodeljena Italiji, ki je v zameno za ozemlje priznala Kraljevino SHS« (Wikipedija, 2010).

proti Karavankam in Brezjam ter se pogovarjal sam s seboj, naravo in ljudmi (Kocijan, 2006; Koblar, 1970).

Tolminsko pokrajino podaja skozi opisovanje in omembo pokrajine, krajev in gora ter njenih značilnosti. V jezik vpleta značilnosti domače govornice zato so tolminski lokalizmi ali tolminizmi v njegovih besedilih zelo pogosti. Ljubezen do tolminske, mostarske besede je izpovedal v uvodu dela *Zdravnika Muznika štiri vigilije*:

»... vso to svojo modrost in žalost tu zapisal z občutjem in po besedi svoje prve mladosti, solze in pesmi, v jeziku svoje ljube domače tolminske zemlje. /.../ Beseda materina! O, kolika blagodat človeku od Boga! Slika lica materinega, glej, kadar je v grobu, ugasnila ti je. Toplota, lepota in dobrot materine besede šumi do groba v ušesu in se ne razgubi« (Pregelj, 1964, str. 293-294).

V tem uvodu našteva tudi vrsto narečnih besed in besednih zvez Muznikovega rojstnega kraja, ki je tudi njegov rojstni kraj. Našteje jih zato, da bi drugi vedeli, koliko zanimivih besed vedo »njegovi ljudje« ter bi jih po njegovi razlagi tudi razumeli:

»Besedo tolminsko samo s seboj podpričati – za skozi Bog! – saj bom poskusil, če še kaj prida vem in mi ni življenje v tujcih, Nemcih in Lahih vse mladosti preglušilo: da je kropiva na Tolminskem pečénica, koš berač, ozara vrat, čeljusti skranje, slaba moka dromljak, muha na puški merek, kiselo vino obrezno, debela palica ali gorjača opalika, netopir ali tičmiš pomračnik, duhovni pomočnik obhodnik, zakonska žena pridruha, vinska srka pijana – suha grapa, dokler se zares v grapo ne obali. Še bi mogel šteti in povedati, kako Tolmincem nebo podgori, kako se češnje ranice prve pišejo in otrokom žloti umazani, koža pišči, starim ljudem kostenica po udih gre, včasih golica ljudi pobira in bodilj duši in pljuka zalija« (Pregelj, 1964, str. 296–297).

V nadaljevanju našteje tudi ledinska in domača krajevna imena, ki bi jih, kot sam pravi, lahko našteval tri dni, vendar jih ne bi vseh naštel :

»Kaj, če bi še vsa lepa domača imena za kraje in njive štel in povedal: da je tu Ograjnica, Mirišče in Kuk, da so Laze, Podolnice, Poljance, Pilance in Brice, da je Cvetje, Kosovt in Senica, da je potok Šmejček, ne zato, ker se smeje, marveč zato, ker šumi; da so Močile, da je

Poklon nad Kozmericami in Menjgore nad Kozarčami« (Pregelj, 1964, str. 297 – *Zdravnika Muznika štiri vigilije*).

Dokaz, kako zelo je bil povezan s svojo rodno pokrajino, pove tudi to, da se tolminski lokalizmi in krajevna imena pojavljajo tudi v drugih delih, ki snovno niso vezana na Tolminsko (Dolenc, 1984, 63).

Tolminizmi, ki se pojavljajo v Pregljevi kratki pripovedni prozi, so:

arníca (seno prve košnje, Erjavec (v nadaljevanju Erj.)), beráč (košek z lesenim dnom, Erj.), bodílj (pljučnica), címbor (zgodnje koščičasto sadje, Erj.), čečíce (čèča, dekle, deklica, Erj.), dromlják (na dromljak se melje moka, ki ni čista od otrobov, Kenda (v nadaljevanju Ken.)), galjót (poleg prvotnega pomena veslač na galeji, ničvreden človek, najbrž zato, ker so na galejo obsojali zločince), gávgar (obešenec, tudi vzdevek za vaščane Modreja, ki naj bi po izročilu posedovali vislice), golčáti (govoriti), golíca (tifus, bolezen zaradi katere človek izgubi lase, Erj.), hnádu (hkrati), íhtiti se (jeziti se), kamrík (bombažno blago za ženske obleke), kosteníca (revma, podagra, Erj.), kriváč (zakrivljen nož, Erj.), krvávec (vodno zlo bitje, vodni demon), lováča (vlačuga), mèja (grmovje, gozdič, Erj.), mérek (muha na puški, Ken.), nâz Most (z Mosta, reduc. oblika iz: niz, Erj.), obalíti (prevrniti, Erj.), obhódnik (kaplan, ki namesto župnika hodi po fari, npr. k bolnikom, Erj.), obrézno vino (kiselkasto vino, Ken.), ográjnica (ograjeno zemljišče, Ken.), opalíka (debela okovana palica, Ken.), oščájati se ((nedovršnik iz: oscati se), obotavljati se, Erj.), ožèp (rastlina na pustem svetu (Pfefferkraut), Erj., z modrimi, rožnatimi ali belimi cvetovi v klasu in močno dišečimi listi (hyssopus)), pečí (gore), písati se (dobivati barvo, npr. češnje se pišejo, Erj.), pečénica (kopriva), pleveníca (motika, s katero se pleve, Erj.), pljúka (pljuča, izg. pluka, Erj.), podgorelo nebo (močno rdeče nebo, ki naznanja zvečer lepo, zjutraj pa slabo vreme, Ken.), poláj (zdravilna rastlina z rdečkastimi ali vijoličnimi cvetovi v socvetjih, mentha pulegium), pomračník (netopir, Erj.), pridrúga (zakonska žena, Erj.), rúnje (it. rogná, črne koze, (izg. rujne), Erj.), skránj (izg. skrajn, čeljust, Erj.), štmáver (sejem na Mostu na Soči, kraj so nekdam imenovali Most pri sv. Mavru), na tnálu (neograjn prostor pred hišo, kjer se pripravljajo drva, Erj.), vrát (ozare, Erj., Ken.), za skozi Bog (medmet v pomenu za Božjo voljo!).

Besedam je poskušal dati bolj ali manj knjižno obliko, na primer za narečno plúka (pljuča) je zapisal pljúka, vendar je ohranil govornjeno obliko arnícá (trava prve košnje)

namesto pričakovane bolj knjižne oblike ornica, kot jo navaja Pleteršnikov slovar (Dolenc, 1984, str. 63-70).

France Koblar o Pregljevem domačijstvu meni:

»Pregelj je res uveljavljal poudarjeno krajevno tipiko, kot je doslej naša proza še ni poznala. Njegovo delo se je najizraziteje oblikovalo iz tolminstva: njegovi tipi so tolminski, izročilo tolminsko, za najgloblja občutja je iskal izraz v domači ljudski pesmi, toda vse to je bila snov, v primerjavi s tistim, kar poje uvodna pesem v *Otrocih sonca*. Duh in beseda iščeta iz te snovi v novo umetnost, ter očitno prehajata v izpoved osebnega življenja. Nekoliko drugače je z njegovim gorenjstvom. Tu je skušal od zunaj prodreti v značaj njemu tujega človeka, iskal je njegove tipičnosti, njegova pokrajina je nastajala iz vtisov, ki so se sproti spreminjali v slovstvene prispodobe. Tako bi lahko našli različne stopnje njegovega domačijstva, od trpkega tolminstva do košatega gorenjstva, mehkega zamejstva, ali tudi svet, kakor ga je doživel in spoznal iz daljave, iz svoje domišljije in študija. Toda kakšen je razloček v občutju med enim in drugim svetom, med tesnim tolminstvom in prostrano gorenjsko ravnino, nam pove ena sama primerjava. V Pregljevem spominu slišimo samo zvon Sv. Mavra, v "*Tolmincih*" se zvon oglasi dvakrat, ko oznani upor in ko spremlja obsojence na krvniški oder – gorenjska ravan mu za praznik in delavnik poje od enega zvonika do drugega ...« (Koblar, 1970, str. 487).

4.1.1 Tolminsko

Dela, v katerih je Tolminsko omenjeno, opisano, so:

Balade v prozi – Skrivnostni zvon, Sodobne sanje, Božje poti, Čep«-i-ovan«, Ex Tempore, »Glejte, človek«, Glosa vnuku, Gospoda Matije zadnji gost, Gospod profesor Andrej, Iz spominov (1924), Iz spominov (1943), Matkova Tina, Mengore, Moja prva pot, Moj prvi svet, Obisk pred slovesom, Od Podseli do Ročinja, Okvir brez slike, Osahla setev, Otroci sonca: Helena, Slavica, Ožep, Pulver und Blei, Pustna pridiga, Runje, Rutharius christianus, Sin pogubljenja, Stara Tolminka in njeni vnuki, Stari Lovrič, »St. Mauruspruck«, Sporočilo, Thabiti kumi, To je moje ceste pesem, Tolminska balada, Tolminski Tit Manlij Torkvat, Vsakdanje balade (Okna v jutro, Modrejce, Sprehodi, S pošto), Štefan Golja in njegovi, V sencih z onkraj, Za zarjo, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije (Vigilia prima, Vigilia quarta), Zgodbe zdravnika Muznika.

V svojih delih omenja reko **Bačo** (*Ex tempore, Mengore, Moj prvi svet, Štefan Golja in njegovi*), **Idrijco** (*Mengore, Moj prvi svet, Ožep, »St. Mauruspruck«, V sencih z onkraj*),

Sočo (*Ex tempore, Mengore, Moj prvi svet, Obisk pred slovesom, Od Pod Seli do Ročinja, Osahla setev, Ožep, »St. Mauruspruck, V senci z onkraj*), **Tolminko** (*Moj prvi svet, Štefan Golja in njegovi, Thabiti kumi*), **Trebušico** (*Moj prvi svet*) in **Zadlaščico** (*Thabiti kumi*) ter hribe, ki obkrožajo njegov rojstni kraj: **Bučenico** (*Obisk pred slovesom, Od Pod Seli do Ročinja, Modrejce, Osahla setev, Sin pogubljenja, Štefan Golja in njegovi*), **Cvetje** (*Otroci sonca: Helena*), **Kosovt** (*Moja prva pot, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta*), **Mengore** (*Božje poti, Mengore, Obisk pred slovesom, Od Pod Seli do Ročinja, Otroci sonca: Slavica, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika*) in **Senico** (*Osahla setev, Štefan Golja in njegovi*).

Med hribi in gorami nad tolminsko kotlinico omeni **Bogatin** (*Osahla setev*), **Javornik** (*Osahla setev*), **Ježo** (*Sin pogubljenja*), **Kolovrat** (*Sin pogubljenja, Štefan Golja in njegovi*), **Kozlov rob** (*Sin pogubljenja*), **Mrzli vrh** (*Sin pogubljenja*), **Škrbino** (*Osahla setev*) in **Vogel** (*Osahla setev, Tolminski Tit Manlij Torkvat*).

Omeni hribe in gore nad Baško grapo: **Črno prst** (*Tolminski Tit Manlij Torkvat*), **Jalovnik** (*Sin pogubljenja, Štefan Golja in njegovi*), **Lisec** (*Štefan Golja in njegovi*), **Peči** (*Od Pod Seli do Ročinja, Osahla setev, Otroci sonca: Slavica, Štefan Golja in njegovi, Zgodbe zdravnika Muznika*) in **Rodico** (*Tolminski Tit Manlij Torkvat*).

Izmed cerkva na Tolminskem omeni **Svetega Danijela** na volčanskem pokopališču (*Matkova Tina, Sin pogubljenja*), **Sveto Lucijo** na Mostu na Soči (*Glejte, človek!, Osahla setev, Otroci sonca: Helena, Ožep, Pulver und Blei, Pustna pridiga*), **Svetega Marka** nad Poljubinjem (*Matkova Tina, Štefan Golja in njegovi*), **Svetega Mavra** na mostarskem pokopališču (*Matkova Tina, Moja prva pot, Obisk pred slovesom, Od Pod Seli do Ročinja, Okvir brez slike, Osahla setev, Stari Lovrič, »St. Mauruspruck«, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika*), **Svetega Jurija** na Kneži (*Štefan Golja in njegovi*) in **Svetega Urha** na tolminskem pokopališču (*Matkova Tina, Sin pogubljenja, Thabiti kumi*).

Med pisateljevimi spomini na otroštvo imajo posebno mesto **Brice** (*Moja prva pot, Obisk pred slovesom, Sprehodi, Stari Lovrič, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije*), **Kuk** (*Moja prva pot, Osahla setev, »St. Mauruspruck«, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta*), **Laze** (*Sprehodi, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri*

vigilije – *Vigilia quarta*), **Meja** (*Sprehodi, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta*) in **Mirišče** (*Moja prva pot, Osahla setev, Otroci sonca: Helena, Slavica, Sodobne sanje, »St. Mauruspruck«, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika*).

4.1.1.1 Vasi

Tolminske vasi, ki so omenjene v Pregljevi kratki pripovedni prozi, so:

Bača pri Modreju: *Glejte, človek!, Iz spominov, Modrejce, Moja prva pot, Osahla setev, Pulver und Blei, Štefan Golja in njegovi, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Čiginj: *Glejte, človek!, Od Pod Seli do Ročinja, Pulver und Blei, Stari Lovrič, Štefan Golja in njegovi.*

Dolenja Trebuša: *Mengore, Moja prva pot, Iz spominov, Pulver und Blei, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Dolje: *Sin pogubljenja.*

Drobočnik: *Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Gorenja Trebuša: *Moja prva pot.*

Grahovo: *Modrejce.*

Grant: *Tolminski Tit Manlij Torkvat.*

Hudajužina: *Modrejce.*

Idrija pri Bači: *Čep« -i- ovan«, Iz spominov, Moja prva pot, Osahla setev, Pulver und Blei, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Klavže: *Štefan Golja in njegovi.*

Kneža: *Štefan Golja in njegovi.*

Koritnica: *Tolminski Tit Manlij Torkvat, Štefan Golja in njegovi.*

Kozaršče: *Božje poti, Od Pod Seli do Ročinja, Slavica, Sin pogubljenja, To je moje ceste pesem, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Kozmerice: *Od Pod Seli do Ročinja, Ožep, Pulver und Blei, To je moje ceste pesem, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Ljubinj: *Od Pod Seli do Ročinja, Otroci sonca: Slavica, Štefan Golja in njegovi.*

Log: *Glejte, človek!, Pulver und Blei, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Lom: *Osahla setev, Otroci sonca: Helena, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta.*

Modrej: *Glejte, človek!, Iz spominov, Obisk pred slovesom, Od Pod Seli do Ročinja, Osahla setev, Otroci sonca: Slavica, Pulver und Blei, Sin pogubljenja, »St. Mauruspruck«, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Modrejce: *Modrejce, Moj prvi svet, Od Pod Seli do Ročinja, Otroci sonca: Slavica, Sin pogubljenja, To je moje ceste pesem, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta.*

Most na Soči: *Glejte, človek!, Iz spominov, Matkova Tina, Modrejce, Moja prva pot, Obisk pred slovesom, Od Pod Seli do Ročinja, Okvir brez slike, Osahla setev, Otroci sonca: Slavica, Pulver und Blei, Rutharius christianus, Sin pogubljenja, Sodobne sanje, Sprehodi, Stari Lovrič, »St. Mauruspruck«, Štefan Golja in njegovi, To je moje ceste pesem, V senci z onkraj, Za zarjo, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zdravnika Muznika štiri vigilije (Vigilia prima, Vigilia quarta), Zgodbe zdravnika Muznika.*

Podbrdo: *Modrejce.*

Podmelec: *Modrejce, Osahla setev, Pulver und Blei, Štefan Golja in njegovi, Za zarjo.*

Podsela: *Božje poti, Matkova Tina, Od Pod Seli do Ročinja, Ožep, S pošto, V senci z onkraj.*

Pečine: *Matkova Tina, Tolminska balada.*

Petrovo Brdo: *Modrejce, To je moje ceste pesem.*

Poljubinj: *Matkova Tina, Štefan Golja in njegovi.*

Ponikve: *Pulver und Blei.*

Prapetno: *Od Pod Seli do Ročinja, Otroci sonca: Slavica, Štefan Golja in njegovi, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta.*

Roče: *Pulver und Blei.*

Rut: *Tolminski Tit Manlij Torkvat.*

Sela nad Volčami: *Matkova Tina, Od Pod Seli do Ročinja, Sin pogubljenja, Stari Lovrič, V senci z onkraj, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Slap ob Idrijci: *Čep« -i- ovan«, Iz spominov, Moja prva pot, Pulver und Blei, Za zarjo, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Stopec: *Glosa vnuku, Moja prva pot, Sodobne sanje, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia prima, Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Stržišče: *Tolminski Tit Manlij Torkvat.*

Šentviška Gora: *Okna v jutro, Osahla setev.*

Temljine: *Štefan Golja in njegovi.*

Tolmin: *Gospoda Matije zadnji gost, Matkova Tina, Obisk pred slovesom, Od Pod Seli do Ročinja, Osahla setev, Rutharius christianus, Sin pogubljenja, Štefan Golja in njegovi, Tolminski Tit Manlij Torkvat, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Tolminske Ravne: *Thabiti kumi.*

Ušnik: *Božje poti, Matkova Tina, Od Pod Seli do Ročinja, S pošto, Stara Tolminka in njeni vnuki, Štefan Golja in njegovi, To je moje ceste pesem, V senci z onkraj, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Volče: *Matkova Tina, Mengore, Obisk pred slovesom, Od Pod Seli do Ročinja, Osahla setev, Otroci sonca: Slavica, Pulver und Blei, Rutharius christianus, Sin pogubljenja, Štefan Golja in njegovi, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Volčanski Ruti: *Pulver und Blei.*

Vrata: *Čep« -i- ovan«, Moja prva pot, Za zarjo.*

Zadlaz: *Čep« -i- ovan«, Stari Lovrič, Thabiti kumi, Štefan Golja in njegovi, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Zatolmin: *Sin pogubljenja.*

***

Dobrave: *Štefan Golja in njegovi, Od Pod Seli do Ročinja.*

Kobilica: *Iz spominov, Moja prva pot.*

Pod Ključem: *Od Pod Seli do Ročinja, Otroci sonca: Slavica, Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta, Zgodbe zdravnika Muznika.*

Poklon: *Ožep, To je moje ceste pesem, V senci z onkraj, Zdravnika Muznika štiri vigilije, Zgodbe zdravnika Muznika.*

4.2 Ivo Šorli

V nasprotju s Pregljem Šorli Tolminske ne opisuje tako pogosto. V kratki pripovedni prozi je malo opisov rodne pokrajine, spominov nanjo in avtobiografskih elementov. Vanjo je postavil svoje spomine ter dela, v katerih slika predvsem kmečko življenje. Njegovo izrazitejše avtobiografsko delo je *Moj roman* (1940), za katerega je dobil tudi Prešernovo nagrado.

4.2.1 Tolminsko

Dela, v katerih je Tolminsko omenjeno, opisano, so:

Črtice: Prijatelji, Dvoje ljubezni, Gospod Tadej, Iz dolgega časa, Prvi april, Onstran sveta, Štefan Zaplotnik, Tetin Tone, Trije Tolminci na tem in na onem svetu, Zemljiškoknjižni izpisek.

V svojih delih omenja reko **Bačo** (*Onstran sveta, Štefan Zaplotnik*), **Idrijco** (*Onstran sveta, Štefan Zaplotnik*), **Knežo** (*Onstran sveta*) in **Sočo** (*Onstran sveta, Štefan Zaplotnik, Zemljiškoknjižni izpisek*). Med hribami nad Baško grapo omeni **Jalovnik** (*Štefan Zaplotnik, Tetin Tone*) in **Peči** (*Onstran sveta, Štefan Zaplotnik*).

4.2.1.1 Vasi

Tolminske vasi, ki so omenjene v Šorlijevi kratki pripovedni prozi, so:

Čiginj: *Dvoje ljubezni.*

Grahovo: *Tetin Tone.*

Hudajužina: *Tetin Tone.*

Hum: *Štefan Zaplotnik.*

Kneža: *Onstran sveta.*

Knežke Ravne: *Onstran sveta.*

Most na Soči: *Tetin Tone.*

Podbrdo: *Tetin Tone.*

Podmelec: *Prvi april.*

Ponikve: *Tetin Tone.*

Sela nad Podmelcem: *Onstran sveta, Prvi april, Štefan Zaplotnik.*

Temljine: *Prvi april.*

Tolmin: *Dvoje ljubezni, Gospod Tadej, Trije Tolminci na tem in na onem svetu, Štefan Zaplotnik, Zemljiškoknjižni izpisek.*

***

Poklon: *Zemljiškoknjižni izpisek.*

5 ANALIZA PODOBE POKRAJINE

5.1 Posameznikovo identiteto določa krajevna pripadnost

5.1.1 Ivan Pregelj

Pregelj je svoje vedenje o slovenskem človeku črpal iz lastnih izkušenj in iz globoke zakoreninjenosti v svoj rojstni kraj ter pokrajino. Leta 1930 je v pogovoru o narodnem značaju v *Slovincu* rekel: »*Slovinci so mi Tolminci*« (*Slovenec*, 19. 4. 1930, str. 12). Tolminski človek in njegova zgodovina sta mu bila vzorec za literarne like v delih:

»Tam so obrazi mojih likov v povestih« (Pregelj, 1939, str. 2 – *Za zarjo*).

V delih velikokrat zelo idilično in z mero domotožja opisuje tolminske ljudi. Prav posebno je to izrazito v baladi *Modrejce*, kjer sta idiličnost in domotožje še večja, saj so bili njegovi predniki prav iz omenjene vasice. Modrejčane opiše kot tihe, trezne, skromne in pobožne:

»Modrejčani! (Skoraj vsa moja zlahta je niz Modrejce doma.) Modrejčani! Ti so prav taki, kot so bili. Enkrat vsak teden jih vidimo na Mostu. V nedeljo kadar pridejo v cerkev pa se molče vračajo. Modrejce, Modrejčani! Evo vam, tolminska vasica! Pol ure hodá od župnije in fare. V topli prisojnosti pod Bučenico nad poljem nekako dvajset kmetov: Kreguljčevi, Mohorajevi, Tomaževi, Testenovi, Štefajevi, Valjavčevi ... Pred dobrimi dve sto leti so bili med najbolj odličnimi tolminskimi uporniki. Poslej so tihi, trezni, skromni in pobožni. Rastejo in živijo od mleka, koruze, ajde in debele ječmenove kaše. Sadje sušijo in stiskajo za mošt, žganja še niso kuhali nikoli. Modrejčani! Kakó dobro je slišati, da so ostali kakršni so bilí in kakršnih se spominjam. Pa daj, potujči človeka, če ti na pesem in kletev molči! Pregarjaj ga in muči, če ga ne boli! Strahuj ga, če se te ne boji! Če je vse svoje, svojo živino in svojo dušo položil vdano na božjo dlan ...« (Pregelj, 170, str. 208–209 – *Modrejce*).

Tolminske ljudi označi kot zelo pozitivne, vesele kot »otroke sonca«:

»Prisluškujem pojoči govoricí ljudi, ki so tam, poslušam pesem njihovih src. Ta srca! Ti ljudje! Nikoli se ne starajo. Večni otroci. Še v grob legajo s pesmijo in sanjo v očeh. Otroci sonca ...« (Pregelj, 1963, str. 254 – *Otroci sonca: Helena*).

Tolminski človek je zanj preprost, obziren, skromen ..., prav tak, kot je bil pisatelj sam:

»Zadnjič sem srečal domačinko. Poznala me je. Jaz je nisem. Bogvedi, da ni hotela povedati kdo je. To je tista modra skromnost mojih ljudi. Boje se, da bi bili nadležni, da bi žalili« (Pregelj, 1921, str.131 – *Moj prvi svet*).

V noveli *Glejte, človek!* primerja tolminsko dušo z zemljo. Pokrajina s svojimi močnimi značilnostmi vpliva na ljudi. Ljudje so v srcu dobri, vendar tega na zunaj ne znajo pokazati:

»Tomaž Rutar ... Kdo je bil in kaj? Fajmošter pri Sv. Luciji na Mostu je bil, Čiginjec po rodu, duša tolminska. **Duša tolminska pa je prav tisto, kar je zemlja tolminska. Čudna zemlja. Odprta je v planinski sneg, odprta v goriški jug. Da se v obraz potiš in ti hrbtenico stresa mraz. Taka je zemlja tolminska.** Vsaj v tisti prvi tolminski pomladi okoli zgodnje vélike noči v tednu po svetem Jožefu« (Pregelj, 1964, str. 363).

Tolminska duša je zanj taka kakor zemlja – »čudna«. Čudna zaradi svoje bipolarnosti, svoje razdvojenosti, ki jo povzroča zemljepisna lega. Tolminski svet je svet na meji in zanj je značilna človeška zemljepisna ter duševna dvojna navezanost. Svet se nagiba zdaj v alpski, zdaj v primorski svet, pri ljudeh pa se to pokaže kot zamišljenost, molčečnost, drugič pa spet kot veselje, razposajenost. Svet v človeku izraža močno notranjo dvojnost, ki se na eni strani kaže kot bolečina večnega upornišтва, upornišтва iz ljubezni in iz eksistenčne nuje; na drugi strani pa v njej živi tudi življenjska volja, ki jo srka iz bolečine in svoje večne eksistenčne negotovosti. Opiše jo s pomočjo primere: »*Duša tolminska pa je prav tisto, kar je zemlja tolminska* (Pregelj, 1964, str. 363)«. Svojo razlago v nadaljevanju še potrdi:

»Kakor zemlja, taka duša. Srce je gorko in čuti, beseda pa je bridka kakor kis na stepeni soldaški život, ki so ga pognali skozi petdeset šib« (Pregelj, 1964, str. 363).

V delih svoje rojake, poleg osebnega imena, označuje po krajevni pripadnosti, pa tudi po poklicu in stanu.

Oznake oseb lahko razdelimo na tri dele, in sicer:

- posameznikovo identiteto določa osebno ime, stan in krajevna pripadnost;

- posameznikovo identiteto določa osebno ime, stan in pridevnik, izpeljan iz krajevnega imena;
- posameznikovo in kolektivno identiteto določa samo krajevna pripadnost.

5.1.1.1 Posameznikovo identiteto določa osebno ime, stan in krajevna pripadnost

»Gospod Tomaž Rutar,⁹ fajmošter pri Sv. Luciji na Tolminskem, kjer je Ivan Pregelj doma ...« (Pregelj, 1928, str. 215 – *Pustna pridiga*).

V posameznih primerih sta lahko stan ali osebno ime tudi izpuščena.

»... Zlatoper iz Modreja« (Pregelj, 1928, str. 210 – *Pulver und Blei*¹⁰).

5.1.1.2 Posameznikovo identiteto določa osebno ime, stan in pridevnik, izpeljan iz krajevnega imena

»Knežanski župnik Štefan Golja je bil sporočil pred tednom novemu tolminskemu gospodu in glavarju Ivanu Ignaciju Coroniniju, da bo ta dan sklepal svoje farne račune« (Pregelj, 1962, str. 256 - *Štefan Golja in njegovi*).

V posameznih primerih je lahko osebno ime tudi izpuščeno.

»In še eden, ki ni iz pesmi, stari tolminski kaplan!« (Pregelj, 1970, str. 192 – *Od Podseli do Ročinja*).

---

⁹ Tomaž Rutar (1807-1877) je bil duhovnik, pridigar, starinoslovec in arheolog samouk. Na Mostu na Soči je med leti 1835 in 1842 deloval kot kaplan, nato kot župnik (1844-1877). Že leta 1848 je na griču Mirišče začel izkopavati prazgodovinske predmete in jih zbirati. O svojih najdbah je poročal v *Slovenski bčeli* (1853) in napisal prispevek za *Arkiv za poviestnicu jugoslavensku III* (Zagreb, 1854). Rutarjeva raziskovanja in poročila so pripomogla k temu, da so se za arheološke ostanke začeli zanimati tudi dunajski znanstveni krogi in leta 1880 začeli z obsežnimi arheološkimi izkopavanji (Taljat, 2001). Nanj se navezujejo Pregljeve črtice *Glejte, človek!*, *Pulver und Blei*, *Pustna pridiga* in *Rutharius christianus*.

¹⁰ Lat. grom in strela!

5.1.1.3 Posameznikovo identiteto določa samo krajevna pripadnost

»Potem je vprašal: "Volčan si, kajne? " 'Kozarščan.' Moža sta se zapletla v pogovor o domačih ljudeh. Zlatoper je vprašal: "Kaj pa Modrejani? Ali jih kaj poznaš? "« (Pregelj, 1964, str. 215 – *Zgodbe zdravnika Muznika*).

5.1.2 Ivo Šorli

Tudi Šorli tolminskega človeka poveže z zemljo. Tolminska pokrajina s svojimi svojstvenimi značilnostmi vpliva na človekov značaj:

»Ni ga dela slovenske zemlje, kjer bi bilo vse tako: če je grapa, je grapa, ne dolina – če je gora, je gora, ne grič. **In prav tako človek: če si, si do konca, če nisi, prav tako**« (Šorli, 1933, str. 132, 136–137, 140 - *Trije Tolminci na tem in na onem svetu - Uvod, Blaž Rinež in Jurij Hudnik*).

5.1.2.1 Posameznikovo identiteto določa osebno ime, stan in pridevnik, izpeljan iz krajevnega imena

V posameznih primerih sta lahko stan ali osebno ime tudi izpuščena.

»Norci, ki so imeli pri Tonetu pravo zbirališče, so bili: Bizjakov Peter, hudojuženski cesar, mostarski Ivanček, bosí Juri in cerkljanski urar« (Šorli, 1935, str. 179 – *Tetin Tone*).

5.1.2.2 Posameznikovo identiteto določa samo krajevna pripadnost

»Ali pa, če si je trpin ne s širokim razmahom kose, kakor njegov Tolminec, ampak z ozkim srpom skoraj po bilkah iskal piče za svojo živinico« (Šorli, 1933, str. 194 - *Gospod Tadej*).

5.2 Opisi pokrajine, ki so v funkciji dogajanja, fabule

5.2.1 Ivan Pregelj

Pregljeva pokrajina ni realen objekt, marveč jo vedno opisuje v duhovni svojstvenosti, v različnih razpoloženjih. Pokrajina živi v drugačni življenjski resničnosti in ustvarja notranjo dinamiko ter občutja. O njej ne piše zaradi nje same, saj mu narava ne predstavlja pesniškega objekta, ampak zaradi človeka, ki se nahaja v njej, ga oblikuje in

hkrati zrcali v njej. Včasih jo opisuje celo v detajle samo zato, da v njej zrcali človeka. Človek je prva in najvažnejša stvar in vse dobi vrednost po njem. To je razvidno v izrazito ekspresionistični noveli *Thabiti kumi*, kjer pobesnelo naravo podaja samo zaradi človeka, ki je sredi nje:

»Noč, ki se je zazdela sprva vikarju trda kot zid, se je nekam razmaknila, razredčila se v nekaj težek, kar dušič somrak. Ta mrakota v megli in oblakih, ki jih je bila južna skuhala iz talne zemlje in snegov, je hujše slepila kakor noč. Prav toliko je odkrivala kraj, da je bil videti neznansko tuj in nov: jemala je pogled v prostor in globino. Vikar je vedel, da gre pot do dvesto korakov nad vodó, pa je vendar imel vsak trenutek zopet občutje, da bo kar v vodo zabrodil, ki rjuje narasla pod bregom in laja izza ovinkov. Prav takó se je vsako toliko ustavil osuplo, da bo z glavo zadel v čer, ki je zrasla z brega nad pot. Vrh tega se je usipal nadenj kar ogljušljiv šumot od vseh strani hnadu: iz hudournikov, ki rjovejo v dnu ali pa divje sekajo s strmin čez pot, iz brezen, ki zijajo pod njim in onstran vode, iz oblakov, ki kipijo vse niže, iz plazov, ki se prožijo venomer in z neusahljivo jeko nekje više in globje v gorah ... /.../ V Koritih so. Ogabno topla ploha jih zajame. Stisnejo se k skali in počivajo. Naliv preide. Mrzlo zaveje po grapi. /.../ Burja sune nepričakovano, močno in zgrabi vrtinčasto otroka pod noge. /.../ Ko prehajajo mimo Luknje znad Tolminke nad Zadlaščico, jim zapre pot plaz. /.../ Rezko se sproži za deset korakov pred popotnimi kratek plaz, sneg, zemlja in listje in kamenje« (Pregelj, 1970, str. 172-174).

V delu *Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta* oživi pisatelj rojstni kraj skozi spominjanje Antona Muznika. Pokrajino ponovno podaja zato, ker je povezana s človekom:

»Te moje tolminske poti, o kolika sreča so mi! Za prvo, ko jih res živim pod zvonom svete Lucije, na grobovih svojih dragih pri Svetem Mavru, na domačem polju na Bricih, Kuku in Podolnicah, v prisojnem Mirišču, na odsojnih Lazih, pri lačnem studencu pod Prapetnim, pri prijetno kislobnem proti Modrejam, pod Ključem pri Modreju, visoko na cesti nad Idrijco, na Čelu in Ograjnici, vrh Kosovta, v Cvetju Čargovem vrh Babe, na Mengorah, pri mlinu pod Žančem, pod Čelom, kamor se hodijo v mraku čečice in ženske prat, v Meji, kjer je stari Lovrič vse svoje medle bukve preštel, v cerkvi svete Lucije, pri rojstnem kamnu in pred oltarjem svetega Valentina, kjer domačih gospodov duhovnov šegavo pridigarsko besedo poslušam, na Stopcu, kjer mi je sonca in življenja zasijal prvi dan ...« (Pregelj, 1964, str. 351).

V slovstveni izpovedi *Glosa* je razjasnil bogastvo svojega pisanja in vezanosti na domačo zemljo. Knjige so mu vrele iz srca, ker mu jih je narekovala ljubezen do rodne zemlje in ljudi, ki so živeli ter trpeli na njej. Ta ljubezen je bila trpka, kakor je trpka tiha otožnost tolminskih hribov in grap med njimi, vendar je bila zato toliko močnejša. To trpkost je moč zaznati v vseh Pregljevih delih, ki so z njo samo še pridobila na vrednosti, saj je iz njih moč razbrati Pregljev odnos do trpečega človeka, trpljenje in hrepenenje tolminskega človeka, ki je kljub zatiranju skozi stoletja trmasto vztrajal v svojih hribih.

Opisi pokrajine so v njegovih začetnih delih, kot sta *Stari Lovrič* (*Dom in svet*, 1913), *Ožep* (*Dom in svet*, 1914) in *Tolminci* (*Dom in svet*, 1915–1916), v primerjavi s kasnejšimi deli zelo realistični, čeprav se v njih že kažejo poteze ekspresivno doživete pokrajine. V kasnejših delih so opazni prehodi iz zunanosti v notranjost. Ni več samo dogajanja in zunanjih nagibov dejanj, ampak je človek obrnjen vase, v svojo osebno naravo. Iz sebe ureja svoja razmerja do sveta in sam odloča o svoji usodi.

V *Otrocih sonca*, v katerih je Pregelj »zapel« svoji ljubljeni deželi, se prepletajo realistični in poetični opisi. Ti odlomki so najlepši poklon in izpoved ljubezni do tolminske zemlje, saj v njih najlepše opiše značilnosti svoje rodne pokrajine: svet, ki je tako svojski, sam zase, ki privablja iz daljave in se zdi, kot da ni resničen. V njih je tolminski svet kljub strminam in tesnim dolinam odprt na vse strani - v vsakdanjost, pa tudi skoraj verjetno pošastno grozljivost:

»Tam je košček sveta, takó svoj, da mu ne vem imena. Čudovit svet, sredi med žarkim južnim soncem in senco hladne gorske noči. Prečudno so tam tesne doline. Pobočja hribov vise tako strmo, da bolijo: z južne v severno, z vzhodne v zapadno stran; sama vase, kakor v lijak. Togi slapovi, ki so onemeli v mirno grozotnem dnu, ki je bilo v davnini jezero. Jezero je odteklo, toda vode niso usahnile. Neskončno je tam bogastvo vodâ, vrelcev in rose. Silne so pomladne in jesenske povodnji. Vsako leto hočejo človeških žrtev. Kadar pa napolni poletni poldan tihe doline, vonjajo sončni lazi v pohoti, v poltenosti, ki veje iz Rubensovega cvetočega mesa. A samo tri korake za ovinek pojdi, pa boš kakor v mrzli kopeli. Še ni zamrla romanca na tvojih ustnicah, že te je streslo v baladni grozoti« (Pregelj, 1963, str. 152 – *Otroci sonca: Helena*).

Skoraj z enakimi besedami povest zaključi kot liričen epilog:

»Tam je košček svetá, da mu ne vem imena dovolj lepega. Čudovit svet, poln sonc, rož, vonjev in pesmi, ki so kakor cvetje in imajo svoj vonj, kakor zemlja, kakor jutro, kakor spanec in grob. Nikjer ni zame lepše zemlje kakor tam. Nikjer ni duši pokoja tako sladkega kakor tam« (Pregelj, 1963, str. 254).

Poseben ton odlomku daje izrazito poetična govorica ter poetične podobe narave (*Čudovit svet, poln sonc, rož, vonjev in pesmi, ki so kakor cvetje in imajo svoj vonj, kakor zemlja, kakor jutro, kakor spanec in grob* (Pregelj, 1963, str. 254)). Poetičnost poveča s stilski sredstvi:

- personifikacijami, s katerimi poskuša obuditi naravo v življenje (*Pobočja hribov vise tako strmo, da bolijo: z južne v severno, z vzhodne v zapadno stran; sama vase ...; Kadar pa napolni poletni poldan tihe doline, vonjajo sončni lazi v pohoti, v poltenosti ...; Togi slapovi, ki so onemeli ...*);
- primerami (*... da bolijo: z južne v severno, z vzhodne v zapadno stran; sama vase, kakor v lijak.; A samo tri korake za ovinek pojdi, pa boš kakor v mrzli kopeli.*);
- ukrasnimi pridevki, ki so ali temni (*hladne gorske noči, tesne doline, togi slapovi, mirno grozotnem dnu, mrzli kopeli, baladni grozoti*) ali svetli (*čudovit svet, žarkim južnim soncem, tihe doline, sončni lazi, cvetočega mesa, sladki pokoj*), njihovo izmenjavanje pa prikazuje razdvojenost pokrajine, ki izhaja iz njene zemljepisne lege. Pojavljajo se tudi ekspresivni pridevki (*grozoten, silen, pohoten, polten*);
- anadiplozo (*... ki je bilo v davnini jezero. Jezero je odteklo ...; Nikjer ni zame lepše zemlje kakor tam. Nikjer ni duši pokoja tako sladkega kakor tam.*);
- asindetonom (*Čudovit svet, poln sonc, rož, vonjev in pesmi.*);
- polisindetonom (*... ki so kakor cvetje in imajo svoj vonj, kakor zemlja, kakor jutro, kakor spanec in grob.*);
- nasprotji (*Čudovit svet, sredi med žarkim južnim soncem in senco hladne gorske noči.; mirno grozotnem dnu*);
- pretiravanjem (*Neskončno je tam bogastvo vodâ, vrelcev in rose.*).

France Koblar meni, da Pregelj ne prej ne poslej ni zmozel toliko krajinske in ljubezenske lirike kot v teh odlomkih. Ni zmozel tako nežnih, prisrčnih in naravnih besed, iz katerih se je tkala lepota njegovega pripovedništva (Koblar, 1970).

Svojestvenost tolminske zemlje na zanimiv način predstavi v noveli *Glejte, človek!*:

»Tomaž Rutar ... Kdo je bil in kaj? Fajmošter pri Sv. Luciji na Mostu je bil, Čiginjec po rodu, duša tolminska. **Duša tolminska pa je prav tisto, kar je zemlja tolminska. Čudna zemlja. Odprta je v planinski sneg, odprta v goriški jug. Da se v obraz potiš in ti hrbtenico stresa mraz. Taka je zemlja tolminska.** Vsaj v tisti prvi tolminski pomladi okoli zgodnje vélike noči v tednu po svetem Jožefu« (Pregelj, 1964, str. 363).

Zemljo poveže z dušo. Tako zemlja kot posledično tudi duša sta zanj »čudni«. Zemlja je taka zaradi svoje razdvojenosti, nasprotij, saj se v njej stikata alpski in sredozemski svet. Opiše jo s pomočjo eliptičnega stavka (*Čudna zemlja*) in primer (*»Duša tolminska pa je prav tisto, kar je zemlja tolminska.; Da se v obraz potiš in ti hrbtenico stresa mraz«* (Pregelj, 1964, str. 363)).

To zemljino razdvojenost omeni tudi v *Heleni*:

»Čudovit svet, sredi med žarkim južnim soncem in senco hladne gorske noči« (Pregelj, 1963, str. 152).

Enako tudi v nadaljevanju:

»Tam je iz zdravja v smrt en sam korak, kakor je tam en sam korak iz sonca v mraz« (Pregelj, 1963, str. 152).

V *Ožepu* opiše svoj rojstni kraj:

»Ob pol treh zjutraj so zaškripala vrata za menoj in mojo staro materjo. Hiša je stala v bregu, nerodne kamnite stopnice so vodile od vrat na cesto po sredi vasi. **Pokrajina je globel, bregovit polotok, ki pada v dvoje razritih rečnih strug, tostran v soško, onstran v idrijsko. Zemlja med rekama je podobna gorenji polovici kraguljevega kljuna in pije v sovodju Soče in Idrije. V tistem hipu, ko sva stopila z materjo iz hiše, je bila dolina kakor kotel.**

Zapadni greben gore se je črtal ostro s svojimi bukvami na nebu, ki ga je onstran razsvetljeval mesec. Dolina sama – kotel – je bila temna in veliko se je zibalo Orionovo ozvezdje nad njo, tem svetlejše, ker je sijalo v kotel, kakor v vodnjak, kjer ves dan ne ugasnejo zvezde. V dolini je tiho. Ne pojó petelin. Samo z leve in desne šumi in bobni, šumi tisočletja noč in dan. Vajen sem bil tega šumenja in ga nisem slišal v tisti minuti. Čujem ga tem živeje zdaj, zjutraj in zvečer in v sanjah nemalokrat in daleč ...« (Pregelj, 1963, str. 7-8).

V tem opisu pokrajine je že začutiti mešanje realnega elementa z ekspresivnim. Opaziti je težnjo po plastičnosti opisa in sintetizaciji. Čeprav je opis na eni strani precej geografsko točen, realen, mu ekspresiven slog daje vtis hladnosti in odmaknjenosti.

Takšni opisi pokrajine so pri Preglju redki in so značilni samo za njegova zgodnja dela. Tako kot človeka nikoli ne opisuje realno, tako tudi pokrajina ni realen objekt, temveč jo vedno opisuje v duhovni svojstvenosti, v svojem razpoloženju, v veselju, hrepenenju, žalosti ... Skozi opise podaja sebe, kar je tipičen način ekspresionistično doživete pokrajine. Take opise srečujemo v vseh njegovih delih (razen v začetnih).

V delu *Zadnji upornik* je njegov opis pokrajine, narave še povsem impresionističen, poetičen:

»Bilo je majevo jutro. Tako lepo, kakor pomlad na Tolminskem. To je pomlad ozkih in globokih dolin s šumečimi vodami in vonjivim hladom, ki sika izpod bregov in napetih lazov na dolgočasno, lahkomišelno cesto. Mehedrava cesta, kakor Tolminec, ki se je opil. Iz ovinka gre v ovinek. Nikoli ne ve popotnik natančno, koliko ima ovinkov za seboj in koliko pred seboj. Samo to ve, da bo za enim prav gotovo vas ali selo ali vsaj polje. Tam se bo dolina razširila v trikotno ustje nove stranske doline. Tam sloni v prisojnem bregu devet, včasih dvanajst koč s preprosto ograjenimi vrtiči med bujnimi lazovi. Tam prekipeva v najbolj suhem poletju dvoje lesenih korit, eno v gorenjem, drugo v dolnjem koncu vasi. Potok, ki se je izvil iz stranske globeli, deli vas, obokan most jo veže. Iz ovinka se je upognila cesta v vas, šla čez most in zavila ob bregu v drugo stran ter v nov ovinek. Hiše so nad cesto. Pod cesto je njiva, je travnik, je sadnjak, je laz, je gol in ilovnat strmec. Ledina se je utrgala v marčevi noči in se sesedla nizko doli na produ dolinske reke. Prosojen, zatišen je kraj, bujna je rast in zgodnja. Vse diši. Diši laz in prod diši. Diši cesta, ki je bukovje in robidovje nanjo bogate rose. Diši skalna stena nad cesto s svojim bohotnim mahom in volovjim jezikom. Celo rosa diši. Vas diši. Vonj vasi je vonj platna. Belijo ga v lazu. Svojih trideset vatlov ga je razmotala nevesta po sončni travi in tolstem trpotcu. S periščem je zajela vode iz vedra in jo vrgla po platnu in gre ob njem, kakor ob

beli poti. In je ves laz poln sladkega hladu in vonjivega hlapa in je slika vasi, kakor prečudno živa akvarelna slika: same mokre barve, sama svežost. Iz skale nad cesto sika na cesto, da je mokrotna in ni blatna in je ozračje toplo in ni soparno in je žensko lice mehko in ni raskavo in so oči nevestine vlažne in vedre in zdrave, kakor izmite v sanjah prve in tajne ljubezni ...« (Pregelj, str. 34 - *Zadnji upornik*).

Za knjižno izdajo dela, preimenovanega v *Štefan Golja in njegovi*, je ta opis izpustil oziroma ga je preoblikoval v bolj ekspresionističnem slogu, kjer pride do izraza ekspresionistično podoživljanje pokrajine:

»Cerkovnik Peter Rutar, ki je bil sin koritniškega župana Mohorja, je stal pred cerkvijo svetega Jurija na gornjem, najvišjem koncu vasi nad cesto proti Podmelcu. Čakal je, da opravi župnik z njegovim očetom in ključarjem cerkvene posle v zakristiji, nakar bi šel zvonit poldan. Pa ga je tedaj neznansko prevzel pogled, ki je živel ob njem v brezimno sladkem nestroju. V topli, prijetno zatohli gorkoti visokega sonca v osojnih tleh je bil ugasnil za nekaj trenutij še zadnji glas. Brez glasu je pelo le sonce, vonj, nebo in bridko živa barva zelenih lazov. Morda pa se je mlademu cerkovniku tako zazdelo, da ni slišal ne hripavega petelinčka, ki se je oglašal iz župnikovega kurnika, ne zamolklega šumenja vode v Bači pod bregom ne motne reke, ki je valovala z napetih senožeti nad vasjo navzgor v višave na Liscu. Mladi človek se je bil v resnici kar izgubil v opazovanju življenja pod seboj na vasi. Videl je župnišče in bridko napeti laz nad hišo. V tem lazju je ležalo razprostrto kakor bela gredica kakih dvajset vatlov domačega platna. /.../ Sluga ga je pospremil do izhodnih vrat v svetlo mesečno noč ... Župnik je šel na Knežo. Veter je suval od vzhoda, se lovil v njegovo vihrajočo suktnjo in mu metal krajec širokega tolminskega klobuka na oči. Nad njim so bile zvezde, daleč za Bučenico od kranjske strani je vstajala na nebo megla kakor umazana odeja in požirala zvezde. Župnik je videl meglo in ga je obšla čudna bolest slovesa. Jesen umira, jutri bo vse to nebo svinčena, mrzla plast žalosti. Veter se bo unesel in tiho bo začelo snežiti. Tako strašna je ta ura kakor v sanjah včasih, tako brezupna! Tako brezupna, kakor to življenje, ki ga živimo, nezavedno, kakor v sanjah, in se šele v smrtni uri zavemo, da smo živeli zastoj! Župnik je korakal skozi spavajoče vasi« (Pregelj, 1962, str. 341–342, 257–258 – *Štefan Golja in njegovi*).

Kako pisatelj poduhovlja pokrajino, je vidno v ekspresionistični noveli *Sin pogubljenja*, kjer pisatelj opisuje Tolmin z okolico. Novela se začne z nevihto v tolminski pokrajini:

»Bilo je v svetem letu petnajst sto petdesetem. Strašno zgodaj se je mračilo, ob štirih popoldne, dasi je bil že čas prve pomladi, teden pred tretjo postno nedeljo. Mrak pa ni prihajal od vzhoda,

legal je od večerne strani, od koder so gnale južne sape težke oblake od gore, da so se gatili in gnetli nizko v ozke doline in ceste med Kolovratom, Krnom in Mrzlim vrhom. Čim težja, nižja in temnejša je bila teža oblakov, tem strahotneje je šumelo v višavah nad tolminsko in volčansko globeljo in tem glasneje je vstajal izpod polj in cest šum naraslih vodá, ki so pošastno sijale v somrak, bele od glin in peska, pokrite s peno zavrelco iz vrtincev in iz valov, razbijajočih se ob bregih. Zdaj in zdaj je begotno pljusnilo z neba. Ploha se je v rahlo rastoči luči vidno nesla kot zračna koprena mimo senožeti in gozdov nad Zatolminom in Doljami. Potem je zopet legel mrak nizko čez Kozlov rob med bridke strmine v Bučnici, Jalovniku in Ježi. Zemlja je kuhala meglo kakor iz pomorjenih pastirskih ognjev; spet vidneje je vstajala belota vodá med belima, na temnih bregovih se gubečima cerkvicama svetega Urha in svetega Danijela, kjer je bila jutranja voda odnesla del grobišča s komaj tri dni staro gomilo sirotne vdove Ane Carljeve« (Pregelj, 1964, str. 341).

V nadaljevanju novele je razvidno, da je podivjana narava dejansko le ekspresija dinamične notranjosti oseb. Je napoved spopada med nazoroma dveh oseb. Učinek na bralca poskuša doseči tudi z nizanjem stilno-retoričnih figur:

- personifikacijami (*Ploha se je v rahlo rastoči luči vidno nesla ...; ... so gnale južne sape težke oblake od gore, da so se gnetli ...; Zemlja je kuhala meglo ...; ... je zopet legel mrak ...; ... vodá, ki so pošastno sijale v somrak ...; ... je vstajala belota vodá ...; ... gubečima se cerkvicama ...*);
- stopnjevanji (*Čim težja, nižja in temnejša je bila teža oblakov, tem strahotneje je šumelo v višavah nad tolminsko in volčansko globeljo ...*);
- nasprotji (*... belota vodá med belima, na temnih bregovih se gubečima cerkvicama svetega Urha in svetega Danijela ...*);
- primerami (*Zemlja je kuhala meglo kakor iz pomorjenih pastirskih ognjev.*);
- ukrasnimi pridevniki, ki še dodatno stopnjujejo težo dogajanja (*težke oblake, ozke doline, bridke strmine, temnih bregovih*);
- ekspresivnimi glagoli (*mračiti se, gatiti se, gnesti, šumeti, pošastno sijati*).

Iz odlomkov je razvidno, da narave ne opisuje zaradi nje same, marveč jo opisuje zaradi človeka, ki je sredi nje. Opisi niso resničen, realističen opis pokrajine, marveč so podvrženi človekovemu razpoloženju, čustvovanju. Naravo opisuje zato, da v njej zrcali človeka. Narava je človeško zrcalo in podoba njegove duševnosti:

»Solnce vzhaja. Peči nad Tolminsko so ga že vse polne. Poštni voz je zmogel klance in se veselo ziblje proti Čiginju mimo polj, ki jih je prerastla bohotna turščica. Pa zastoče od nekod cerkveni zvonec. Menjgore! Mariji! strese popotnega, a se ove, da Modrejčanom onstran pod Bučenico zvoni le na Mostu in p'ri Svetem Mavru ... Zadnjokrat navzdol. Volče. A onstran Soče Tolmin. Za trenutek pozabi popotni svoje žalosti. V slepeči prisojnosti se mu razgrinja uradniško sejmišče sredi med večnimi lepotami, čudovit teater vélike prirode, ves v gloriji jutranjega solnca in nebesnih sinjin« (Pregelj, 1970, str. 192 – *Od Podseli do Ročinja*).

Ekspressionistična značilnost, ki velja za zgled Pregljevega ekspresionizma, je deepizacija pripovedi. Pisatelj v delu, največkrat romanu, močno skrči dogajanja tako, da deskripcija skoraj povsem odpade. Kolikor je še prisotna, se osredotoči na človeka in pokrajino. Pokrajine ne prikazuje od zunaj, temveč kot predmet doživljanja. Glavni junak se pogosto vtaplja v pokrajino in tako presega svoje notranje stiske in občutja (Bernik, 1984). Tako Pregelj kot ekspresionist naravo preoblikuje preko sebe, jo poduhovlja, jo vidi, razlaga preko sebe ter vnaša doživetja, ki jih v naravi ni. V primerjavi z realisti, ki jim je pokrajina služila kot ozadje, je pri Preglju pokrajina živ element, nanjo ga veže ljubezen do nje.

Pregelj je nove smeri, ki so prihajale v slovensko književnost po prvi svetovni vojni (futurizem, kubizem, dadaizem, ekspresionizem), sprejemal z zadržki in se 1919. leta ni mogel pomiriti, da je poleg Dantejevih *Vic* moral v *Domu in svetu* prebirati tudi Podbevškove futuristične in Jarčeve ekspresionistične pesmi. Ker je ekspresionizem prištel med novotarije, ga je France Bevk opozoril, da je:

»... ekspresionizem posebno izražanje novega doživetja v naših dušah, ki zahteva novih, sebi primernih izrazov in oblik« (Zadravec, 1984, str. 21).

Medtem se je v Preglju zgodil preobrat, ki ga je opaziti že v *Štefanu Golju in njegovih*. Pri sebi je opazil, da se je v njem spremenilo razmerje pesnik in objektivni svet, da ekspresionist oblikuje svet iz sebe – ekspresivno, ga gleda kakor sam hoče, tudi simbolično. Leta 1919 je takole razmejil impresijo in ekspresijo:

»Impresija je realnost, projecirana v dušo, ekspresija je duša, projecirana v realnost, impresija je pot iz objektivnosti v subjekt, ekspresija je nasprotno« (Zadravec, 1984, str. 22).

Počasi je postal ekspresionizem Pregljevo pravo bistvo, saj mu je s svojo razklanostjo in razpetostjo med duhom ter telesom, grehom in odrešitvijo ustrezal predvsem zaradi njegove osebnosti. Čeprav je Pregelj eden izmed glavnih soustvarjalcev slovenskega ekspresionizma, se njegov ekspresionizem¹¹ bolj kot v kratki prozi izraziteje pojavlja v daljših, predvsem zgodovinskih pripovedih, kot so *Plebanus Joannes*, *Simon iz Praš*, *Bogovec Jernej* in drami *Azazel*.

Bolj kot v ekspresionističnem opisovanju narave se kaže v tipih, osebah, kjer je ponavadi glavna oseba duhovnik, ki je razpet na binom duša – telo, duh – eros.

Ekspresionistične prvine se v manjši meri pojavljajo v Pregljevih krajših pripovednih delih, in sicer v:

- *Gospoda Matije zadnji gost*,
- *Matkova Tina*,
- *Sin pogubljenja*,
- *Glejte, človek!*,
- *Zapiski gospoda lanspreškega*,
- *Regina roža ajdovska*,
- *Zdravnika Muznika štiri vigilije*,
- *Thabiti kumi*,
- *Štefan Golja in njegovi* (Zadravec, 1984).

V teh delih je najti veliko ekspresivnih pridevnikov in glagolov, kot so *grozotni most*, *strahotno šumela*, *so pošastno sijale v somrak*, *strašna tihota*, *strašnega pomračnika*, *dušeč somrak*, *ogabno topla ploha*, *medla svetloba*, *dušeč somrak* ...

Ekspresionistične prvine v kratki pripovedni prozi se najbolj izrazijo v *Matkovi Tini*. V njej se prepletajo številni ekspresionistični elementi:

»Strašna tihota je legla nad popotne. Z vej je kapnilo na čelo, za vrat. Kakor peruti strašnega pomračnika je ležala noč nad dolino. Pomračnika, netopirja, tega nedolžnega hudičevega brata, duše urečene v mišje in ptičje telo in kar podobnega čenčajo stare babe in jim to vse verujejo

---

¹¹ O Pregljevem ekspresionizmu so pisali predvsem France Bernik, Hermina Jug-Kranjec, Helga Glušič in Franc Zadravec.

mlade, ki že tajijo bujnost telesa, a so skrite, gorijo, a so plašne in strašljive kakor koze. /.../ Na vzhodu je vzšel zadnji krajec lune in raztrgal pomračnikovo perut, ki je ležala doslej na zemlji in duši. /.../ Zarja je ugasnila nad dolino. Rezka kakor perut strašnega pomračnika je legla noč« (Pregelj, 1962, str. 352-353, 362)

Jezik je izrazito ekspresiven, poln personifikacij (*Strašna tihota je legla nad popotne.; ... je ležala noč nad dolino.; Na vzhodu je vzšel zadnji krajec lune in raztrgal pomračnikovo perut, ki je ležala doslej na zemlji in duši. Zarja je ugasnila nad dolino. Rezka kakor perut strašnega pomračnika je legla noč.*), nasprotij (*strašna tihota, nedolžnega hudičevega brata*), stopnjevanj (*Z vej je kapnilo na čelo, za vrat.*), ekspresionističnih pridevkov (*strašna, strašljive*) in primer (*... a so plašne in strašljive kakor koze ...; Kakor peruti strašnega pomračnika je ležala noč nad dolino.*). V nadaljevanju je opazno, da noč ne nastopa samo kot del naravnega pojava, ampak kot strah pred naslednjim dnevom, ko bodo morali gledati usmrtitev svojih uporniških voditeljev. Opazno je tudi izrazito razpoložensko slikanje, ki ustvarja občutek tesnobe (*Zarja je ugasnila nad dolino. Rezka kakor perut strašnega pomračnika je legla noč.*).

Ekspresionistični so tudi Tinini monologi in prividi:

»Nebeška pomočnica se je nagnila nad trpečo; Tini pa se je zdelo, da je njen glas prav tako človeško navaden in vsakdanji, kakor so besede tolminskih babic ...« (Pregelj, 1962, str. 362 – *Matkova Tina*).

O Pregljevem ekspresionizmu v kratki pripovedni prozi piše Helga Glušič:

»V kompozicijsko shemo pripovedi sicer ni vnašal sprememb in je pripoved vodil z logiko realističnega prikaza, vanj pa vgradil prvine ekspresionistično pojmovanega dogajanja v naravi, pri čemer je lomil ločnice med naravnim in sanjskim svetom, med dejanskostjo in prividi ter slutnjami, posebej pa s predstavitveno krčevitostjo, ki jo predstavlja nanašanje naturalizmov, lirizmov, arhaizmov in kopičenje citatov – pripovedoval dramatični razkol v človeku dvajsetega stoletja skozi zgodovinski filter. Ta oznaka najbolj velja za novelistični besedili *Matkova Tina* in *Regina roža ajdovska*« (Glušič, 1984, str. 119).

O ekspresionizmu v Pregljevih novelah piše tudi Bojana Stojanović Pantović:

»Novele Ivana Preglja so pisane v tradiciji starega narativnega modela, ki bralsko publiko navaja na zgodbe enostavnega, linearnega zapleta in poudarja moralne, pobožno didaktične vsebine. Mnogih Pregljevih del ne moremo prištevati v moderne ali ekspresionistične prozne tekste. Z gledišča današnjega bralca se zdi, da je avtor samo v redkih delih uspel ustvariti drugačen tip prozne strukture, ki se lahko v nekih temeljnih lastnostih poveže z ekspresionističnimi modernimi teksti« (Lorber, 2009, str. 15).

5.2.1.1 Analiza opisov pokrajine

Pregljevi opisi pokrajine so zelo slikoviti in se razodevajo v **finem dojemanju pokrajine** (*Vreme je bilo lepo, dan tih in blagoslovljeno sončen, zadnja tolminska jesen, ki še ne pozna hudega mraza.; Jutranja meglà se je bila v popoldanskem soncu razredčila in razpostrla kot koprenast mrč.; Tem lepše pa oblija svet onstran pred njim, spodnji in gornji konec vasi rastoči breg, ki se vzvrši v Kuku nad Miriščem, usahne v nizko sedelce s cerkvijo svetega Mavra in pokopališčem, pa spet zavalovi v višino, od koder se rahlo spušča v položno polje prav do vrha hriba Senice, ki raste med Modrejem in Bačo in ima tudi pozimi svojih osem ur sonca ...; V slepeči prisojnosti se mu razgrinja uradniško sejmišče sredi med večnimi lepotami, čudovit teater velike prirode, ves v gloriiji jutranjega solnca in nebesnih sinjin ...; Jutro je pozno poletno in vonljivo, kakor vrt poln sadja. In nad vrtom je nebo, sestra italskega in jemlje vid. Slast moči, sreče in zdravja bohotnega diše cesta in senožet in polje ...; Iz noči v jutro in iz jutra v mrak je zajemala pomlad v lazove in senožeti. Pomladne vode so šumele v povodnjih. Vetrovi od juga so peli v laz in logu ...), **svetlobe** (... noč je bila svetla ...; žarkem soncu; In nad vrtom je nebo, sestra italskega in jemlje vid.) in **barv**. Prevladujejo svetle barve, predvsem bela (*belo platno, bela gredica, bela voda, beli cerkvici, bele hiše*), kot tradicionalni simboli življenja. V delih omeni tudi zeleno (*zeleni lazovi*), rdečo (*rdeče jagode*), črno (*črne borovnice*) in rumeno (*rumeni bukov gozdič*). Zanimivi sintagmi, povezani z barvo, sta *same mokre barve* in *bridko živa barva zelenih lazov*. V *Matkovi Tini* izstopa rdeča barva, ki predstavlja Gradnikovo smrt in posledično Tinino žalost:*

»Vzela bom njegovo krvavo glavo v svoje naročje, poljubila bom roke krvave, noge krvave. Ooo! Janez. Janez, Janez!« (Pregelj, 1962).

Bolj kot z barvami slika pokrajino s pomočjo **vonja** (*Vse diši. Diši laz in prod diši. Diši cesta, ki je bukovje in robidovje natreslo nanjo bogate rose. Diši skalna stena nad cesto s svojim bohotnim mahom in volovjim jezikom. Celo rosa diši. Vas diši. Vonj vasi je vonj platna.; Prijeten vonj bližnje vode in zrele trave ob cesti je polnil vzdušje ...; Jutro je pozno poletno in vonljivo, kakor vrt poln sadja.; Slast moči, sreče in zdravja bohotnega diše cesta in senožet in polje. Ostro zaudarja ob potu česmin.; Zadnji greš in uživaš vonj pred dnem pokošene trave, vonj romarskih prazničnih oblek, vonj kamrika ženskih kril in vonj doma tkanega, barvanega in valjanega sukna moških suknjičev. In že dihne v rosno tvoje čelo vonj gozda, gliv in prhnečega listja. In kakor topel pozdrav zaslutiš rahlo sapico cerkvenega kadila od gori dol.; In izideš iz gozda na vrh, k cerkvi, na razgled, med dime ognjev in vonljivosti koštrunove juhe in briškega sadja, fig in breskev ...; Brez glasu je pelo le sonce, vonj, nebo in bridko živa barva zelenih lazov ...; ... vonj divje mete, cvetočega srobotna in ožepa ...), **primer** (*Da se v obraz potiš in ti hrbtenico stresa mraz. Taka je zemlja tolminska.; ... strašljive kakor koze ...; ... njiva v breg, kakor streha pri jezuitih ...; In kakor topel pozdrav zaslutiš rahlo sapico cerkvenega kadila od gori dol.; Noč, ki se je zdela sprva vikarju trda kot zid ...; ... po soteskah, ki tulijo kot sodne trobente ...; Bilo je majevo jutro, tako lepo, kakor pomlad na Tolminskem.*) in **sinestezijski** (*vonljiva trpkost, mokre barve, vonljiv hlad, sladkega hlada*).*

Čut za muzikalnost se kaže v opisovanju pokrajine polnem **asindetonomov** (*Polje, polje, polje ...; Kraguljčevi, Mohorajevi, Tomaževi, Testenovi, Štefajevi, Valjavčevi.*), **polisindetonomov** (*... cesta in senožet in polje ...; Čujem ga tem živeje zdaj, zjutraj in zvečer in v sanjah nemalokrat in daleč ...; ... zemlja in listje in kamenje ..., Pod cesto je njiva, je travnik, je sadnjak, je laz, je gol in ilovnat strmec.*) in **anafora** (*Zdravje je tvoje ime. Zdravje Brd je oljka. Zdravje Vipavcev je trta. Zdravje Kraševcev je polaj. Zdravje Gorjanov je kislo mleko.; Od tam se mi odpre razgled na kraje, ki sem jih obiskal nekdanj. Od tam potujem v mislih tja gor na Tosec in Grmado in kar je čez. Tam so tudi moji spomini. Tam so obrazi mojih likov v povestih.*).

Zelo značilne so tudi **personifikacije** naravnih pojavov (*... južne sape so gnale težke oblake od gore, da so se gnetli ...; ... zemlja je kuhala meglo ...; ... belota je vstajala ...; ... gubeči se cerkvici ...; ... poštni voz je zmogel klance in se veselo ziblje proti Čiginju ...; ... žuborelo je korito na vasi ...; ... težko sope vonj divje mete, cvetočega srobotna in ožepa ...; ... oživijo v duši pozabljeni spomini ...; ... vzrastó iz romarskih spominov*

obrazi davnih romarjev ...; Prvi daljni dan je rosil izza kranjske strani ...; Soči, ki je strahotno šumela v kamniti strugi ...; Iz noči v jutro in iz jutra v mrak je zajemala pomlad v lazove in senožeti. Pomladne vode so šumele v povodnjih. Vetrovi od juga so peli v lazju in logu.; ... nad dolino je lažala noč ...; Na vzhodu je vzšel zadnji krajec lune in raztrgal pomračnikovo perut, ki je ležala doslej na zemlji in duši.; Brez glasu je pelo le sonce, vonj, nebo in bridko živa barva zelenih lazov.; ... je vstajala na nebo megla kakor umazana odeja in požirala zvezde. Medla svetloba je lizala po steni navzdol in okamenela nad grozo v dnu.; ... v vodo zabrodil, ki rjuje narasla pod bregom in laja izza ovinkov; iz hudournikov, ki rjovejo v dnu ali pa divje sekajo s strmin čez pot, iz brezen, ki zijajo pod njim in onstran vode, iz oblakov, ki kipijo vse niže ...; Burja sune nepričakovano, močno in zgrabi vrtinčasto otroka pod noge.; Tedaj zazija noč v vse strani.; Vonljivim hladom, ki sika izpod bregov in napetih lazov na dolgočasno, lahkomišno cesto.; Tam prekipeva v najbolj suhem poletju dvoje lesenih korit.), **stopnevanja** (Čim težja, nižja in temnejša je bila teža oblakov, tem strahotneje je šumelo v višavah nad tolminsko in volčansko globeljo in tem glasneje je vstajal izpod polj in cest šum naraslih vodá, ki so pošastno sijale v somrak ...; ... vedno globlje in šibkeje šume vode, vedno ostrejšje je ozračje ...; ... sladka zatohlost bezga, slajša bridkost rožmarina ...) in **nasprotja** (... vidneje je vstajala belota vodá med belima, na temnih bregovih se gubečima cerkvicama svetega Urha in svetega Danijela ...; .... strašno sladko domotožje ...; ... nedolžnega hudičevega brata ...; sladkega trpkega vonja). Polno je tudi zanimivih **sintagem** (bridke strmine; vonljiva trpkost; bridka lepota; strašno sladko; bridko živa barva zelenih lazov).

Najbolj značilni **pridevniki**, vezani na pokrajino, so: čudna zemlja, osojne poti, gladkó pokošene strme senožeti, visoke planinske senožeti, napeti breg, bregovit polotok, pravljishko lepi in močno čudni deželici, živa dolina, topla prisojnost, napete senožeti, bridko napeti laz, čudovit svet, tesne meje tolminske kotlinice, strmi breg, drzni klanec, bujni lazovi.

5.2.2 Ivo Šorli

Šorli nima veliko del, v katerih bi izrazil opisoval tolminsko pokrajino, saj so njegova dela večinoma postavljena v meščansko okolje. V delu *Trije Tolminci na tem in onem svetu* (V Ljubljanskem zvonu leta 1921, kot *Zgodbe o nekaterih krščanskih čednostih in*

nečednostih), v katerem je do skrajnosti karikiral znano tolminsko trmo, opiše tolminsko zemljo kot nekaj posebnega, trdnega, nekaj, kar ne popušča:

»Morda prav zato ni samo slučaj, da so vsi naši trije junaki – Tolminci. **Ni ga dela slovenske zemlje, kjer bi bilo vse tako: če je grapa, je grapa, ne dolina – če je gora, je gora, ne grič. In prav tako človek: če si, si do konca, če nisi, prav tako**« (Šorli, 1933, str. 132).

Šorlijeva tolminska pokrajina je lepa in zelena, polna bistrih potokov ter rek:

»Toda Janez jo tudi tako krepko maha na prvi hrib nad seboj. In ko se spotoma ozira, se mu zazdi pokrajina celo vedno bolj domača ... Kakor na Tolminskem strmine in kotline ... Samo, da niso tako lepo zelene in da ni tistih bistrih potokov in rek« (Šorli, 1933, str. 168 – *Trije Tolminci na tem in na onem svetu Janez Trpin*).

V *Zemljiškoknjižnem izpisku* opiše Baško grapo. Opiše jo zelo realistično, tako kot je: ozko in temno, z visokimi hribi na vsaki strani:

»**Proti večeru je dospel do zadnjega ovinka, in pred njim se je odprla domača dolina, ozka in temna, in na obeh straneh visoki zeleni hribi, skoro do neba**« (Šorli, 1907, str. 154).

V delu *Štefan Zaplotnik (Povest vedrega človeka, Ljubljanski zvon, 1916)* zaživi pisatelj rojstni kraj s svojimi naravnimi lepotami:

»S kraja, dvajset, trideset korakov še po ravnem; potem pa se zažene svet naravnost vkreber in cesta po mislih starodavnega cestomerca, da bo tako, če ne bolje, pa bliže, kar za njim. Pet, šest minut ni usmiljenja! Tujec bi pomislil, kako se neki kosci v strminah še obdrže. Toda tam gori pred Murovčevim kozolcem se je Bog premislil in svet zapognil v prijeten polog, še pet minut više pa dal celo nekaj prave ravnice, da bo za Strnišče in se hišam ne bo treba le preveč napanjati z nogami v breg. /.../ Tik nad vasjo že spet strmine in po njih se vzpenja vkreber občinski kolovoz, vodeč v neumornih ovinkih visoko gor do planinskega sela pod vznožjem Jalovnika, ki ima okrog svojega zelenega klobuka najlepših očnic. Doli smokve, gori očnice, vse v isti srenji! A koliko je tu vmes zopet plodnih njiv, gladkih travnikov, visokih stogov in belih hiš« (Šorli, 1934, str. 9–58).

V istem delu opiše bohinjski predor, ki je bil dokončan leta 1906 in je eden najpomembnejših predorov na progi Jesenice–Gorica oziroma Praga–Trst, saj povezuje alpski svet s primorskim. V času Avstro-ogrske je bil pomemben, saj je povezal Prago ter Dunaj s Trstom:

»Dolg, dolg je bohinjski predor. Pa tudi prav, da je dolg – dolg pomišljaj, da dobro občutiš, kam človek božji zdaj prihajaš! Zakaj ta veličastna vrata nad odprtino, to so vrata s severa na jug, so mogočen slavolok v deželo svetlega neba, sladkih smokev in dehtečega vinca. Gledaš in praviš: Kje so tu smokve, kje trs? **Vidim samo to strašno ozko dolino, stisnjeno med gorske vrhe, ki kipe na vseh straneh navzgor, da ugledam malo neba šele, ako se v kupeju že popolnoma prevrnem čez okna.** (Potrpi! Z vsako postajo bo več in več te prečiste vedrine nad teboj in bolj in bolj se bosta odpirali pred tabo zeleni strani te ogromne knjige, lepo odičeni z belimi hišicami in gospodarskimi dvori, s prijaznimi vasicami okrog domačih cerkvic in s čepečimi seniki pod gladkimi senožetmi, dokler se ti čisto ne razgrneta, poslikani s plodnimi polji, dolgimi vinogradi, velikimi vasmimi, trgi in mesti) a po sredi kot trak med stranicami ves čas kristalna voda reke Bače, potem zelena Idrijca in naposled modra modra Soča. /.../ A midva ne greva tako daleč. Samo še par postaj in zdaj pogledjmo, kako je že tu lepo, kako nama že prosto dihajo prsi in se poigravajo srca v njih!« (Šorli, 1934, str. 5–6).

5.2.2.1 Analiza opisov pokrajine

Pokrajino opisuje s pomočjo **barv**, predvsem bele (*beli slapovi, bela cesta, bel brezov gozd, beli svet, bele hiše, bela gorska tišina, bele orgle*), zelene (*zeleno kipenje, zeleni vrhovi, čudovito zelena trava, zelene tratice, zelena Idrijca*) in modre (*modri domači vrhovi, divnomodra Soča, modra modra Soča*). Polno je **personifikacij** (*Samo voda, vsa divja in besna, šumi in prši visoko v zrak.; ... soncu samemu je tu doli mráz ...; Izza nasprotnih gora se je dvignila počasi velika, krvavordeča lunina obla, in polagoma je polzela nje bleđa svetloba nizdol proti grapi ...; ... čez dolino se je ulegel že mrak ...*), **primer** (*... bela cesta kakor bela kača ...; ... je šel človek čez njo, lahkotno in brezskrbno, kakor da gre po podu ...*) in **nasprotij** (*položna strmina*). Opisovanje narave je največkrat preprosto, realno, s pogostimi **pomanjševalnicami** (*vodica, hišica, stezica*), učinek pa hoče doseči s ponavljanjem besed (*modra modra Soča*) in stavkov. Najbolj značilni **pridevniki**, vezani na pokrajino, so: *ponosni Podmelec, beli slapovi, modri domači vrhovi, gorska vasica, visoki hribi, deroč potok, bela cesta, divnomodra Soča, ozka steza, gladke senožeti, lepi travniki, sončna trata, čudovito lepi zeleni vrhovi,*

čudovito zelena trava, beli svet, bele hiše, gladek travnik, mehke, zelene, sočne tratice, zelena Idrijca, bele orgle, bistri potok, ozka dolina, kristalna voda.

5.3 Omemba pokrajine, ki je v funkciji dogajanja, fabule

5.3.1 Ivan Pregelj

Pisatelj v »tolminskih« delih krajev in delov pokrajine velikokrat ne opisuje, temveč jo samo določi z zemljepisnim poimenovanjem. To daje občutek, da je na papir prenesel tok svojih misli, ko se je hotel spomniti in zapisati čim več imen krajev svojega otroštva ter mladosti.

S tem, da posameznih krajev, delov pokrajine in gora ne opisuje, ampak jih samo določi, z zemljepisnim poimenovanjem določi epsko konstantnost dela:

»Od gornjega konca vasi v dolnji si pogledal, na Modrejce in v Modrej, na Kozmerice in v Drobočnik« (Pregelj, 1928, str. 219 – *Pustna pridiga*).

Epsko konstantnost določa tudi s tem, da na začetku dela natančno določi čas in kraj dogajanja:

»Zvečer pred tretjim petkom v aprilu leta sedemnajst sto štirinajstega, eno uro potem, ko je odzvonilo vernim dušam, so se oglasili kakor na dogovorjeno znamenje vsi zvonovi na Tolminskem. Prav tisto uro so se dvignili prečudni romarji na poti v Gorico« (Pregelj, 1962, str. 351 – *Matkova Tina*).

Dela, ki imajo na začetku točno določen čas in kraj dogodka, so poleg *Matkove Tine* še *Sin pogubljenja*, *Štefan Golja in njegovi*, *Thabiti kumi*, *S pošto*, *Moja prva pot* in *Od Podseli do Ročinja*.

5.4 Podoba pokrajine je čustveno zaznamovana – pisateljevi spomini

5.4.1 Ivan Pregelj

Pisatelj se v svojih delih spominja staršev, starih staršev, prijateljev, rojstne hiše, krajev, kjer je preživel svoje otroštvo ... Čeprav je Pregelj na Tolminskem preživel samo otroštvo, so se mu ti kraji in ljudje dobro vtisnili v srce ter spomin. O njih je pisal tudi, ko je bil že star in bolan. Čeprav Tolminske in Mosta zaradi političnih ter zdravstvenih razlogov ni mogel obiskati, so ti kraji živeli v njegovem srcu in spominu.

Njegov prvi izkustveni stik z rojstnim krajem in pokrajino je bil v otroštvu, zadnji, težko pričakovan, pa po drugi svetovni vojni, domnevno pred letom 1957, malo pred njegovo smrtjo. Pisatelj se je močno razveselil svoje rojstne hiše in brata Petra, ki ga ni videl vse od italijanske zasedbe Primorske, ganil ga je obisk groba njegovega dobrotnika svetolucijskega župnika Jožefa Fabijana, srečanje s hribovskim očancem in malim fantičkom, pesmi, ki so jih njegovi rojaki zapeli njemu na čast ... Vendar ga je obisk napolnil tudi s tesnobo, saj so se njegovi kraji spremenili: namesto mogočnih soških korit je bilo jezero, ni bilo ljudi, ki jih je kdaj poznal, na pokopališču pri sv. Mavru ni našel groba svojih staršev.

O tem zadnjem srečanju s svojo Tolminsko, ki jo je tako ljubil in po njej hrepenel, nam opisuje njegova njamlajša hčerka Bazilija v knjigi *Moj oče* (1983) ter v članku, ki je izšel ob stoletnici Pregljevega rojstva z naslovom *Iz spominov na očeta* (1983). V njem opisuje tudi, kako je njena sestra Nataša, ki je takrat delala v Tolminu, v očetu ponovno obudila željo po vrnitvi v svoj rojstni kraj:

»Nataša je nastopila službo v Tolminu. Ko je prihajala domov, je prinesla s seboj vonj pokrajine Mosta na Soči, vonj Tolminske. Ob njej je oče zaživel v željo, ki jo je že davno zakopal vase kot nekaj, kar mu ne bo nikoli izpolnjeno. Njegovi kraji, Sv. Maver, Slape, Modrejce, Prapretno, Kozlov vrh, Idrijca, Jača, so oživel v sestrinem pripovedovanju sredi našega doma. Kar dišalo je po mladi kopni pomladi, Soča se je predstavljala v svoji neizrekljivi in neopisljivi barvi. Sestrine besede in navdušenje so mi budile vedno večjo radovednost, v očetu pa do kraja odgreble staro hrepenenje po obisku Tolminske. V Natašinih besedah je oživel tudi njegov še živi brat, s katerim oče ni imel, odkar je bila Tolminska odrezana z italijansko mejo od Kranjske, nobenih stikov. Zadregljivo se je nasmihal, ko je sestra vzklikala: »Peter je pa tako tebi podoben, da je kar smešno. Prav tako droban in suhljat, pa še malo manjši kot ti, čeprav v rokah težaški. Trdi, da je tudi on že kakšno pesem zložil. Pa kakšna posrečena hiša, vaša hiša, polovico jo je v bregu in še črno kuhinjo sem videla. Kar videla sem vas, kako ste zdeli, revčki majhni. Tvojega turnca pa ni več, zbombardirano je bilo.« In oče jo je poslušal in poslušal in se čudil, zajezeni Soči in vsemu, kar je bilo spremenjeno« (Pregelj, 1983, str. 726).

V svojem zadnjem delu, črtici *Obisk pred slovesom* (1954–1955), ki jo je dolgo po njegovi smrti v predalu njegove pisalne mize našla hčerka Bazilija, sanja, da je doma, da skupaj s svojo staro materjo sedi na klopi na Pušarjevem Kuku in ji pripoveduje spomine iz otroštva. Čeprav je že toliko let s svojo družino živel drugje, je zanj Most še vedno dom:

»Bil sem doma na Mostu na Soči. Sedel sem s knjigo v roki na Pušarjevem Kuku. S tega Kuka imaš pred seboj, kar je tam najlepšega: Sočo med Modrejem in Modrejcam, Pod bučenico pred pečmi in staro pokopališče pri Sv. Mavru na desni. Sam ne vem, kdaj ne kako pa je bilo ob meni, kakor, da ni res. Bil je nekakšen prostor iz pravljič, kraj mrtve tihote in trudne mirnosti. Ni dahnil veterc; noben vrabec se ni spreletel. Sam molk in mir, ne dan ne mrak ne noč. Tam v brezdušnem svetu sem bil. Pa kakor, da nisem sam. Nisem videl, pa sem vedel, da je z menoj drobna, slabotna ženica, še najbolj podobna moji stari materi Ani pred petdesetimi leti tik preden sem se bil poslovil od nje za vedno. /.../ Knjiga, ki sem jo imel, mi je padla z rok. Tedaj sem se prebudil. V soncu pred menoj je šumela Soča. Ptiči so peli na moji desni, še na grobovih pri svetem Mavru. Še na grobovih ...« (Pregelj, 1999, str. 7–8).

V odlomku je razvidna tudi ekspresionistična podoba sanj, ki so po Soklovem¹² prepričanju temeljna določilnica ekspresionističnega jezika. Model sanj je odločilnega pomena za izražanje ekspresionističnih, duhovnih in podzavestnih duševnih stanj, zlasti kar zadeva nejasne prehode med realnim in irealnim svetom, nepovezane, a vizualno učinkovite simbolne podobe (Čeh, 2009).

V delih ne razkriva samo hrepenenja po tolminski, ampak tudi po svojih rojaki:

»O moji mali tolminski rojaki, kolikokrat mislim na vas, ko hodim po gozdovih lepe gorenjske strani in bredem v zrelih črnih borovnicah. Kako bi se mi skupaj navžili te trposladke otroške paše! Pa vi črnih borovnic niti poznate ne. O, malčki, pa mi jih ne zavidajte preveč. Meni se nad vse borovnice že trikrat po deset let toži po vaših sladkih, sladkih – murvicah ...« (Pregelj, 1923, str. 107– *Sporočilo*).

V svojih delih se večkrat spominja Bric, Meja in Laz. Brice so bile njihovo polje, Meja bukov gozdič, Laze pa senožet:

»Brice, Meja in Laze! Brice so polje. Pa ne zato, ker so bilé tudi naše. Zató, ker sem tam kot bajtarska Ruta Moabka pri premožnejših sosedih klasje pobiral in dobil povrhu še snop, kakor sem si ga sam izbral. Meja je bila bukov gozdič. Pa ne zató, ker sem s starim očetom iz njega drva vlačil. Zato, ker mi je nekoč v trhlem panju gadje gnezdo na golo kožo zadel, a sem vendar

---

¹² Walter Sokel, *Literarischer Expressionismus* (1970).

prišel zdrav in cel domov. Laze pa so senožet. Pa ne zató, ker sem tam pastirčil. Zató, ker sem tam iz Šumejčka živega raka izvlekel in spekel, da mi poslej ta gosposka jed prav nič ne tekne. Brice, Meja in Laze na Mostu ...« (Pregelj, 1935, str. 26 - *Vsakdanje balade, Sprehodi*).

Iz teh opisov je moč razbrati njihovo revščino, saj je bil ves njihov svet malo vreden ter težek za obdelovanje. Brice, ki so ležale v bregu in jih Pregelj imenuje tudi »nesrečno polje«, je njegov stari oče dan za dnem prekopaval v ravno njivo:

»Tedaj je bil prevzel Lovrč gospodarstvo po očetu. Nekaj gozda, pa v bregu ležeče "Brice" to je bilo zraven vse. Te Brice! Sosedje so svoje ravne njive orali, Lovrč pa je moral svoje strme kopati in rezati. 'Prekopana njiva je vse kaj drugega,' je pravil, pa je vendar nekam zavistno gledal sosede. /.../ Kljub temu, da se mu je rodila še druga hči, je vendarle opuščal dom in domače in posvetil vso svojo ljubezen "nesrečnemu" polju. Jesen za jesenjo, zimo za zimo je prekopaval Brice, prenašal zemljo, nižal in višal zemljo v obliki dvoje nasipov in tako izravnal z neznano muko svoje polje. Ko so čepeli pozimi kmetje za pečjo, je Stari Lovrič z motiko in krampom sredi Bric, odkopal kamen in ga položil nad njivo v grobljo, ki je rasla od leta do leta v izdatno zaslombo golazni in zavetje kač« (Pregelj, 1913, str. 101–102 - *Stari Lovrič*).

Njihov gozd je bil tako majhen, da je imel stari oče vsa drevesa, ki pa niso bila debelejša od otroške roke, prešteta:

»Ko sem doraščal in postal močnejši, me je jemal po drva v "mejo". Tam sem videl, kako je s podobno ljubeznijo gojil medle buke, ki jih je imel bajè preštete do zadnje« (Pregelj, 1970, str. 201 - *V sencih z onkraj*).

Svojo prvo božjo pot na Sveto goro opisuje v *Ožepu*. Iste poti se spominja tudi v povesti *Božje poti*, v katero je vpletel življenjepis Valentina Staniča:¹³

»Tistega nič pravil ne bom, kako sva z materjo hodila do Podseli in potem do Ušnika. Malo sva molila, nekaj je pa mati godrnjala in sem si ji smilil, ker sem že to pot hodil samo s poldrugo nogo. V Ušniku mi je povedala, da o malem Štmavru ne zebe in naj se sezujem. Pa sem se. Na Kozarščah me je dobra kmetica napojila s kislim mlekom. /.../ Tako je tudi mene spomnil pogled na Menjgore moje rajne rodnive in me pozval k redu in vrnitvi. Spustil sem se v dolino.

---

¹³ Valentin Stanič (1774-1847) je bil preroditelj, človekoljub in alpinist.

V temi sem došel in našel v Ušniku prijaznih ljudi, ki so me postregli s pijačo in jedjo pa še za spanje pogrnili« (Pregelj, 1928, str. 2, 277).

V črtici »*St. Mauruspruck*« razloži imena svojega rojstnega kraja, ki je zanj nekaj svetega:

»Ne, odpiraj, moj mali prijatelj, svojega šolskega zemljevida. Kraja z imenom St. Mauruspruck ne boš našel na karti slovenskih zemelj. Našel bi le skromno pokopališče s tiho cerkvico sv. Mavra na Tolminskem, kjer se v eno zlijeta Soča in Idrijca in se kraju po naše pravi Na Mostu. Tam sem jaz doma, nemško ime "Sv. Mavra most" pa je starinsko in zgodovinsko. Meni je seveda še veliko več: meni je to ime čudežna beseda. Izgovorim jo, obudim celo samó v spominu, in že se mi zgodi kakor v pravljici, da sem v trenutku prek daljav in časov v daljni deželi davne sreče in sanj, v svetovih svoje mladosti in svoje prve pesmi« (Pregelj, 1970, str. 125–126).

V isti črtici se spominja, kako sta s staro materjo ob nedeljah popoldne hodila k sv. Mavru na pokopališče:

»Sto in sto je bilo morda tistih poti k svetemu Mavru, pa so vse kakor ena sama; čuden odmev v staroverski pesmi. "Mati, kod? Čez Kuk ali čez Mirišče?" "Pa pojdiva čez Mirišče, kjer ni toliko trnja nastlanega!" In greva in sva oba bosa. /.../ Dospeva v soncu, čebelah in tistih tolminskih češnjah, ki se prezgodaj pišejo. Od groba do groba se sprehajava: obiščeva najprej gospoda fajmoštra Tomaža, potem še vse druge po vrsti; tistega mojega starega očeta, tisto Nežo in tistega Arnaca. Pa še dva grobova: očetov in materin, in je stara mati huda, da nisem še tu nič zbran« (Pregelj, 1970, str. 125–126 – »*St. Mauruspruck*«).

Svoje matere Marije Kovačič (1852–1891) in očeta Mohorja (1849–1892) se ne spominja prav veliko. Umrla sta, ko mu je bilo komaj osem let. O očetu, krojaču, ki se je priženil iz Modrejca, pravi, da je k hiši »prinesel novo ime, da je celo v Benečanih šival in žalostno smrt zmahedral« (Koblar, 1970, str. 407). V noveli *Iz spominov* se ju spominja takole:

»Moj oče je bil Modrejčan, krojač a prav nič godčevski. Mati moja je bila Mostarka, majhna in nekaj mlajša kot oče« (Pregelj, 1970, str. 215).

Bolj živ je spomin na staro mater Ano (1827–1903), rojeno Carli, ki je po smrti staršev staršev skrbela za Ivana ter njegova dva brata Petra in Franceta. Zahvala ji gre prav gotovo tudi za Pregljev pisateljski dar, ki ga je izoblikovala s svojim pravljicami in starimi ljudskimi pesmimi ter pripovedkami. Najlepše se je spominja v delu *Stara Tolminka in njeni vnuki* ter v *Ožepu*, starega očeta po materini strani Janeza Kovačiča pa v *Starem Lovriču*. Obeh se najlepše spominja v delu *V sencih z onkraj* (Koblar, 1970).

V tem delu opiše tudi svojo rojstno hišo:

»Lovričeva hiša na Mostu, h. št. 25! /.../ Ta hiša! Saj me še zdaj boli, ko je že davno ni več, če se le spomnim nanjo. Stala je prečudno značilno vzdolž k bregu pod Kukom, s pročeljem ostró v zapad, podprta na dolnji strani s prizidkom. Starinska, mehedralo siromašna, da se Bogu usmili, z nekaterimi vidnimi ostanki nekdanje stare plemenitosti. Zidal jo je namreč neki duhovni gospod za stara leta. V podstrešju je biló lahko videti, da je bilá sprva krita s skriljem, a da so jo pozneje nekoliko vzdignili za strmo slamnato ostrešje. Tako je slonela razmeroma visoko nad vasjo v strmini, izpostavljena vsem hudim uram od zapada in juga, da so ji trgale streho in plašile do obupa nas otroke v njej ponoči, ko se poletne nevihte v tisti kotlini ne utolažijo od mraka do zore, kar bi utegnil potrditi kot očividec sam slavni prirodoslovec in starinar Vyrchow. /.../ Kakor je takó hiša nekam slonela v breg, je bil tudi svet pred njo in nad njo močno nagnjen in se je ustalil šele kakih dvajset korakov onstran ozke ravnice "na tnalu" v močnem štirikotnem zidišču z majhno sobo, ki smo mu rekli turnič« (Pregelj, 1970, str. 197–198 – *V sencih z onkraj*).

Pregljev krušni in duhovni oče je bil Jožef Fabijan,¹⁴ ki je kot kaplan deloval na Mostu na Soči. Ko je bil premeščen v Čepovan,¹⁵ sta Pregelj in njegova stara mati odšla k njemu, da bi ga prosila za botrstvo:

---

¹⁴ Jožef Fabijan (1860–1916) je bil duhovnik, kulturni delavec ter Pregljev krušni oče, mecen in mentor. Trudil se je za kulturni in gospodarski napredek. Na Mostu na Soči je deloval že kot kaplan in kasneje kot župnik vse do leta 1916, ko ga je med italijanskem bombardiranjem Mosta na Soči zadela granata. Umrl je v vojaški bolnišnici v Klavžah. Po pripovedovanju pisateljve hčerke Bazilije, je imel oče na svoji pisalni mizi del granate, ki je ubila Fabijana, in jo je čuval kot relikvijo (Taljat, 2001).

¹⁵ Čepovan se omenja tudi v nekaterih drugih Pregljevih delih: *Iz spominov*; *Moja prva pot*; *Za zarjo*; *Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta*.

»Tisto leto; bilo je osemnajst sto dvaindevetdesetega, so me za birmo pripravljali, pa je bilo tako, da še nisem botra imel. Stara mati Ana, ki je za svoje sirote vnuke skrbela, je upala, da bi mi mogel biti boter sam čepovanski fajmošter, ki je bil še leto prej za kaplana na Mostu, me v šoli verstva učil, pa se za otroka brez staršev zavzel in menda menil, da bi me še v Gorico v šole dal« (Pregelj, 1955, str. 128 – *Moja prva pot*).

Te poti se spominja v noveli *Iz spominov in Moja prva pot*:

»Čepovan! tako daleč ni. Štiri ure hoda čez Špehovo brdo s Slapu. /.../ Zgodaj zjutraj, komaj je odzvonilo, sva vstala in šla. Jutro je bilo lepo. Nikogar nisva srečala, ko sva koračila mimo Mežnarja, in šolskega vrta, mimo Mirišča in Pečana in nato po cesti proti Bači. Na desno globoko pod nama je šumela čista in lepa Idrijca. Onstran v Kosovtu pri Pucarjevih in Štajercovih so kosili. Bilo je lepo videti v senožeti: krdelo koscev poševno v strmem bregu drug za drugim. /.../ Prišla sva pod Stopec, zavila nato navzdol proti Bači, ne da bi bila koga srečala, in zavila čez most mimo Grape proti Idriji. /.../ Bila nisva le v drugi fari, nov svet se je odpiral pred nama. /.../ Pol ure nato sva bila na Idriji. Prav pri cerkvi sva zadela na idrijskega vikarja, ko je stopil iz zakristije. /.../ V takih pogovorih in poučilih, kaj naj govorim s čepovanskim, ko prideva, da mu bom všeč, sva prišla na Slap, in se ogledovala, da bi kupila kruha. Nič nisva našla in pri tem prezrla brv, ki pelje v Špehovo brdo. Ogledovala sva se po njej in šla po cesti dalje. Pa ni bilo nikogar, ki bi ga vprašala. Špehovo! Častiti gospod šempaski Blazij Grča bi bil rekel Špehovno, midva z materjo sva ga zastonj iskala, hodila in prišla na most v Trebuši. V mislih, da hodiva menda vendar prav sva šla čez most in začela kmalu stopati navzgor. Sonce, ki je bilo že visoko, je pripekalo. Začutil sem rahlo trudnost. Mati se je ozirala po kakem človeku. Na poti pred seboj zagledava hišo. Više v lazcu pa kleplje nekdo koso. Mati mi pravi, naj sedem in počakam, da bo vprašala za pot in gre. Sedem in čakam pa pride mati z moškim, ki je klepal. Zelo naglas je govoril; slišal sem, ko je rekel, da sva šla mimo Špehovega, da sva dve uri hodila dalj, do Gorenje Trebuše. Pokazal je ravno stezico v breg. Kar natravnost naj hodiva, je rekel. Na vrhu bova že videla, kod na cesto, ki drži z Vrat na Čepovan. Mati se mu je zahvalila in krenila z menoj navzgor. Pa se nama je sonce uprlo v hrbet, kmalu sva se zasopla, a sva lezla, lezla. /.../ Lepota trebuške doline je globoko pod nama. Vstaneva in sopeva v žarkem soncu proti vrhu. /.../ Še nikoli nisva bila tako visoko. /.../ Tu sva izvedela, da sva hodila čez kobilico« (Pregelj, 1955, str. 128–130).

Fabijan je Preglja poslal študirati v Gorico in ga pri tem denarno podpiral. Denarno ga je podpiral tudi, ko je izstopil iz semenišča in se odločil za študij na Dunaju. Skupaj z Janezom Evangelistom Krekom ga je vpeljal v krog sodelavcev Mohorjeve družbe in

mu tako omogočil, da je postal eden vodilnih slovenskih pisateljev katoliškega kroga. Pregelj mu je bil zaradi njegove dobrote in močnega vpliva na njegov duhovni razvoj vse življenje hvaležen. Ob njegovi smrti je zapisal:

»Gospod župnik! Vi ste me navadili pisati in beležiti, kar čutim in kakor čutim, in nisem napisal črtice, da nisem zraven mislil, vam li bo zapisano ugajalo« (Taljat, 2001, str. 30).

V izrazito impresionistični noveli *Mengore (Manom župnika Fabijana)* se spominja vsakoletnega romanja na Mengore, ki so romarsko srce Tolminskega:

»O Mengore! Mojih mladostnih spominov najlepši spomin! Vsako leto okoli malega šmarna se mi povračajo davni vtisi, oživijo v duši pozabljeni prizori, od življenja viharjev prevpiti doživljaji, vzrastó iz romarskih spominov obrazi davnih romarjev, stoterih bratov, stoterih sestra od Soče in Idrijce in Bače in Tolminke, od kotarske in beneške in trebuške strani. Potujem ž njimi na Mengore. Jutro je pozno poletno in vonljivo, kakor vrt poln sadja. In nad vrtom je nebo, sestra italskega, in jemlje vid. Slast moči, sreče in zdravja bohotnega diše cesta in senožet in polje. Ostro zaudarja ob potu česmin. In kakor k svatbi vabijo s holma doli čez rumeni bukov gozdič nad senožeto romarski zvonovi. Možnarji jeknejo s hriba. "Procesijo zamudimo! " Otroci drvijo zasopli navkreber, še odrasli stopijo hitreje, samo stari nadušljivi pešajo, vzdihnejo. Zdi se ti, da se je živa vrv odtrgala z dolinske ceste čez senožet navzgor. In zopet utone v gozdiču, kakor prerezana. Zadnji greš in uživaš vonj pred dnem pokošene trave, vonj romarskih prazničnih oblek, vonj kamrika ženskih kril in vonj doma tkanega, barvanega in valjanega sukna moških suknjičev. In že dihne v rosno tvoje čelo vonj gozda, gliv in prhnečega listja. In kakor topel pozdrav zaslutiš rahlo sapico cerkvenega kadila od gori dol. In greš po kamnitih stopnicah in najdeš dvajsetico. In izideš iz gozda na vrh, k cerkvi, na razgled, med dime ognjev in vonljivosti koštrunove juhe in briškega sadja, fig in breskev« (Pregelj, 1970, str. 103).

S pomočjo ukrasnih pridevkov in s poudarjanjem barv, svetlobe in vonjev je naslikal izrazito pozitivno vzdušje, razpoloženje v naravi, ki je zunanji odraz njegovega notranjega občutja. To razpoloženje se spremeni, ko se spomni svojih rojakov:

»Sanjam. Sanjam o nepozabnem, o dvajsetici, ki sem jo izgubil in mi je bila vrnjena, sanjam o Trebušanu v kratkih hlačah ... O Mengorska Gospa! Koliko so izgubili moji bratje, moje sestre. Meni so vrnilo dvajsetico Vrni tudi njim, vrni! O, Mengorska Gospa! Moji bratje hrepenijo daleč, umirajo daleč in tožijo domov, domov. Vrni jih, vrni jih!...« (Pregelj, 1970, str. 104).

Svojih študentskih let in nešteti poti ter sprehodov po Tolminski in Gorenjski se spominja v delu *To je moje ceste pesem*. V njej je moč zaznati njegovo strast do pešhoje, s katero je poskušal ublažiti svoje neutolažljivo domotožje:

»Od Kranja do Brezij sem hodil in od Kranja do bele Ljubljane sem šel in čez Petrovo brdo do škofljih v Loki sem prišel in do Kamnika sem bil in še do Kroke sem zablodil in nekajkrat sem se v Emavsu na Visokem spočil. Vsaka pot je bila pesem, vsaka rajža povest. **Povest in pesem nad pesem in povest pa je cesta** mojega hrepenenja z Mosta čez Kozmerice in Poklon, Podseli in Ročinja in Kanal in Plave in Dolgo njivo. Povest moje ceste je večna žeja iz domotožja, ki ga ne uteši nobena, še božja pot ne, še pesem ne, še pijača ne, ki po njej seže človek iz Savlovega duha« (Pregelj 1970, str. 112).

V delu Zdravnika Muznika štiri vigilije¹⁶ je moč zaslediti močne avtobiografske elemente, saj v pripoved vstopajo njegova osebna čustva in spomini na dom. Osnovni Muznikovi biografski podatki so Preglju služili le za okvir pripovedi, ki jo je nato oblikoval v svojem slogu. V epilogu k delu si v krščanskem duhu želi, da bi se po smrti združil s tistimi, ki jih je nekdaj ljubil in spoznal:

»Tam gospod Bog, so mojega časa ljudje, mojega časa pesem, pamet, solza in smeh. Vsa moja tolminska je že tam, moja prva sreča in zadnja radost. Mar ne umeš, da mi je dolgčas po njej?« (Pregelj, 1964, str. 362).

Poskus svojega življenjepisa je Pregelj že na začetku uničil, tako da svojega življenjepisa ni napisal. Zakaj ga ni napisal, je razvidno iz tega, kar je o sebi napisal leta 1927 ob prvi predelavi Tolmincev. Njegovo izjavo je objavil France Koblar v *Orisu življenja*:

---

¹⁶ Anton Muznik se je rodil leta 1726 na Mostu na Soči, umrl leta 1803 v Gorici. Srednje šole je obiskoval na Kranjskem in Hrvaškem, nato študiral medicino na Dunaju. Med letoma 1756–1757 je v Transilvaniji zdravil in zatiral epidemijo kuge ter bil pri tem tako uspešen, da ga je Marija Terezija imenovala za protomedika Goriške in Gradiške. Njegovo najbolj znano delo je razprava *Clima Goritiense*, 1781, v kateri je opisal zdravstvene in higienske razmere na Goriškem (Taljat, 2001). Nanj se navezujejejo Pregljeva dela *Zgodbe zdravnika Muznika*, *Runje* in *Zdravnika Muznika štiri vigilije*.

»Saj veš, kako je z glumcem? Da je v igri kralj in za odrom glup! Tako tudi pisatelj! Tako vsaj jaz! Zato me imej iz knjige in ne vprašaj, kaj pravi moj telesni obraz!« (Koblar, 1970, str. 422).

Če bi ga napisal, bi pričal tudi o njegovem notranjem svetu, nemiru, kolikor ga posredno ni razodel v svojem delu. Kar je napisal o svojem otroštvu in mladosti, kar mu je tu in tam ušlo izpod peresa v tej ali oni misli, so pretresljive izpovedi pa tudi obtožbe samega sebe. Bili pa so tudi svetli trenutki sreče in sproščenosti. Sreča so bila njegova samotna pota in njegove prve družinske zabave, ko je bil med svojimi otroki sam otrok ter oče. O povezavi med delom in njegovim življenjem France Koblar meni, da njegovo delo ni brez veze z njegovim življenjem, saj je življenje v njem pustilo sledove, brez katerih to delo ne bi bilo njegovo, svoje znamenje pa je vanj vtisnil tudi čas, v katerem je živel. Brez časovne zveze ne bi bilo njegove politične, narodne in idejne prizadetosti (Koblar, 1970).

5.4.2 Ivo Šorli

V delu *Gospod Tadej* se je najbolj izrazilo Šorlijevo domotožje po tolminski deželi. Svoje hrepenenje je položil v usta tolminskemu človeku, duhovniku Tadeju, ki deluje na Krasu:

»Zibelka je gospodu Tadeju tekla tam gori v daljnih tolminskih planinah, ki jih ne more več pozabiti, kogar je v mladosti začaralo njih zeleno kipenje in mu za vselej napolnilo dušo pojoče grmenje njih belih slapov. /.../ Čim mu je čas izlečil najhujšo bolečino po pregrenki izgubi, je sicer še vedno in vsako jutro, vsak večer, s pobožnimi spomini pozdravljal modre domače vrhove daleč daleč gori za trnovskimi lesovi, toda že je ljubil tudi to svojo domovino« (Šorli, 1933, str. 193 – *Gospod Tadej*).

Šorli je v Podmelcu preživel le otroška leta ter dijaške počitnice. Kasneje se prav tako kot Pregelj ni veliko vračal v svoj rojstni kraj in ob prihodu ni več poznal svojih sovaščanov:

»Pot me je pripeljala zopet enkrat v gorsko vasico med visokimi hribi, kjer je cvetela nekdam moja mladost in kjer se je osulo vse moje cvetje na grob onih, ki sem jih ljubil. In tam sem umrl, doma med tujci ... Vzdignili so mojo krsto in me nesli na skromno pokopališče ...« (Šorli, 1902, str. 567 – *Črtice: Prijatelji*).

V noveli *Prvi april* se idilično in poveličevalno spominja svoje rojstne hiše, ki jo primerja s kraljico:

»V ponosnem Podmelcu ... /.../ In ta senca naj zatemni zdaj tudi našo hišo, ki kipi tu gori visoko nad vasjo, tako velika bela in vesela v vedri zrak, kraljica bi rekel ne samo Podrobov, temveč vsega tostranskega brega melške fare gor do Sel!« (Šorli, 1935, str. 226).

V črtici *Tetin Tone* se spominja doma svoje tete:

»Na brdu, nedaleč nad vasjo in le streljaj od naše bele hiše je stala kočica moje tete ... /.../ V položni strmini pod kajžo precej obsežen travnik, ves zasajen s sadnim drevjem, nad njo do gozda nekaj njiv in zopet gladek travnik z enim samim orehom, okrog kočice pa majhna ravnica. Na sredi te mehke, zelene in sočne tratice je napravil Tone dolg stol z naslanjalom in veliko skriljasto mizo spredaj« (Šorli, 1935, str. 178).

V črtici *Onstran sveta* opisuje divjo Knežko grapo in Knežke Ravne, rojstni kraj svojega starega očeta. V njej se spominja in opisuje svojo pot v Knežke Ravne. Črtico zaključuje, da nikdar, ne prej ne pozneje, ni občutil, kaj je to pravi svet – beli, jasni, čeprav nekateri pravijo, da tudi pri njih še vedno ni svet:

»Vas, pri kateri stopi rečica enakega imena tako rekoč med svet, se imenuje Kneža. Tu vidi malica prvokrat kamenit most s široko belo cesto čezenj, visoke hiše, prodajalne in gostilne. No, od samega začudenja se niti ne zave, kako ji že za prvim brdom požre večja tovarišica Bača njene vode in njeno ime. Ima potem samo to zadoščenje, da jo kaj kmalu maščuje reka Idrijca, ki stori isto z ono. Idrijco pogoltne nato, komaj da se je malo poveselila nove žrtve, glavarica Soča, a to končno samo morje. /.../ To je svet! In mojemu mlademu, že takrat vso lepoto in grdobo slutečemu srcu, se je morda prav zato tako prikupila uboga rečica, dokler skaklja tam notri zadaj za svetom, še vsa varna pred njegovimi umazanijami. /.../ Globoko, globoko tam doli, na dnu globine, nekoliko bolj na desno vas Kneža; tam še bolj na desno, med strmim Kotlom in Rakovcem, ob ozki strugi Bače, bela cesta kakor bela kača, z glavo Bog ve kje tam onstran, baje v sami beli Ljubljani; a čisto na levo, **tam notri globoko zadaj, da komaj še dosežejo oči, velikanske bele orgle s piščalkami do neba. In vse na oni strani je pobešeno z malimi hišicami v takih strminah, da je moja drobna pamet kar čakala, kdaj katera spolzi navzdol**, kakor sem videl, da se utrinjajo zvezde zvečer. Joj, kako je bilo vse to čudno, veliko,

mogočno! Oči samo strmijo ... Toda ves čas, ves čas, ko blodijo široke okrog, se svetlika tam doli pod njimi na dnu in jih vabi tisti zeleni trak izpod orgel sem do Kneže. Kaj trak? Kako bi bila vstala v moji nepokvarjeni glavici taka primera? Kakšen trak je to, kar je tu širše, tam ožje, tu doli res čez belo skalo napeto in tanko in zeleno, toda že malo više gori nazobčkano, belomodro, od grmičevja do grmičevja na obeh straneh razlito, še dalje ob skali že samo roj belih pen. Kakšen trak – vodica je! In vsa se svetlika, svetlika, blešči, mrgoli, da vidiš, kako teče, živi ... /.../ ... sem sedel še pogostoma tam gori in poslušal v to globoko tišino. In včasih se je očem zazdelo, da slišijo celo šumenje valov tam spodaj, čeprav je vedelo uho, da ni mogoče ... /.../ Tik pred poldnem se je prikazala tam doli vas Kneža. Nikdar nisem ne prej ne pozneje tako jasno občutil, kaj se to pravi – svet, beli, jasni, veseli svet! In so celo taki, ki pravijo, da pri nas še ni svet! ... Vsaj prej da ga ni bilo, dokler vrag ni pripeljal železnice od nekod« (Šorli, 1935, str. 208–210, 225).

6 PREGLJEVA IN ŠORLIJEVA TOLMINSKA POKRAJINA

Pregelj in Šorli tolminsko pokrajino opisujeta povsem drugače. Šorli jo opiše povsem realistično, tako kot je, s svojimi strminami, ozkimi dolinami, potoki in proti jugu obrnjenimi hišami. Njegovi opisi ne predstavijo svojstvenih lastnosti tolminske pokrajine ter ostrih potez, kot je to vidno pri Preglju.

Pregelj naravo opiše ali izrazito impresionistično ali pa jo kot ekspresionist preoblikuje preko sebe ter vanjo vnaša doživetja, ki jih v njej ni. Pokrajine ne prikazuje od zunaj, temveč kot predmet svojega notranjega doživljanja.

Tolminsko podajata skozi opisovanje in omembo pokrajine, krajev in ljudi ter njihovih značilnosti. Kljub slogovnim razlikam opisov so glavne značilnosti tolminske pokrajine enake: bujna narava, visoki hribi, deroči potoki, ozke ter globoke doline.

Stična točka njunega opisovanja Tolminske je predvsem Baška grapa, iz katere je Šorli izhajal, Pregelj pa je vanjo postavil delo *Štefan Golja in njegovi* ter nekaj krajših črtic. Skupni sta jima reka Bača, Idrijca in Soča ter hribi nad Baško grapo (Jalovnik, Peči).

Tolminske vasi, ki so omenjene tako v Pregljevi kot v Šorlijevi kratki prozi, so: Čiginj, Grahovo, Hudajužina, Kneža, Most na Soči, Podbrdo, Podmelec, Ponikve, Temljine in Tolmin.

7 SKLEP

Tolminsko, ki leži v spodnjem delu zgornjega Posočja, je bilo zaradi svoje ugodne prometne in strateške lege poseljeno že v prazgodovini, skozi tisočletja pa so se tod izmenjavala tudi različna ljudstva – Iliri, Kelti, Slovani, Rimljani, kar dokazujejo številna arheološka najdišča. Tolminsko je bilo kot svet na meji v preteklih stoletjih last številnih tujih fevdalnih gospodov – Oglejskega patriarhata, Goriških grofov, Benečanov, Habsburžanov, mesta Čedad, v prvi svetovni vojni so se zanj potegovali Italijani, v drugi pa še Nemci. Tolminsko je znano po svoji bogati arheološki, zgodovinski, umetnostnozgodovinski in etnološki dediščini.

Ivan Pregelj spada med najpomembnejše slovenske ustvarjalce 20. stoletja in enega izmed glavnih soustvarjalcev slovenskega ekspresionizma. Zaradi ideološkega zamolčevanja po drugi svetovni vojni in značaja njegove umetnosti je ostal širši javnosti manj znan. Od vseh klasičnih pisateljev preteklega stoletja je najzahtevnejši za bralce, saj je ob branju njegovih del potrebna določena mera znanja zgodovine in tujih jezikov, saj so njegova dela polna nemških in latinskih citatov. Uvrščamo ga v obdobje književnosti med vojnama, njegovo delo pa pripada književnosti med moderno in ekspresionizmom. Pregelj je bil tesno povezan s svojo rojstno deželo, čeprav je v svojem rojstnem kraju prebival razmeroma malo časa. Prvo doživetje Tolminskega sega v otroško dobo in mladost. Prvi vtisi in opažanja o tolminskih ljudeh in deželi ter njuna zgodovina so Pregelja zaposlovala ves čas ter tako postala prava zakladnica predstav in spoznanj, iz katerih je ustvaril velik in morda najpomembnejši del svojega pripovednega opusa (Bernik, 2004). Tolminska zgodovina in ljudje so mu bili le priložnost ter sredstvo za razčlenjevanje sebe, svoje samote, bolečin in hrepenenj.

Ivo Šorli je po času in značaju sopotnik moderne, njegova dela pa bistveno dopolnjuje zmerni realizem z občasnimi romantičnimi elementi, naturalistična usmerjenost pa je vidna v opisovanju meščanskega življenja.

Čeprav sta bila tako Pregelj kot Šorli Tolminca, se njuni osebnosti in pripovedna dela zelo razlikujejo, saj je Šorli znan kot izrazit meščanski pripovednik »lahkega peresa«, Pregelj pa je s svojim izrazitim slogom zahteven za branje. Skupno jima je pisanje tradicionalne večerniške povesti in »tolminskih« del.

Pregelj je svojo rodno pokrajino upodobil v romanu *Tolminci* in *Plebanus Joannes* ter v številnih zgodbah, novelah in črticah. Po mojem raziskovanju je teh kratkih pripovednih del več kot štirideset. Na Tolminsko se navezuje predvsem iz svojega neuresničenega hrepenenja po njem. O rodni pokrajini je pisal tudi s srcem in ne samo z razumom, kar je razvidno iz tega, da se skoraj vsa kratka pripovedna dela končajo z neutolažljivim hrepenenjem po rodni pokrajini in njenih ljudeh. Tolminsko je v njem odmevalo ves čas njegovega ustvarjanja brez prekinitev.

Šorli se na Tolminsko ne navezuje tako pogosto kakor Pregelj, saj je večina njegovih del postavljenih v meščansko okolje. Rojstno pokrajino opiše v spominih in delih z motivi iz kmečkega življenja.

V analizi podob tolminske pokrajine sem ugotovila, da je pokrajina tako pri Preglju kot pri Šorliju vezana na posameznika oziroma kolektiv, ki mu identiteto določa krajevna pripadnost (Mostarka, Modrejčanka, Kozarščan). Lahko je samo omenjena ali pa jo pisatelj opiše. V primerjavi s Šorlijem, ki pokrajino opisuje povsem realno, tako kot je, pri Preglju pokrajina ni realen objekt, marveč je podvržena človekovem razpoloženju, čustvovanju. O njej ne piše zaradi nje same, saj mu narava ne predstavlja pesniškega objekta, marveč zato, da v njej zrcali človeka. Skozi opise pokrajine podaja sebe, kar je tipičen način ekspresionistično doživete pokrajine. Čeprav, kot je že omenjeno, Pregelj velja za enega od glavnih soustvarjalcev slovenskega ekspresionizma, se njegov ekspresionizem kaže v daljših pripovedih z zgodovinsko snovjo. Bolj kot v ekspresionističnem opisovanju narave se kaže v tipih, osebah, ki so razpeti na binom duša–telo, duh–eros. V kratki pripovedni prozi in »tolminskih« delih je ekspresionizma zelo malo in se kaže predvsem v rabi ekspresivnih pridevkov ter glagolov in retoričnih figur.

Ivan Pregelj in Ivo Šorli opisujeta pokrajino tudi preko svojih spominov. Pregelj se v svojih delih spominja staršev, starih staršev, prijateljev, dobrotnikov, rojstne hiše in krajev, kjer je preživel svoje otroštvo in mladost. Njegovi spomini so povezani z močnim, neutolažljivim domotožjem. Njegov prvi izkustveni stik s pokrajino sega v otroštvo, zadnji težko pričakovan pa po drugi svetovni vojni, malo pred njegovo smrtjo. Čeprav je tudi Šorli na Tolminskem preživel samo otroštvo in dijaške počitnice, v svojih spominih ni tako čustven kakor Pregelj.

Kljub slogovnim razlikam opisov tolminske pokrajine so njene glavne značilnosti enake: bujna narava, visoki hribi, deroči potoki ter ozke in globoke doline.

V diplomskem delu sem poskušala predstaviti do zdaj skoraj neraziskano temo v Pregljevi in Šorljevi prozi – tolminsko pokrajino. Zbrala sem dela, v katerih je Tolminsko omenjeno, naštela kraje ter na enem mestu zbrala odlomke, ki sem jih analizirala.

Primerjava del obeh pisateljev je pokazala, da se Ivan Pregelj v svojih delih pogosteje »vrača« v svoje rojstne kraje kakor Ivo Šorli. Tudi Tolminsko opisujeta povsem drugače. Šorli jo opiše povsem realistično, tako kot je, s svojimi strminami, ozkimi dolinami, potoki in proti jugu obrnjenimi hišami. Njegovi opisi ne predstavijo svojstvenih lastnosti tolminske pokrajine ter ostrih potez, kot je to vidno pri Preglju. Pregelj naravo opiše ali izrazito impresionistično ali pa jo kot ekspresionist preoblikuje preko sebe ter vanjo vnaša doživetja, ki jih v njej ni. Pokrajine ne prikazuje od zunaj, temveč kot predmet svojega notranjega doživljanja. Tolminsko podajata skozi opisovanje in omembo pokrajine, krajev in ljudi ter njihovih značilnosti. Stična točka njunega opisovanja Tolminske pa je predvsem Baška grapa, kamor je Šorli postavil večino svojih del s tolminsko tematiko, Pregelj pa je vanjo postavil delo *Štefan Golja in njegovi* ter nekaj krajših črtic.

8 VIRI IN LITERATURA

- Bernik, F.** (1984). Ekspresionizem in slovenska pripovedna proza. V Franc Zadavec (ur.). *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 107–114.
- Bernik, F.** (2004). *Spektrum ustvarjalnosti – od umetnosti in kulture do znanosti*. Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani.
- Bratuž, L.** (1983). *Goriška v delih Ivana Preglja*. Gorica: Osnovna šola Ivan Pregelj Rupa.
- Buttolo, F.** (1996). *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Čeh Steger, J.** (2010). *Ekspresionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923*. Bielsko–Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Zora 69.
- Čeh Steger, J.** (2009). *Zgodnje obdobje slovenske ekspresionistične kratke proze in njene slogovne prvine*. [citirano 10. junij 2011]. Dostopno na spletnem naslovu: www.ff.uni-mb.si/zalozba-in...in.../SlaviaCentralis2009_1_povzetki.pdf.
- Dolenc, J.** (1984). Tolminski lokalizmi pri Preglju. V Joža Mahnič (ur.). *Pregljev zbornik: predavanja z znanstvenega simpozija, ki je potekal 27. 10. 1983 ob stoletnici pisateljevega rojstva*. Ljubljana: Slovenska matica, str. 63–70.
- Dolgan, M.** (1983). *Kompozicija Pregljevega pripovedništva*. Koper: Lipa.
- Fortunat Černilogar, D. in M. Mlinar.** Občina Tolmin. Zgodovinski oris. [citirano 11. maj 2010]. Dostopno na spletnem naslovu: www.obcina.tolmin.si.
- Fortunat Černilogar, D.** (1996). Tolminsko in njegova zgodovina. *Primorski dnevnik*, 3. 1. 1996, št. 2, str. 8.

- Glušič, H.** (1984). Slovenska ekspresionistična kratka proza. V Franc Zadavec (ur). *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 117–121.
- Hladnik, M.** Regionalizem in slovenska književnost. [citirano 10. 11. 2010]. Dostopno na spletnem naslovu: <http://lit.ijs.si/pokrajin.html>.
- Jarc, P.** (2002). *Posočje A-Ž, enciklopedični priročnik za popotnika*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- Javornik, M. in D. Voglar, in A. Dermastia** (1987–2002). *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jevnikar, M.** (1993–1995). *Primorski slovenski biografski leksikon*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Kalc, L.** (1996). *Narava skozi književni prostor v izbranih Pregljevih novelah: diplomska naloga*. Portorož.
- Koblar, F.** (1970). Oris življenja. V *Ivan Pregelj. Izbrana dela, sedma knjiga*. Celje: Mohorjeva družba, str. 403–508.
- Kocijan, G.** (1997). Kratka pripovedna proza v prvih treh povojnih letih (1919–1921). *Slavistična revija*, Letn. 45, št. 1/2, str. 9–38.
- Kocijan, G.** (2006). Slovensko kratko pripovedništvo 1922–1924 (starejših generacij). *Slavistična revija*, Letn. 54, št. 3, str. 329–347.
- Kos, J.** (2002). *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- Lipušek, R.** Občina Tolmin. Geografska predstavitev. [citirano 11. maj 2010]. Dostopno na spletnem naslovu: www.obcina.tolmin.si.

- Lorber, M.** (2009). *Poetika kratke proze Marije Kmet*: diplomska naloga (mentorica Jožica Čeh Stegar). Maribor.
- Orožen Adamič, M. in D. Perko in D. Kladnik** (1995). *Krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana: DZS.
- Pregelj, B.** (1983). Iz spominov na očeta. V *Sodobnost*, Letn. 31, št. 8/9, str. 726.
- Pregelj, B.** (1983). *Moj oče*. Ljubljana: Cankarjeva založba v Ljubljani.
- Pregelj, I.** (1917). Balade v prozi. *Dom in svet*, Letn. 30, str. 111, 329.
- Pregelj, I.** (1928). Božje poti. *Naš čolnič*, št. 6.
- Pregelj, I.** (1925). Če bom ljubezen imel. *Dom in svet*, Letn. 38, št. 1, str. 27.
- Pregelj, I.** (1923). Čep«-i-ovan«. V *Jadranski almanah*. Trst: Naša založba, str. 192–193.
- Pregelj, I.** (1963). *Izbrana dela, druga knjiga*. Celje: Mohorjeva družba.
- Pregelj, I.** (1962). *Izbrana dela, prva knjiga*. Celje: Mohorjeva družba.
- Pregelj, I.** (1964). *Izbrana dela, tretja knjiga*. Celje: Mohorjeva družba.
- Pregelj, I.** (1970). *Izbrana dela, sedma knjiga*. Celje: Mohorjeva družba.
- Pregelj, I.** (1928). *Izbrani spisi, prvi zvezek*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Pregelj, I.** (1924). Iz spominov. *Novi rod: list za mladino*, str. 2.
- Pregelj, I.** (1955). Moja prva pot. V *Koledar Družbe sv. Mohorja*. Celje: Družba sv. Mohorja, str. 128–130.

- Pregelj, I.** (1922). Okvir brez slike. *Dom in svet*, Letn. 35, str. 66–67.
- Pregelj, I.** (1917). Rapsodova zahvalna molitev. *Dom in svet*, Letn. 30, št. 7/8, str. 213.
- Pregelj, I.** (1923). Sporočilo. *Novi rod: list za mladino*, št. 3, str. 107.
- Pregelj, I.** (1918). Zadnji upornik (Povest iz leta 1738). *Dom in svet*, Letn. 31, št. 1/2, str. 33–37, 57–65, 145–155, 204–214.
- Rutar, S.** (1994). *Zgodovina Tolminskega*. Nova Gorica: Branko.
- Slovenski biografski leksikon 1925–1991.** (2009). Elektronska izdaja. Ljubljana: SAZU. [citirano 25. oktober 2010]. Dostopno na spletnem naslovu: <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:sbl/VIEW/>.
- Škerl, S.** (1930). Trije pogovori. Z Ivanom Pregljem. *Slovenec, informativen list za slovenski narod*. 19. 4. 1930. Leto LVIII, št. 91, str. 11–12.
- Šorli, I.** (1902). Črtice: Prijatelji. *Ljubljanski zvon*. Letn. 22, št. 9, 11, 12, str. 567.
- Šorli, I.** (1923). Dvoje ljubezni. V *Jadranski almanah*. Trst: Naša založba. str. 85–91.
- Šorli, I.** (1908). Iz dolgega časa. *Ljubljanski zvon*. Letn. 28, št. 11, 12, str. 85–91.
- Šorli, I.** (1935). *Izbrani spisi, četrta knjiga*. Ljubljana: Knjižna založba tiskarne Merkur.
- Šorli, I.** (1934). *Izbrani spisi, druga knjiga*. Ljubljana: Knjižna založba tiskarne Merkur.
- Šorli, I.** (1933). *Izbrani spisi, prva knjiga*. Ljubljana: v samozaložbi.
- Šorli, I.** (1907). *Novele in črtice*. Ljubljana: I. Kleinmayr & F. Bamberg.

Taljat, D. (ur.) (2001). *Ta 'n ta druj iz Tantadrujeve dežele*. Most na Soči: Osnovna šola Dušana Muniha Most na Soči.

Wikipedija: Prosta enciklopedija. Wikimedia Foundation, Inc. (postavljeno 11. 8. 2011). Ogledano: 15. 8. 2011. http://sl.wikipedia.org/wiki/Rapalska_pogodba.

Zadravec, F. (1984). Ekspresionizem in Pregljeva proza. V Joža Mahnič (ur.). *Pregljev zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica, str. 21–27.

Zadravec, F. (1983). Pregljeva ekspresionistična proza. V Helga Glušič (ur.). *XIX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, str. 7–22.

9 PRILOGE

Odlomki iz besedil, ki se navezujejo na Tolminsko, vendar jih v delu nisem posebej obravnavala.

8.1 Ivan Pregelj

»Imeli smo kos polja, ki smo mu rekli Brice. Ležale so v napetem bregu nad sosednjimi njivami. Ločila jih je skoraj navpična griva s podzidkom. Tam sem opazil, da rastejo jagode. Pa stikam in iščem po tisti grivi. Kar zgrmi zid in se vsuje z menoj vred navzdol. /.../ ... o češnjah, ki jih je oče nasadil po vseh Bricah, o svojih romanjih v Tolmin, Volče, na Mengore« (Pregelj, 1999, str. 7–8 – *Obisk pred slovesom*).

*

»Janez Kovačič, po domače stari Lovrič, mož svojih enainsemdeesetih let in enajst let starejši od žene, je po svoji navadi nejasno zamomljal, da ni bilo ne krava ne koza, in se nato odpravil po navadi na polje, v svoje Brice, ki jih je že nekaj let prekopaval iz naravne vzpetine v dvoje skoraj ravnih pasov nad dvema strmima grivama« (Pregelj, 1955, str. 128 – *Moj prvi svet*).

*

»Bil je laz nad mojo rojstno bajto. Mejil ga je zid, ki se je neprestano lomil in kršil in smo leto za letom morali vdevati kamenje, ki se je bilo izprožilo. Tam pod tistim prisojnim in podirajočim se zidom so cvetele prve vijolice. Pa cvetja tolminski otroci ne marajo. Je pač tako iz očetov. Čemu vijolice lačnim? Lačen sem slišal, da so polži užitni. Zato sem stikal za zaslinjeno polževo hišo. Zaslinjene polževe hiše so bile moj prvi svet. Še danes ne vidim brez ginočja polževe hiše, ki mi obuja strašno sladko domotožje po tistem lazju v solncu. Ali pa pomladne vode! Pod tistim lazom je bila mala ravnica "na tnalu". V zgodnji pomladi je vsa tista ravnica tonila v mokroti, ki je v sto drobnih virih kipela iz tal. S prstom sem mašil eno luknjico in si je voda koj izdolbla kje blizu novo. Glavne vire sem vse poznal in jih označil z imeni potokov in voda: Soča, Idrija, Bača, Tribuša, Tolminka, Drebočnik, Ušnik ... petdeset imen. /.../ Potem je raslo tam nad greznico veliko in močno pušpanovo drevo. Tako močnega pušpanovega drevesa še nisem videl. /.../ Potem je raslo tam še sadno drevo. 'Cimbori' smo mu rekli. Strašen sad. Vsako pomlad smo bili bolni od tistega netečnega drevesa. Dandanes bi ne poskusil takega sadeža, a v sanjah sem ga jedel že nekajkrat. Potem je bil tam ozek vrt. Tam sem grebel v mehki ripasti zemlji« (Pregelj, 1921, str.131 – *Moj prvi svet*).

*

»Kdaj je bilo vse to? Vsak dan me odločneje obhajal občutek, da je vsa večnost med tistim svetom in to bridko lepoto Gorenjske, ki jo že precej zdolgočasen uživam. Vsak dan raste bridkost v meni: domotožje po svetu mojih polževih lupin, vrelcev, mlinarja v štoru, keglišča iz ilovice ...« (Pregelj, 1921, str.131 – *Moj prvi svet*).

*

»Dobro leto bo, kar sem dobil zadnjo novico z onstran. To je onkraj Petrovega brda Pod Brdom, nato po dolini tri ure hodá mimo Hude južne, Grahovega in Podmelca do Bače, pa še pol ure na Most, kjer sem bil nekoč domá« (Pregelj, 1970, str. 208 – *Modrejce*).

*

»Kako je tebi ime, dežela ob Soči? Zdravje je tvoje ime. Zdravje Brd je oljka. Zdravje Vipavcev je trta. Zdravje Kraševcev je polaj. Zdravje Gorjanov je kisló mleko. Takrat so vedeli tolminski grofje še za eno gorjansko zdravje in še za eno. Prvi so rekli lakota, zato, ker napravi ljudi tako strašno pokorne. Drugo so imenovali tlako, zato, ker človeka tako prijetno in zdravo utruði in utrdi. Iz tlake in lakote je raslo največje zdravje goriške dežele v Brdih, na Vipavskem, na Krasu, v tolminskih hribih:- otroci. Otroci! – Bodite zdravi, zdravi! Muznikovi na Stopcu so živeli iz leta v leto v soncu: pozimi v soncu od devetih zjutraj do treh popoldne, poleti v soncu od petih zjutraj do sedmih zvečer. /.../ Sonce je zašlo. Strupeno mrzlo je zavelo od sneženih Peči. /.../ Prvi daljni dan je rosil izza kranjske strani, ko so prišli na Kozmerice. Z levega brega se je oglasilo v sunku jutranjega vetra. Peli so romarji, ki so šli tam onstran ... /.../ Prečudno slovesno je bilo Tonetu. Šel je tesno ob materi, ki je nosila culo. Do tedaj še ni bil prestopil tesnih mej tolminske kotline. /.../ Tedaj je na Mostu zazvonilo jutro; romarji so molili. Tako so prišli na Sela in zavili raz strmi breg na cesto. Prvi sončni žarek je obsvetil bukovje v vrhovih gora. Stopili so na cesto Podseli. Prva trudnost jim je začela vezati ude. Sedli so in se sezuli. Zlogoma so se zvrstili na pot po cesti, ki je šla zdaj v drznem klancu navzgor, zdaj zopet padala nazaj nizko nad Sočo, ki je strahotno šumela v kamniti strugi. Sonce je posijalo po dolini, težke rosne kaplje so padale z vej ob cesti. Prijeten vonj bližnje vode in zrele trave ob cesti je polnil vzdušje. /.../ Minevali so meseci, sonce je raslo na nebu. Zelenje je znova zalilo Stopec, Podolnice in modrejansko polje. Iz noči v jutro in iz jutra v mrak je zajemala pomlad v lazove in senožeti. Pomladne vode so šumele v povodnjih. Vetrovi od juga so peli v lazú in logu. Ozimina je šla v vis, češnje so se delale v sladko cvetje. Iz Tolmina so oglasili v nedeljo pred cerkvijo prvo letno poljsko tlako. /.../ »Odšla sva bila s Stopca rano zjutraj. Ko je sonce vzhajalo, sva bila že v Trebuši in sva zavila s ceste vstran navzgor po dolini, ki drži pod Vojskim in Nemško Idrijo.« /.../ Pobegnil je res še v tretje. Zdaj so mu sodili tristo šib kar pomeni smrt. Prehodil jih je, a kraj svoje muke se je zgrudil s klicem: »Mio mare, mio mare! ...« Jaz pa premišljujem, kako je to v ljudeh. Pavle in jaz in še mnogi drugi smo Tolminci. Hudo nam je bilo, a privadili smo se le. Tale človek pa se ni mogel. Tvegá je vse za svoje morje. Sodim, da je morje

močnejše, kakor pa so moje lepe, a uboge tolminske gore ...« (Pregelj, 1964, str. 196, 204, 208–209, 218–219, 223, 240–241 – *Zgodbe zdravnika Muznika*).

*

»Kar boli pa me, da celo pridni moj gojenec doctissimus Antonius ob ženi in otrokih tolminskega sonca kar poredno brezbožno in nehvaležno prav nič ne pogreša in v tem enem hudo greši, da svojim ljubim otročičem nič o tej **pravljishko lepi in prav močno čudni deželici** ne bajati ne basniti noče in tako, zahvalim ga, vsaj malo zadoščenje daje meni ko pa jaz tem radovednim in radosluhnim dušicam lepote svojega kraja razgrinjati smem in velikega kranjskega polihistorja, učenega gospoda Vajkarda Valvasorja nevredni posnemač biti poskušam. Takole basnim: če kaj vedo, kje v Soči krvavec piska na svirel, in kje je tisti obroč visoko v skali, kamor so nekoč ribiči svoje čolne pripenjali na jezeru, dokler ni odteklo. Pa da je odteklo? Kako le? Divja baba da se je široko ustopila, plevevnico vzela pa vodi pot prekopala ...« (Pregelj, 1964, str. 351 – *Zdravnika Muznika štiri vigilije – Vigilia quarta*).

*

»**Tam je košček sveta, ki mu imena dovolj ljubega ne vem. Tam so tesne doline. Pobočja hribov so strma, da bolijo; z južne v severno, z vzhodne v zapadno stran, sama vase, kakor lijak. Strašni in okameneli slapovi, onemeli v večni grozi dna, ki je bilo v davnini jezero. Jezero je odteklo, toda vodé niso usahnile. Tam so neskončno bogate vode, vreli in rose. Strašne so pomladne in jesenske povodnji. Vsako leto hočejo človeških žrtev**« (Pregelj, 1963, str. 227 – *Otroci sonca: Helena*).

*

»A zdaj je stari gospod podobno začudeno osvešča čudne nepočanosti, da bi že prišel v Tolmin, v Modrej, na Most, na Modrejce, kjer je Marija doma ... /.../ Pol ure kasneje je finančni komisar Ignacij Doljak spet na vozu in na poti: čez Dobrave pod Ljubinjem, mimo Prapetnega, v Modrej in na Most. Pod Ključem ... Če je res še v visoki steni nad cesto, kjer som po starih bajkah ribiči svoje čolne pripenjali. Vrag s ključem, da bi le še prav prišel« (Pregelj, 1970, str. 192 – *Od Podseli do Ročinja*).

*

»... Bil pa je moj tolminski Titus Manlius moj ded Luka Kikli, župan koritniški, in je modro gospodaril svoji srenji z dvanajstimi prisledniki iz selišč v nemškem okraju – lico teuthonico – pod gorami Voglom, Rodico in Črno prstjo v Gradišču, Nemškem Rutu in Stržišču ...« (Pregelj, 1964, str. 371 – *Tolminski Tit Manlij Torkvat*).

*

»"Stephanus Simonis, " je pisal, 'po božji previdnosti in dobroti Gospodov služabnik in postavni župnik svetega Jurija na Kneži, v Koritnici in v Melcih, je to pisal'« (Pregelj, 1962, str. 261 – *Štefan Golja in njegovi*).

*

»Postal je in štel vasi: Prapetno, Ljubinj, Modrej, Most, Modrejce« (Pregelj, 1962, str. 343 – *Štefan Golja in njegovi*).

*

»Ura je polnoči. Veliki praznik Matere Marije, v nebo vzete je danes. V Tolminu bodo romali od Idrskega, Ročinja in Trebuše k cerkvi na Ilovici« (Pregelj, 1964, str. 261 – *Zgodbe zdravnika Muznika*).

*

»Zvečer pred tretjim petkom v aprilu leta sedemnajst sto štirinajstega, eno uro potem, ko je odzvonilo vernim dušam, so se oglasili kakor na dogovorjeno znamenje vsi zvonovi na Tolminskem. Prav tisto uro so se dvignili prečudni romarji na poti v Gorico. /.../ Pozni potniki so umeli glas poznih zvonov in so ugibali po glasu in vetru zvon svetega Danijela v Volčah, svetega Urha v Tolminu, svetega Marka v Poljubinju, svetega Mišela na Ravnih in svetega Mavra na Mostu. Ko so šli od Ušnika do Podseli in je zdaj jeknil zvon s Sel, je rekel prvi v gruči ...« (Pregelj, 1962, str. 351 – *Matkova Tina*).

*

»Kaplan Francesco Mistruzzi hodi medtem samcat svojo pastirsko pot v hribe. /.../ ... poslali so ponj pač zato, da bi zložneje hodil, preden zapadejo snegovi in postanejo poti spolzke in ledene. /.../ Vreme je bilo lepo, dan tih in blagoslovljeno sončen, zadnja tolminska jesen, ki še ne pozna hudega mraza. Jutranja meglà se je bila v popoldanskem soncu razredčila in razpostrla kot koprenast mrč. Kaplan je prešel nizko pod vasjo grozotni most čez Idrijco na levi breg in se vzpel v rahlem klanecu v višino gornjega konca vasi. Pognal se je še streljaj in obstal zasopel in že nekoliko uznojen na majhni ravninici, ki jo je imel noč in dan iz svojega okna pred očmi ... Vedel je, da bi to najlepše po laško povedal. Globoko se je oddahnil in se sproščeno ovedel, da ima najbolj nadležen del poti že za seboj: prvih pet sto korakov navkreber; kar je poslej, je užitek in slast. Rožni venec začneš moliti, tako da pridejo najbolj žalostne skrivnosti v strmce, hodiš, prideš, le ne taji!, preden si zbrano domolil. Tako je vajen gospod Mistruzzi hoditi v goré, z molitvijo, po prvih pet sto jalovih korakih, ki mu znoj odpro in noge omajejo. /.../ Stoji tik na meji med senco in soncem. Šest tednov ne bo poslej posvetilo te osojne poti in strmine. Tem lepše pa oblija svet onstran pred njim, spodnji in gornji konec vasi rastoči breg, ki se vzvrši v Kuku nad Miriščem, usahne v nizko sedelce s cerkvijo svetega Mavra in pokopališčem, pa spet zavalovi v višino, od koder se rahlo spušča v položno polje prav do vrha hriba Senice, ki raste

med Modrejem in Bačo in ima tudi pozimi svojih osem ur sonca. "Senica" premišlja duhovni, 'kakor bi se neki to povedalo po naše?' Ne ugame, a ima lepoto razgleda v snegove visokih svetov v Pečéh, ki mu rasto izza vrhov Bučenice in Javornika: Krn, Bogatin, Škrbina, Vogel. /.../ Pa se ove svojega posla in počne moliti in krene na pot po ravnem ob gladkó pokošenih strmih senožetih. Kar srebrne so, sive od rose in rahle slane, ker ne more sonce do njih. Prijetno vzdrami potnika novi svet: macesnov log; ni še videl, ne ve še, da se to igličje otresa pozimi kakor drugo listnato drevje. Tesná stezica se odcepi navzgor preko lazov. Duhovni stopa složno in moli. /.../ Sapa mu hladi rosno čelo, prsi se širijo, vedno lepši je razgled. Stoji ob seniku; do vrhà je natrpan z dehtečim senom. /.../ Duhovni spe dalje in više. Sapa je močnejša, lovi se mu v obleko. Steza se je izgubila, le še udolbene stopnje kažejo pot. Malo hodijo hribovci v dolino. Mravlje izbrusijo v enem poletju stezico, ti ljudje si je v sto letih niso utrli. Na položni ravnici stanujejo: dvoje sosedov, drug nad drugim. Poleti jim je prijetno, vidi duhovni, toda pozimik« (Pregelj, 1970, str. 148–149, 153 – *Osahla setev*).

*

»"Jutri je že nedelja. " Kakor za potrdilo mu je tedaj zapelo zvonjenje četrte ure z leve in desne, od strani, z visokih podružnic in iz doline s senčnimi farnimi cerkvami. Šumot bronastih klobukov je plal sanjavo in trudno v spokojnem ozračju vzvišenih brd in rodovitnih polic, kolkov in klopi, ki so se nazorno risale pod njim v čisti in polni luči. Zemlja je kipela še v prvi, slastno se ženoči sili visoko pomladnega dne. Sonce se je bilo že nizko nagnilo, sence so vstajale iz ozkih in strmih zajed in dihale hladno iz zastrtih sopotov, ki so se bili davno že unesli in potuhnili s svojim šumotom v stoterem brnenju in jekanju prirodnih glasov, ki so vstajali od vsepovsod, ne kakor zračni valovi, kakor polne barve z močnim vonjem in neugnano živim soglasjem brez osnovnega poudarka, en sam klic večne moči in življenjske radosti. Ozka cesta, ki je čla ob bregeh, je bila lepo bela, bridko izprana od nočnega naliva. Ob lazovih se je pela rahlo vse više, kakor da polje v valovitih sunkih proti vzvišenemu sedlu, pod katerim je ležala prečno globoka dolina. Zdajci se je potnemu pred očmi začrtalo sedlo sámó, pa je bilo videti, kakor da mlademu možu pri priči ni več do tega, da bi prišel, kakor se je bil namenil, marveč, da morda podzavestno želi in išče, kako bi še hodil ta košček poti in ta konec ceste imel še dlje. /.../ Daleč nekje nad gorami se je zabliskalo. Bil je žarek prvega jutra. Živo je žuborela voda sredi trga v leseno korito. V lipi nad koritom je zatrepetalo. Prvi ptiček se je zbudil, zacvrkotal in zaspal znova. /.../ Nato je sinilo jutro trudno, skrito v nadležno meglico, ki se je koprenasto razgrnila pod nebom kakor otava za kosci. /.../ Polno bogate rose dehti jutro v krepkih vonjih. V cestnem prahu so vidne sledi kapelj, ki so rosile z akacij na cesto. Tu in tam je vidna sled kače, ki se je potegnila z brega čez cesto k reki. Gospod Feliče se je spustil nizdol po opolzki ilovnati stezi. Morda je hodil že stokrat to pot. vselej mu je nekam nova, skrivnostno vabeča. Vsa v senci leži ta stran, vse poletje vlažna. Čudno močni vonji se prelivajo tod, vonji po trpkem

lapuhu, bohotni divji melisi in vrbovju. Vmes zareže čudno bridko vonj po vlagi in mahovitih skalah, včasih opojni duh moškatega hrošča, včasih presunljivost kačjega vzduha, belouške, oža in gada. /.../ S kalnimi očmi je mož zagledal čez reko na drugi breg. Tam je bel prod ves v soncu. Stric Feliks se smeši in leze po glinasti in opolzki stezi ob mlinu navzgor. Ko prileze na cesto, je sonce sinilo izza holma. Do mlina doli ne more po zimi ne poleti. Onstran mlina pa greje sedem ur od devetih do štirih in tam v soncu polje vse v slasti in zdravju in veseli pesmi brhkkih peric. /.../ Cesta je začela lesti rahlo v breg. V soncu je ležala. Z bližnjega lazju je dehtela pravkar pokošena arnica. Vse prek bregov je valovala opojna zatohlost. Ob poti je dehtela trtavina. Pozniku se je oznojilo lice. Počasi, udobno je stopal navzgor. Ob prvem ovinku je obstal, stopil na rob ceste in se ozrl v dolino. /.../ Topel razgled, kakor v sončno akvarelno sliko, se mu je ponudil z brega na kotlino in trg. Prvokrat je začutil, kako prečudno majhno je vse tam doli; bele hiše s prijazno rdečimi strehami in čudno oblikovanimi dimnikami; vrtiči s cvetočimi grmi, mehki lazovi v svoji bridki napetosti, steza nad lazove navzgor v pritlikavo nizko bukovje, svetlo živo v mladem listju prav do vrha gore. Pet ali deset temnih smrek se je zgubilo proti višini, na sedlu v ostrih obrisih je nekaj macesnovz visečim vejevjem. A za vsem tem raste, kakor iz temeljev, silna grmada planinskih senožeti, pegastih, kakorkoli so jih ée kosili ali še ne. Za planino kipi nov sklad: belo izprane čeri z mladim snegom, ki je zapadel v zadnjih deževnih dneh. Poznik je pogledal v drugo smer. Modrina nebes je tu bledela v nekako mlečno sončno luč, ki je pila obrise dolinskih zarez. Poznik je vedel, da se v to stran vse nekako večja, raste razvlečeno v nekakem širokem nastroju mešanih barv in nedoločnih čustev. /.../ 'Jutri na Trato, s Trate v Cvetje, V Lom. Od Loma do vrha Cvetja je poldruga ura in polure navzdol po drči. Botre Katre, Bog ji zdravja daj, že dolgo nisem obiskal. Prav. Imam ves dan prostega časa. Spodobi se, da skočim zopet enkrat na Polico.' /.../ Res, je valovalo v močnih sunkih gori od lazju, ki je bil odet v rožnate, četverokotne ajdove pasove. /.../ Tiho je bilo, le jez je bobnel kakor atrašne orgle svojo silno pesem. Voda je bila glinasto bela. Nekje v gorah je bila nevihta z bliskom, gromom in nalivi. /.../ Prva rosa pada v travo. Z veje je kanilo, votlo, kratko, težko. meglà se je povlekla mimo. Nekak moten soj se je razlil po lazju. Iz te teme v bližini kipi grm belih georgin. Tik ob greznici so pognale bahato in košato. Po lazju pa mrli belo. Laz je gladko košen, kakor obrit. Podlesek je pognal, cvet ob cvetu. Sklonila se je nad njegove mape in občudovala ostrost črt in imena parcel: Na trati, Pod Sevníkom, Na mirišču, V cvetju, Pod peklom. /.../ Do mraku je rosilo tiho in rahlo. Ob noč pa so se razvezali oblaki v pljuskajoče nalive. Bilo je skrajno južno in v planinah še ni snežilo. Iz zamolklo tihih kotanj in globeli se je oglasilo proti trem zjutraj glasno, hrupno. Tesna struga je zakipela: mogočna cev, ki vanjo sili strašno nečista v svoji blodnosti, kakor žival, ki kriči po krvi in žrtvi. Ali bo vzela otroka? Izpodnesla dekletu noge? Podrla moža, ki je stopil na breg, da bi lovil drva, ki jih je odplaknil hudournil kdove kje? /.../ Tako gre ves dan. Najsrečnejši je prvi sunek vodâ. Ilnato rumena voda

je tedaj vsa črna od dračja in vej. Potem voda raste. Dokler raste, ne hodi v stran. Ko pa začne padati in »kaliti«, se bo očistila drvá in drobilja. /.../ Visoko iz struge je bila vzrasla voda v breg. Nekaj vrb je trepetalo iz umazane, belkaste povodnji, ki je vrela v motnih vrtincih in mehurjih. Mrzel sever je dahnil geometru v obličje, ko je odprl okno. kamorkoli je pogledal geometer, je videl bele in rjave pasove, lijoče z bregov v dolino, sto glasov je čumelo, sama voda. Rahlo so se tresla tla pod njim od navala valov, ki so niže doli pod mostom tolkli po tesni, žlebasti strugi. /.../ V sosednji vasi je bil sejem svete Lucije. Pol trga se je odpeljalo tja. Vožnja je bila prijetna, sneg je ležal do kolen, bilo je vedro nebo. Brez konca se je iskrilo. Reka je bila počrnela med belimi bregovi, bele hiše in bajte so bile kakor umazane pod snežnimi strehami. /.../ Lahko so plule mimo cerkve svete Lucije, ki je priprošnjica nebeška za zdrave oči, za vesele ...« (Pregelj, 1963, str. 152, 154, 181, 184–187, 189–191, 202, 209, 217, 221, 225, 227–228, 247, 249, 254 – *Otroci sonca, Helena*).

*

»Ozračje je bilo poletno soparno, temna plast oblakov je že tiščala v Peči za Poznikovim hrbtom, ko je vozil po cesti proti jugu. Gnal je konja v lahkem diru po pokojni cesti, ki je šla ob zrelih njivah in tihih selih zdaj rahlo v klanec, zdaj navzdol, zdaj po sredi dolinskega polja, zdaj tesno ob bregovih gora in ob reki, ki se je togotila v skalah pod njo. /.../ Večerilo se je. Od gora je zavelo hladno po dolini. Vihar se je bil razlil v Pečeh in zdaj se je izčiščeno ozračje prelivalo v zatohle doline. Šum murenčkov je plal v rebrih nad cesto, voda pod cesto je zamahovala, kakor da stresajo mokro platno. /.../ Helena in Poznik sta slonela drug ob drugem ob odprtem oknu in poslušala v tihi nočni pokoj. Mehek veter je poigral z okenskimi zastorom za njima. Voda je šumela v korito sredi trga, od daleč čez streho je bobnela reka globoko v strugi. Poznik je segel po vajetih in pognal. Glasno so zapeketala kopita med spečimi poslopji. Šum vodâ se je vzbudil ob cesti, ki je šla v rahli napetosti ob reki navzgor. Vsa dolina je bila polna mesečine kakor nekakega brezdušnega dima, ki ga je pila senca in so zvezde mežikale skozenj. Konj je prhal v rosno jutro. /.../ "Z Albinom in Almo smo se domenili, da napravimo za mali šmaren izlet na Mengore." /.../ V globeli pod rebri so se kadile jutranje megle, težka rosa se je iskrila v soncu, rezka sapa je vela preko brda, kjer je ležalo v prvi toploti nekaj njivic ajde, ki še ni bila odcvetela. Rahlo je zaplalo iz cvetja po medu in se pomešalo v vonj voščenske, ki so jo ob mrtvi prižgali. Poznik in Helena sta krenila preko brega po klancu večeru naproti. Sonce je ležalo nizko nad obzorjem. Doline so bile že davno ovile v modrikasto senco, iz katere so se oglašali glasovi pastirjev in mukanje živine. »Boš videla, kako naglo se tu gori zmrači«, je rekel Poznik in pogledal na nebo, ki je bilo posuto z razredčenimi meglami. »In nebo cvetè,« je dodal, 'vreme se bo spreverglo. Zadnje dneve poletja imamo.' Gladek pokošen laz pred njima se je prelil v ljubek prelaz. Pod potjo, ki je šla čez, sta tostran in onostran izviral dva vira, ta v mokri večerni senci, drugi v soju ugaslega sonca. /.../ Bila je cesta, da se je človeku srce smejalo in Poznik je z

vidnim zadovoljstvom gonil konja, zaviral v klancih navzdol in popuščal vajeti v klancih navzgor. Potniki so mogli mirno uživati bregove in doline, koder so se vozili. /.../ Soparica, ki je pritiskala na možgane in dušila sapo, je ležala vso noč do prve medle zore. Vso noč je voda kar tepla izpod neba na zemljo. Medli bliski so svetili. Niso bili ostri poletni treski, goreli so motno od vseh strani. Kadar se je dramil grom, se je votlo, od daleč, kakor jeka od Peči, kjer so se gnetli in gatili oblaki, padali v globoke grape, zaganjali se preko visokih senožeti nad dolinska polja, na cesate in bivališča. Šum ploskajočega dežja je preglášal vedri šumot korita sredi trga. Pozno se je zbudila zora v megli in dežju, ki je ležal globoko v dolini, da ni bilo skoraj nič razgleda. Sredi dne se je znova stemnilo, začelo zopet tepsti na cesto, da so vstajali iz luž umazani mehurčki in so vode lile s trga po bregu mimo Koširjevih hlevov, mimo pralnice in mlekarnice v laz in sadnjak in se gubile v tolsti travi nad čermi, ki so označevale globoko zajedeno strugo. Proti večeru se je dobro uro nekam prevedrilo in ohladilo. Okoli desetih ponoči je lilo znova. Kadar se je naliv za trenutek umiril, je že jasno jekalo od mlina. Vode so rasle in ker so rasle v temi, je bilo še strašneje. Nekaka mrzlična zanosnost se je ob teh glasovih polastila celo odraslih ljudi. Otroci so z nemim občudovanjem poslušali za besedo staršev, bali se vode in si je želeli še višje, vsaj na cesto ob mostu, vsaj do hleva pri Melanu, kakor takrat, ko je bil stari oče še mlad. Zamolklo bobnenje povodnji, ki je vstajala kakor nečista zver po svoje žrtve, jih je dramilo iz spanja. /.../ Pozno se je danilo. Nad dolino se je premetavala nevihta, grmelo je iz oblaka v oblak. Visoko v hribih se je oglašal šum vetrov. Kakor za odrešenje je jeknil jutranji zvon. Deževje je bilo dozorelo v svoj višek, nečista zver v globoki strugi je divjala in vpila po krvi in žrtvi. /.../ Izlet na Mengore moramo opraviti. Saj je naša edina domača božja pot. /.../ Mali šmaren je zadnja poletna radost in je čas zadnjih romarskih žuljev v trdih otroških čeveljčkih in je čas zadnje vročine, vsakih pet let celo zadnje popoldanske nevihte, ki se privali od Benečanov čez Rute in zajame Kozarišče, Modrejce, Ljubinj in Modrej. Vse to je še eno veselje tistih krajev, ki rodijo briške fige in breskve, grozdje do Avč in Mosta, češnje tri mesece od Števerjana do Davče in Novakov. Od Števerjana do Davče in Novakov so videle Mengore romarje. In vsi so užili od juhe, ki jo je kuhal pod hrastom ob cerkvi volčanski krčmar, slišali štiri evangelije, ki so jih volčanski župniki peli v procesiji okoli cerkve, vsi takoj po maši še popoldne vzeli od cerkve slovo in se razšli; mnogi, da se niso vrnil nikoli več ... O Mengore! ... Ko so lezli izletniki v hrib, so jim peli zvonovi z višine na pot; pod vrhom jih je sredi bukovega gozda pozdravil prvi vonj cerkvenega kadila. Ženske so si ob poti nabrale dehtečih božjih žlic. Poznik si je zataknil za klobuk divji nageljček in vršiček divjega timijana. /.../ V potoku ob cesti je šumela umazana voda. V poznem soncu so se iskriale deževne kapljice, v travi in zreli ajdi, v usihajočem bukovem listju, v jelšah in vrbah. Prednji so počakali zastajajoče in ob ovinku obstali: "Zbogom Mengore!" Nato so zavili mimo hriba v senco. Onstran v polju in bregu je še ležalo sonce. Oni pa so šli po senci, po hladu. Tudi sonce onstran je nenadoma ugasnilo. Oblak

na zahodu ga je prekril. 'Zbogom Mengore!' /.../ Vsak večer in vsako jutro je čakala pod tremi topoli ob studenci pod Prapetnom. Poznik in Slavica sta se molče sprehajala proti sosednemu selu, ki se je znova bleščalo s svojimi belimi stenami, odkar je bil skopnel sneg. Sonce, ki se je bilo nagnilo že skoraj za hrib, je metalo njiju senco nad cesto v grivo, ki se je že bila na mokrotnih mestih bohotno ozelenela. Cesta je bila kakor trdo uhojena pot preko razorane njive. Od reke pod cesto je dihala hladno, od brega pa je udarilo toplo, soparno. /.../ Poznik jo je vzdramil iz misli. Stala sta pred znamenjem svete Lucije. Svetničin kip, ki je stal še nedavno v farni cerkvi, so bili prinesli sem, ko so tam postavili novega. /.../ "Ali se vrneva?" je vprašal Poznik in obstal. 'Ne,' je odvrnila Slavica, "pojdiva do Pod ključem. Tam sveti sonce dlje." /.../ Sončen jesenski popoldan je bil. Pred Koširjevim uljnjakom nad Miriščem so sedeli Slavica, Helena in Poznik. /.../ Tako so prišli na Veronikin grob. Spala je za cerkvico in njej na desni sta spali hčerki. Tam so obstali v senci. Mrzlo je potegnilo od Peči« (Pregelj, 1963, str. 258, 264, 269, 279–280, 283–285, 289, 292–293, 297–298, 300, 311, 322–323, 336, 338 – *Otroci sonca: Slavica*).

8.2 Ivo Šorli

»Po ozki poti – kakor rjava nitka se je zdela – jo je krenil zdaj pa zdaj človek tja v sotesko. /.../ Tam notri, že tik pod skalnatimi Pečmi da leži ravnica in čepi na njej vasica Ravne. In od tam ven da je prišel pred silno davnimi časom na naš dom človek, ki je prinesel hiši tudi novo ime, ko je bil izumrl starodavni Jekšejev rod. /.../ In nekega dne – mislim, da sem bil med šesto in sedmo šolo – ko sem ždel zopet dolgo časa tam gori na robu, sem povedal materi, da grem v Grape. Odsvetovala mi je, kar je mogla; kako strašne so baje notri poti, kako je »grdo«, in kolikokrat so se morali celo kaplani s sveto popotnico na pol pota vrniti, ko niso mogli dalje. Vse ni nič pomagalo! Drugo jutro pred šesto sem bil na nogah. Ubral sem jo od roba kar preko strmine, da bi prišel, ko se je pot tja noter itak dvigala višje in višje, kar naravnost ondi za prvim senikom nanjo. No, hoja po tem kamenju, med robidovjem in trnjem, se je izkazala za dovolj težko; in ves upehan sem prišel tam končno na kolovoz. Zakaj tu je bila pot še nekako kolovozu podobna, čeprav menda še ni šlo kolo čez ta tla. In takšna revščina je potem vodila noter do prve naselbine z majčkeno cerkvico na sončni trati sredi samih prestrmih, a čudovito lepo zelenih vrhov. Troje, četvero hiš, a nobenega človeka nikjer. Pač vse na poljih, po gozdih, v senožetih. Napil sem se izvrstne studenčnice pred največjo hišo in se odpravil dalje. Toda to že celo ni bil več kolovoz, kar se je vilo pred mojimi nogam tja ven iz te zelene polutmine proti svetlemu brdu na oni strani; temu nisi mogel reči niti pot – komaj še steza. Ali za moje noge dovolj široka; in ker je rastlo na obeh straneh nizko, a silno gosto grmičevje, še slutil nisem, kaj me čaka. Komaj pa pridem do brda, se zasveti pred menoj tako krasna gladina, brez le enega grma, le enega kamna, le enega drevesa, da sem se v prvem hipu zadivljen ustavil. No, kmalu se

je začudenje umaknilo lahki grozi. Ta strmina se je namreč spuščala naravnost dol v strašno globel in moj pogled navzgor tudi ni našel drugega, nego prav takšno praznoto do ravne črte med nebom in zemljo tam gori na vrhu. In čez to gladino, ne gladino: skoraj navpično postavljeno, z nekoliko tu in tam že požgano travo obraščeno ogromno desko je bila napeta do ovinka tam daleč na onem koncu ravna steza, kakor, da mi je iti po vrvi. /.../ Iz te zadnje naselbine je šla samo ta steza – ona vkreber se je vzpenjala v drugo vas, pod Jalovnikom, kjer sem že bil. Torej hodijo tod vsi ljudje, ki prihajajo od tam zadaj ven v svet! /.../ Tedaj sem se od presenečenja zopet ustavil. Brez vsakega prehoda je tu nehalo grmičevje, ki je bilo nazadnje že tako gosto in nad potjo popolnoma strnjeno, da nisem videl ni pet korakov pred seboj in komaj tri minute daleč, glej, za dlan ravnine, a na njej precej velika hiša z raznimi kolibami okrog. Sicer je zopet treba čez tako gladko senožet, kakor ona tam; ali ker je nedaleč doli podrobljena z gozdom, prekrasnim belim brezovim gozdom, in ker so človeška bitja tako blizu, sem se brez posebnega obotavljanja pognal čez novo golečino. /.../ Cilj je bila seveda hiša. Toda o groza – že sem zapazil tam za njenim hrbtom zopet tako vražjo desko; le da ta za spremembo ni bila senožet, temveč sam gol, bel, droban grušč. Na dnu tam doli pa zopet rečica, zdaj komaj še dober potok. /.../ ... ko se izza rebra onstran vode prikaže nov svet in že ne več tako grozno daleč tam v dolbini te divje grape precej široka ravnina z vasico sredi nje! To se pravi: hiša ob hiši, poslopje ob poslopju, drugo od drugega v skoraj enaki oddaljenosti, vse v eni sami vrsti, vse njih strehe črne, bodisi da so bile iz slame ali deščic, vse nizke, čepeče tik pod silnimi blestečimi, kamenitimi, vsaj navidezno navpičnimi stenami Peči. In če je nekoč v moji otroški glavi vstala misel, da stoje tam ogromne bele orgle, zdaj sem videl tudi temne tipke pod piščalkami iz svinčenosivkaste kovine. /.../ Stopila sva pred hišo. Odtod se je videla prav vsa vas pod steno. Tudi nekoliko posameznih naselbin je bilo pripetih po strminah onstranskega rebra. /.../ "Pa kaj hočeš tam v Ravnih?" je naglo vprašala. "Po kaj greš prav za prav? Če bi hotel na vrh Peči, ne bi bilo čudno; a samo v Ravne!" Dà, zdaj sem se spomnil, da jih gre vsako leto od nas nekoliko na vrh Peči, kar tako, samo "dol gledat". /.../ "In si prišel šele ob devetih do sem? Ko štejemo samo šibko uro! No, potem boš hodil v Ravne še najmanj tri ure. Zakaj če praviš, da je do tu hudo, boš zdaj šele videl!" /.../ Tu notri med temi drčami, med temi ljudmi, ki so bili pri nas zunaj na glasu, da so še bolj zabiti, nego njih grapa, te igre nisem pričakoval ... /.../ Steza po gozdu je bila skoraj lepša nego "pot" gori. Zdelo se je, da hodi živina tod. Zanj o hribovci namreč malo bolj skrbe ... Med visokim drevjem je rastla krasna visoka in sočna, čudovito zelena trava. Vsak kip je prižuborel nov izvirek izpod skal nizdol. /.../ Kaj bi pravil, kako je bilo potem! Po dvajsetih korakih navzgor, sem misel na Ravne opustil. In začel sem potiskati tu skozi trnje in robidovje; tam sem mogel malo na prod, tu zopet moral brodirati kar po vodi. Toda nazadnje sem vse to rajši pretrpel, nego da bi lezel zopet čez tisto grozno senožet. Prav je šel človek čez njo, lahko in brezskrbno, kakor da gre po podu. Skril sem se za grm, da

me ne vidi. In potem sem se potil zopet dalje. Voda je naraščala iz pritokov od obeh strani, zato pa je bilo tam več mest ob njej, kjer je bilo mogoče hoditi, čeprav čez neusmiljeno ostro kamenje in skozi bodičevje vseh vrst« (Šorli, 1935, str. 208–225 – *Onstran sveta*).

*

»Blaž Rinež je živel v selu A., Jurij Hudnik v selu B. Med tema seloma je tekkel močan in deroč potok. Čez ta potok je v širokem ovinku vodila bela cesta; vendar so jo ljudje, ki se jim je prav posebno mudilo, često udarili kar preko hriba in gozda ter prešli na oni breg čez silno ozko brv v globeli. /.../ Samo voda, vsa divja in besna, šumi in prši visoko v zrak. Sploh je zelo žalostno tu doli med tema dvema stenama! ... Nikoli solnca, skoraj nikoli človeškega glasu ... Zakaj solncu samemu je tu doli mraz ... Vsa ta zelišča in vsa ta grmičevja rastejo od mokrote, ne toplote, in človeku bi se mudilo mimo, celo če ne bi bilo zaradi opravkov. Iz daljave je prihajalo pozvanjanje zvoncev. Včasih se je začul izza gore pastirski vrisk. Sicer je kvečjemu ptič priletel čez globel. /.../ Čas teče počasi, a teče. Že mora solnce vsak hip pogledati čez hrib na levi. /.../ A ure tečejo, tečejo, če še tako počasi ... In solnce se pomika tja proti temu hribu in se naposled skrije za njegov vrh. In kmalu nato potegne precej močna sapa skozi skale na obeh straneh in vse listje zašelesti« (Šorli, 1933, str. 136–137, 140 – *Trije Tolminci na tem in na onem svetu – Uvod, Blaž Rinež in Jurij Hudnik*).

*

»Kako grmi slap, ustvarjen pol po božji, pol po človeški roki, pol jez in pol naravni pad! Tako grmi, da smo ga slišali daleč gor do mojega doma. /.../ Tam doli na levi so se ustavljali in spoštljivo gledali sem: most, skalovje, pod njim grmeča voda, vse v enem kovu in enem livu. /.../ In naposled še ravnica od poslopij daleč tja do gozda, med vodo in strmino, ne široka, ali ravna kakor miza. Tam zadaj bataljon, tu pa prelepe dolge vrste samih svetlih starih generalov z ogromnimi šopi zelenega perja na klobukih: hruške, jabolane, breskve, češnje, tudi marelice in celo smokve vmes. Druge smokve po teh krajih navadno ne dozoriijo, prve pa so debele in sočne, da se jim ni treba sramovati svoje prvotne domovine. /.../ Nad tem širokim pasom travnikov in njiv, čez vse to pobočje se razteza le malo ožji pas gozdov, a nad gozdovi dolga, dolga vrsta čudovito gladkih senožeti, razdeljenih po mejah iz samih leskovih grmičev tako pravilno za gospodarja, kakor da je nekoč sam pravični Bog odločil vsakemu pravičniku svoj kos. /.../ In odondod gre tudi pot do Zaplotnikovine; poševno dol čez polje gre, da se potem zvije v hosto; nad njo je strnjeno grmovje, a zadnji del izgine pod strmino. /.../ Vsa dolina je kakor kotel, ali kotel, kjer se je kuhalo čisto naše slovensko življenje. /.../ Od sile je žgalo julijsko solnce, čeprav je zdrknilo že globoko nad Hum. Vendar Štefan Zaplotnik tega, da je danes vroče, skoraj ne občuti, ker je vrgel raz sebe vse, kar le dostojnost dopušča, in še bolj, ker že cele ure sedi pod širokimi vejami svojega oreha tik nad bobnečim jezom, od katerega neprestano veje do njega sveža, od divje razpršenih vod vsa mokra, prašna sapica. /.../ Po obedu

je počasi odšel pod oreh pred hišo. Tu je sedel, tu je čital, tu ustavljal popotnega človeka, da čuje kaj in kaj pove, tu si ga našel poleti vsak dan, dokler se ni solnčna luč začela pomikati počasi više in više v hrib, vse gor do ravne črte nad senožetmi, ki loži zemljo od neba. /.../ Slap grmi. Tam na drugem bregu vode, na Podobnikovem svetu je tudi košnja. /.../ Dà, če se je ozrla od šivanja skozi okno na Logarski vrh, je bilo tudi, kakor da ji je preozko tu-le v tej soteski. /.../ In kakor je rekel, se je takoj odpravil skozi vas in potem po cesti do tam, kjer se je steza cepila k Zaplotniku navzdol. Lepše je bilo tod, nego po glavni poti, ker je šlo ves čas zložno čez polja in se je samo zadnji kos steze spustil po strmini. /.../ Tik pod njim na levo je hrumela voda čez troje mlinskih koles v globok prepad. Pod hišo tja se je prelival ozek, dolg vrt v nešteti barvah, za njim so se bleščali v solncu izza vseh vej rdeči in rumeni šopi neverjetno debelih in gladkih jabolk, breskev in hrušk. /.../ »To je res nekaj nenavadnega! Komaj sem videl kaj lepšega v življenju! Pa tu gori v teh hribih ali da rečem bolj: tu doli na dnu tega kotla! Možje, kako je z vami? Komaj pride malo mraza in malo snega – veliko ga v teh krajih tako ni in še ta hitro skopni. /.../ A če Štefan Zaplotnik, ki ima svoje parcele tam doli v grapi, kamor pride samo pol toplote in kjer mora skoraj vsako breskev in skoraj vsak grozd posebej proti solncu obračati, pridela nekaj, kar je res sadju in vinu podobno, potem pravim jaz strniški Martin Luter, da bi vi Strniščani tam gori lahko pridelali še vse kaj drugega! /.../ In med prijetnim ugibanjem se je polagoma nagnil dan. Pa je tam gori iz zvonika dol milo zapelo avemarijo in se razleglo po vsi topli dolini in po vseh mehkih senožetih, da so kosci povesili svetle kose in grabljice svoje vedre glave. Z Logarskega vrha dol in s Kuma in s Kozarja sem pa kliče glasno in jasno troje malih zvonov, kakor da želi troje otrok lahko noč dobri materi, farni cerkvi. /.../ Ali kakor hitro je začel padati nad dolino mrak in so zažarele lučke, pokojno in blaženo pozdravljajoč z vseh slemen v dolino navzdol, ga je objela vsa čudovito sladka poezija te bele gorske tišine« (Šorli, 1934, str. 5–58 – *Štefan Zaplotnik (Povest vedrega človeka)*).